

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ
BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

Azərbaycan
Milli Elmlər Akademiyası

Azərbaycan
Yaradıcılıq Fondu

Multikulturalizm

Ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal

4 (12) 2018

oktyabr-noyabr-dekabr

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
və Azərbaycan Yaradıcılıq Fondunun
birgə nəşri

BAKI
2018

Redaksiya heyəti

Aleksandr İşeyin
Allahşükür Paşazadə
Anar Rzayev
Aytən Mustafayeva
Aytən Qəhrəman
Azərpaşa Nemətov
Etibar Babayev
Etimad Başkeçid
Firdovsiyyə Əhmədova
İsa Həbibbəyli
Kamal Abdulla
Kamran İmanov
Qismət Rüstəmov
Lidiya Qranovskaya
Mehman Qaraxanoğlu
Milix Yevdayev
Natiq Rəsulzadə
Nəriman Qasımoğlu
Paşa Əlioğlu
Rəhilə Qeybullayeva
Rəşad Məcid
Robert Mobili
Sevda Sultanova
Sərdar Fərəcov

Beynəlxalq redaksiya şurası

Aleksandr Nesterov (*Rusiya*)
Aleksandr Qriç (*ABŞ*)
David Qotsiridze (*Gürcüstan*)
Didye Frankfurt (*Fransa*)
Eero Tarasti (*Finlandiya*)
İrma Ratiani (*Gürcüstan*)
Klaus Volf (*Almaniya*)
Maija Burima (*Latviya*)
Ramazan Qorxmaz (*Türkiyə*)
Sandro Teti (*İtaliya*)
Sudha Svarnakar (*Braziliya*)
Takayuki Yokota Murakami (*Yaponiya*)
Tereza Damasio (*Portuqaliya*)
Valeri Pines (*ABŞ*)
Vidas Kavalyauskas (*Litva*)
Yeva-Mariya Aux (*Almaniya*)

Baş redaktor

Fəxri Uğurlu

Baş redaktorun müavini

Tahir Kazımlı

Redaktorlar

Azər Qaraçanlı
Sərraf Balaxan
Qismət Rüstəmov

Məsul katib

Taleh Eminoğlu

Texniki direktor

Fuad Cəfərov

Texniki redaktor

Əliş Mirzallı

Dizayner

Mətanət Qaraxanlı

Korrektor

Kəmalə Cəfərli

Üz qabığının 1-ci səhifəsi – Multikulturalizm monumenti (Kanada, Toronto, müəl. Fransisko Pirelli).

Dörd oxşar abidə dünyanın müxtəlif yerlərində – Buffalo (CAR), Çançun (Çin), Sarayevu (Bosniya və Herseqovina), Sidney (Avstraliya) şəhərlərində yerləşir.

Üz qabığının 4-cü səhifəsi – 1918-ci il dekabrın 7-də Nikolayev küçəsində yerləşən Hacı Zeynalabdin

Tağıyevin qızlar məktəbinin binasında (hazırda Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun yerləşdiyi bina) Azərbaycan Parlamentinin təntənəli açılış mərasimi

Redaksiyanın ünvanı:

Az1001, Bakı şəhəri, N.Rəfibəyli küç., 6

tel.: (+994 12) 492 33 29

e-mail: multikulturalizmjurnali@gmail.com

facebook: Multikulturalizm jurnalı

Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur.

Qeydiyyat: 05/ƏN11-5-5946

Materiallardan istifadə edərkən jurnala istinad vacibdir.

İÇİNDƏKİLƏR

RƏSMİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti	6
VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu	8

NƏSİMİ – 650

Moskvada Nəsimiyə abidə	23
-------------------------------	----

TARİXİMİZ, BUGÜNÜMÜZ

Solmaz RÜSTƏMOVA-TOHİDİ – Bakının azad olunması	27
---	----

XALQ CÜMHURİYYƏTİ İLİ

Əli FƏRHADOV – AXC qanunlarında multikulturalizm və tolerantlıq	40
--	----

MULTİKULTURALİZM MƏSƏLƏLƏRİ

Şəmsad ƏLİZADƏ – Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında multikulturalizmin rolu	43
--	----

COXMƏDƏNİYYƏTLİLİK

Aşıq Veysəl	46
Rahid ULUSEL – Sivilizasiyalararası dialoq: qlobal təhdidlər və harmoniya axtarırları	47

AXUNDOV ZALI

<i>Poeziya güşəsi</i> Vaqif BAYATLI ODƏR – Şeirlər	54
---	----

HÖTE ZALI

<i>Nəsr güşəsi</i> Luici PİRANDELLO – Tələ	65
---	----

TƏNDİQ VƏ ESSEİSTİKA

Kamal ABDULLA – Ədəbiyyat da həyat kimi təsadüflərin üzərində
qurulur 71

MM – MULTİKULTURALİZM MOZAIKASI 79

REGION

“MULTİKULTURALİZM” təqdim edir: Göyçə mahalının rəngi 94

Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir. Tarixi dövəndən və siyasi sistemdən asılı olmayaraq, xalqımız hər zaman istər ölkədə, istərsə də onun hüdudlarından kənarında multikulturalizmi fəal müdafiə və təşviq etmişdir.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə
Azərbaycan xalqına müraciəti**

Əziz həmvətənlər!
Hörmətli soydaşlar!

Milli birliyimizin rəmzi kimi hər il geniş qeyd etdiyimiz 31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə sizi səmimi qəlbədən salamlayır, hamınıza xoşbəxtlik və əmin-amanlıq arzulayıram.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyalarını yaşadan müstəqil dövlətimiz milli həmrəyliyin gücləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir, dünya azərbaycanlılarının mədəni-mənəvi birliyinin daha da möhkəmləndirilməsi ilə bağlı ardıcıl tədbirlər həyata keçirir. Biz xarici ölkələrdə məskunlaşmış həmvətənlərimizin doğma Azərbaycanla əlaqələrinin dərinləşdirilməsi və ümummilli məsələlərin həllində yaxından iştirakının təmin edilməsi istiqamətində irəli sürülən səmərəli təşəbbüslərə hər zaman dəstək veririk.

2018-ci il xalqımızın tarixində şərəfli yer tutan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin geniş şəkildə keçirilməsi ilə yaddaşlarda qalacaqdır. Belə əlamətdar yubileyin təntənə ilə qeyd edilməsi həmvətənlərimizin qəlbində azadlıq və istiqlal duyğularını, ölkəmizin zəngin tarixi ilə haqlı iftixar hissini daha da gücləndirir. Bu gün əminliklə demək olar ki, 100 il əvvəl mühacir həyatı yaşamağa məcbur olmuş Cümhuriyyət qurucularının və onların varislərinin Azərbaycanı müstəqil və qüdrətli dövlət kimi görmək arzuları artıq xoş gerçəklilyə çevrilmişdir.

Dünyada gedən mürəkkəb geosiyasi proseslərə, müharibə və silahlı qarşıdurmalara, qaçqın və məcburi köçkün problemlərinə, qlobal iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası qarşıya qoyduğu böyük məqsədlərə doğru inamla irəliləyir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi sahədə əldə etdiyi uğurların nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi bunu bir daha əyani surətdə sübut edir. Dünya Bankının “Doing Business 2019” hesabatında Azərbaycan ötən illə müqayisədə 32 pillə irəliləyərək 190 ölkə arasında 25-ci yerdə qərarlaşmış, 10 ən islahatçı dövlət siyahısına daxil edilmişdir. Ölkəmizin təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə irimiqyaslı transmilli layihələr uğurla icra olunmuşdur. 2018-ci ildə Avrasiyanın enerji xəritəsinin zənginləşməsində mühüm rol oynayan “Cənub Qaz Dəhlizi”nin və onun tərkib hissəsi olan TANAP boru kəmərinin istifadəyə verilməsi, həmçinin Ələt-Astara magistral avtomobil yolunun açılışı ilə

Azərbaycan ərazisində “Şimal-Cənub” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi layihəsi üzrə bütün işlərin başa çatdırılması dövlətimizin iqtisadi potensialının artması, regionun tranzit və logistika mərkəzinə çevrilməsi, geoiqtisadi mövqeyinin güclənməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Cari ildə həm də növbəti telekommunikasiya peyki “Azerspace-2”nin orbitə buraxılması respublikamızın müasir rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində qazandığı nailiyyətlərin bariz təzahürüdür.

Ölkəmiz inkişaf etdikcə daha qlobal xarakterli vəzifələri həll etmək imkanları da artır. Qarşımızda Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində işğal edilmiş torpaqlarımızın azad olunması kimi taleyüklü vəzifə dayanır. Azərbaycan pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpası yolunda ardıcıl və məqsədyönlü siyasət həyata keçirir. Soydaşlarımız da, öz növbəsində, yaşadıkları ölkələrin yüksək dairələrinin və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların diqqətinin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllinə yönəldilməsində, tarixi həqiqətlərin geniş ictimaiyyətə çatdırılmasında fəallıq nümayiş etdirməlidirlər. Azərbaycanın inkişafı və dünya birliyində mövqeyini möhkəmləndirməsi üçün hər bir həmvətənimiz ümummillə məqsədlər ətrafında sıx birləşməli, diaspor təşkilatlarının fəaliyyəti daha çevik əlaqələndirilməlidir. Əminəm ki, dünyanın hansı güşəsində yaşamasından asılı olmayaraq, bütün soydaşlarımız və həmvətənlərimiz bu prinsiplərə əsaslanaraq qarşıdakı illərdə də üzərlərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsində qüvvə və bacarıqlarını əsirgəməyəcəklər.

Sizi Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə ürəkdən təbrik edir, hər birinizə səadət, firavanlıq və işlərinizdə uğurlar diləyirəm!

Bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 25 dekabr 2018-ci il

VI BAKI BEYNƏLXALQ HUMANİTAR FORUMU

2018-ci ilin 25-26 oktyabrında Bakı şəhərində “Yeni dünya və yeni insan formalaşdırmaq: yaradıcılıq və insan inkişafı” mövzusunda VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu keçirilib. Tədbirdə 90-dan çox ölkədən və 24 beynəlxalq təşkilatdan yüzlərlə nümayəndə təmsil olunub. Forumda BMT Baş katibinin iki müavini, ISESCO, IRCICA, TÜRKPA, TÜRKSOY, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Beynəlxalq Türk Akademiyası, Parlamentlərarası Birlik, BMT-nin iqtisadi və sosial Şurası kimi təşkilatların rəhbərləri, UNESCO, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, MDB İcraiyyə Komitəsi rəhbərlərinin müavinləri iştirak ediblər. Tədbirə həmçinin Sudanın vitse-prezidenti, Rusiya və Slovakiyanın Baş nazirlərinin müavinləri, Sloveniya, Uruqvay, Rusiya, Misir, Belarus, İtaliya və Estoniya parlamentlərinin sədr və sədr müavinləri, Gürcüstan, Monteneqro, Özbəkistan, Bolqarıstan, Türkiyə, Sudan, Tacikistan, Qazaxıstan, Ukrayna, Əfqanıstan, Filippin və Bolqarıstandan nazir və nazir müavinləri, Qazaxıstan, Türkiyə, Tacikistan və Özbəkistandan ombudsmanlar, habelə 15 ölkədən 40-dan çox deputat, 46 ölkənin diplomatik nümayəndəliklərinin başçıları, çoxsaylı şirkət rəhbərləri, elm xadimləri, ekspertlər qatılıblar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılışında çıxış edib.

Prezident İlham Əliyevin nitqi

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar!

Bu gün VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu öz işinə başlayır. Forumun bütün iştirakçılarını səmimiyyətlə salamlayıram, xaricdən gələn qonaqlara “Xoş gəlmisiniz!” deyirəm.

Bu ilki forumda 90-dan artıq ölkədən 400-dən çox xarici qonaq iştirak edir. Bu, özlüyündə bir göstəricidir, onu göstərir ki, dünyada Forumla çox böyük maraq var. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu qısa müddət ərzində dünyada çox önəmli beynəlxalq tədbirə çevrilmişdir. Əminəm ki, Forumda müzakirə ediləcək məsələlər gələcək humanitar əməkdaşlıq üçün çox önəmli olacaq, xaricdən gələn qonaqlar Forumun işinə çox böyük töhfə verəcəklər.

Humanitar məsələlərin müzakirəsi çox önəmlidir. Çünki biz müasir dünyada bu sahədə həm nailiyyətləri, həm də problemləri görürük. Azərbaycan bu sahəyə çox böyük önəm verən ölkələrdən biridir. Ölkəmizdə humanitar əməkdaşlığa dair bir çox mötəbər beynəlxalq tədbirlər keçirilmişdir. Onların arasında BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının Qlobal Forumunu xüsusilə qeyd etmək istərdim. Bu, çox önəmli beynəlxalq tədbirdir. Eyni zamanda, Bakıda dünya dinləri liderlərinin Zirvə görüşü keçirilmişdir. Dörd dəfə Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir. Altıncı dəfə Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun keçirilməsi onu göstərir ki, doğrudan da, Azərbaycan beynəlxalq humanitar əməkdaşlığın dərinləşməsi üçün çox önəmli ölkəyə çevrilmişdir.

Bu il biz “Bakı Prosesi”nin 10 illiyini qeyd edirik. “Bakı Prosesi” beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, o cümlədən BMT bu pro-

sesə çox yüksək qiymət verir. Bizim təşəbbüsümüzlə 10 il bundan əvvəl Avropa Şurasına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin Bakıda keçirilən toplantısına biz İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərini də dəvət etdik. Beləliklə, ilk dəfə olaraq 100-dən çox ölkənin nümayəndələri – müsəlman aləmini və Avropanı təmsil edən vəzifəli şəxslər bir araya gələrək humanitar məsələləri, mədəniyyət əlaqələrini, dinlərarası münasibətləri müzakirə etmişlər. Ondan bir il sonra bu format təkrarlandı, Bakıda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının xətti ilə keçirilmiş tədbirə biz Avropa nümayəndələrini dəvət etdik.

Azərbaycan həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına, həm Avropa Şurasına üzv dövlətdir. Əlbəttə, biz bu imkanlardan istifadə edib çalışırıq və çalışırıq ki, sivilizasiyalararası dialoqa öz töhfəmizi verək. Qeyd etdiyim kimi, “Bakı Prosesi” artıq beynəlxalq müstəvidə çox önəmli bir təşəbbüs kimi qiymətləndirilir. Bu təşəbbüs nəticəsində müxtəlif görüşlər, tədbirlər keçirilmişdir ki, bütün bunların bir məqsədi var – sivilizasiyalararası, dinlərarası dialoq dərinləşsin, güclənsin, dünyada risklər azalsın, ayrı-seçkilik, ksenofobiya hallarına düzgün qiymət verilsin və bu təhlükəli meyillərin qarşısı alınsın. Eyni zamanda, Azərbaycanda keçirilmiş mötəbər idman yarışları idman yarışları olsa da, eyni zamanda, humanitar əməkdaşlığın dərinləşməsinə xidmət göstərir. Mən xüsusilə birinci Avropa Oyunlarını və İslam Həmrəylik Oyunlarını qeyd etmək istərdim. Hesab edirəm, o da çox rəmzi mənə daşıyır ki, ilk Avropa Oyunları bizim təşəbbüsümüzlə Azərbaycanda keçirilmişdir. Hesab edirəm, bu, çox əlamətdar hadisə, əlamətdar qərardır ki, ilk Avropa Oyunları müsəlman ölkəsində keçirilmişdir. Ondan iki il sonra – 2017-ci ildə Bakıda dördüncü İslam Həmrəyliyi Oyunları keçirilmişdir. Yenə də qeyd etmək istəyirəm, bunlar idman yarışlarıdır və bu iki oyunda on minə yaxın idmançı iştirak edib. Amma eyni zamanda, biz bu oyunlara humanitar əməkdaşlıq prizmasından yanaşırıq, baxırıq və doğrudan da, oyunlar zamanı Bakıda və digər bölgələrdə yaşanan gözəl ab-hava, gözəl həmrəylik iqlimi, hesab edirəm ki, ümumi işimizə növbəti töhfə olmuşdur. Biz bu sahədə öz fəaliyyətimizi davam etdirəcəyik. Xüsusilə indiki şəraitdə ki, yenə də qeyd etmək istəyirəm, həm müsəlman aləmində, həm Avropada multikulturalizmlə, İslam həmrəyliyi ilə bağlı gedən proseslər müəyyən mənada narahatlıq doğurur. Ona görə Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun ənənəvi olaraq keçirilməsi və bu Forumu dünya birliyi tərəfindən yüksək qiymət verilməsi və diqqət yetirilməsi göstərir ki, belə tədbirlərə dünyada çox böyük ehtiyac var.

Əsrlər boyu müxtəlif dinlərin, xalqların nümayəndələri Azərbaycanda bir ailə kimi sülh, əmin-amanlıq, mehribanlıq şəraitində yaşamışlar və bu siyasət bu gün də davam etdirilir. Azərbaycanda bu istiqamətdə dövlət siyasəti çox səmərəlidir və gözəl nəticələrə gətirib çıxarır. Bizim tarixi keçmişimiz, mədəniyyətimiz onu göstərir ki, müxtəlif dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda həmişə çox rahat yaşayıblar, bir ailə kimi yaşayıblar. Bizim tarixi, dini abidələrimiz

həm qədim tariximizi göstərir, eyni zamanda, göstərir ki, Azərbaycan müxtəlif dinlərin nümayəndələri üçün doğma diyar, doğma məkan olmuşdur. Biz fəxr edirik ki, müsəlman aləminin ən qədim məscidlərindən biri olan, 743-cü ildə tikilmiş və bizim Şamaxı şəhərində yerləşən məscid milli sərvətimizdir. Eyni zamanda, digər qədim şəhərimizin – Şəki şəhərinin yaxınlığında Qafqazın ən qədim kilsələrindən biri – Qafqaz Albaniyası kilsəsi yerləşir. Hər iki məbəd əsaslı şəkildə təmir və bərpa edilib, dövlət tərəfindən qorunur. Bakıda qədim atəşpərəstlik məbədi – Atəşgah yerləşir. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycanda Zərdüştlük dininin ənənələri vardır.

Ənənəvi dinlərin məbədlərinin – katolik, pravoslav kilsələrinin, sina-qoqların bərpası və tikintisi Azərbaycanda reallıqdır. Bu reallıq ölkəmizdə çox gözəl ictimai iqlim yaradır. Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Biz öz milli, dini ənənələrimizə çox bağlıyıq, sadıq və milli dəyərlər gələcək inkişafımız üçün xüsusi rol oynayır. Deyə bilərəm ki, müasir Azərbaycan dövləti çox dərin milli dəyərlər, milli-mənəvi dəyərlər üzərində qurulubdur. Eyni zamanda, biz dünyaya açıyıq. Qeyd etdiyim kimi, Azərbaycan dünyada multikulturalizmin ünvanlarından birinə çevrilibdir və bu şərəfli status artıq dünya birliyi tərəfindən tanınır. Təsədüfi deyil ki, biz mənim Sərəncamımla 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm İli” elan etdik. Hesab edirəm ki, dünyada ilk dəfə olaraq belə bir təşəbbüs irəli sürülmüşdür. Bu, bizim niyyətimizin göstəricisidir, 2016-cı ilə multikulturalizm adını verməklə, ilk növbədə, biz dünyada Azərbaycanı olduğu kimi təqdim etmək istədik. Göstərmək istədik ki, multikulturalizm Azərbaycanda həm dövlət siyasətidir, həm həyat tərzidir, eyni zamanda, biz dünya birliyinin diqqətini bu məsələyə cəlb etməyə çalışdıq. Çünki siz də yaxşı bilirsiniz ki, bu gün həm siyasətçilər, ictimai xadimlər, həm də media tərəfindən multikulturalizmlə bağlı çox ziddiyyətli fikirlər səsləndirilir. Ona görə, hesab edirəm ki, bu məsələ ilə bağlı vahid yanaşma olmalıdır və burada heç bir ziddiyyətli fikrə yer ola bilməz. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi həm təqdirəlayiqdir, həm də gözəl nümunə ola bilər. Biz multikulturalizmin bəhrəsini gündəlik həyatda görürük. Bu gün Azərbaycanda yaşanan sabitlik, vətəndaş həmrəyliyi, milli həmrəylik o cümlədən bu dəyərlərə əsaslanır. Biz çalışdıq ki, 2016-cı ildə diqqəti bu önəmli məsələyə cəlb edək. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, bu gün, bir daha qeyd etmək istəyirəm, multikulturalizmlə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilir. Hesab edirəm ki, Forumda bu məsələ çox geniş müzakirə olunacaqdır.

2017-ci ili isə biz “İslam Həmrəyliyi İli” elan etdik. Yenə də ona görə ki, Azərbaycanda İslam həmrəyliyi tam bərqərar olub. Onu da bildirməliyəm ki, Azərbaycan müsəlmanları vəhdət namazı qılırlar. Hesab edirəm ki, Azərbaycan bu sahədə müsəlman aləmində çox önəmli rol oynayır. Eyni zamanda, biz müsəlman aləminin diqqətini də bu sahəyə cəlb etməyə çalışdıq. Çünki əfsuslar

olsun ki, biz müsəlman aləmində həmrəyliklə bağlı istədiyimizə nail ola bilməmişik. Qarşıdurmalar, müharibələr, anlaşılmazlıq, toqquşmalar və digər təhlükəli meyillər ölkələr üçün böyük problemə, faciəyə çevrilir, milyonlarla insan həlak olur, evsiz-eşiksiz qalır, qaçqın, köçkün vəziyyətinə düşür. Əlbəttə, biz çalışmalıyıq ki, bu sahədə də öz təkliflərimizi verək, öz nümunəmizi göstərək ki, əgər İslam həmrəyliyi və multikulturalizm anlayışları vəhdət təşkil edərsə və dövlət siyasəti düzgün aparılırsa, bu, xalq tərəfindən də qəbul edilərsə, onda ölkələrdə problem olmayacaq. Müasir Azərbaycan bunun əyani, bariz sübutudur. Təsadüfi deyil ki, biz humanitar əməkdaşlıqla, multikulturalizmlə bağlı bir çox tədbirlərə ev sahibliyi edirik.

Qeyd etdiyim kimi, biz humanitar əməkdaşlığa çox böyük əhəmiyyət veririk. Bu məsələlər dost ölkələrlə həm ikitərəfli formatda, eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində daim gündəlikdədir. Ancaq biz özümüz böyük humanitar fəlakətlə üzləmişik. Bir həftə bundan əvvəl – oktyabrın 18-də biz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının 27-ci ildönümünü qeyd etmişik. Cəmi 27 ildir ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşayır və müstəqilliyimizin ilk günləri, ilk illəri çox ağır və faciəvi idi. Həm siyasi böhran, daxili çəkişmələr, vətəndaş müharibəsi, iqtisadi tənəzzül, kütləvi itaətsizlik, eyni zamanda, Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq siyasəti böyük fəlakətə, bəlalara gətirib çıxardı. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi işğal altındadır, xalqımıza qarşı Ermənistan tərəfindən etnik təmizləmə siyasəti aparılmışdır, 1 milyondan çox azərbaycanlı öz doğma torpağında köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Bütün aparıcı beynəlxalq təşkilatlar bu münaqişə ilə bağlı qərar və qətnamələr qəbul etmişlər, o cümlədən BMT Təhlükəsizlik Şurası dörd qətnamə qəbul etmişdir. Bu qətnamələrdə açıq-aydın göstərilir ki, erməni silahlı qüvvələri işğal edilmiş torpaqlardan dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmalıdır. Bu qətnamələrin qəbul olunmasından 25 il keçir. Ermənistan bu qətnamələri icra etmir və əfsuslar olsun, hələ də beynəlxalq mexanizm işlənilməyib ki, təcavüzkarı beynəlxalq aparıcı qurum tərəfindən qəbul edilmiş qətnamələrin icrasına məcbur etsin. BMT-nin Baş Assambleyası oxşar qətnamə qəbul edib, digər beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Qoşulmama Hərəkatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, Avropa Parlamenti və digər təşkilatların qəbul etdikləri qərar və qətnamələrdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə dəstək göstərilir və münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsi tələb olunur. Münaqişənin həlli üçün yeganə yol məhz budur, ölkəmizin beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ərazi bütövlüyü bərpa edilməlidir, işğalçı qüvvələr torpaqlarımızdan dərhal, qeyd-şərtsiz çıxarılmalıdır, – necə ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrində göstərilir, – və Azərbaycan vətəndaşları öz doğma, tarixi, əzəli torpaqlarına qayıtmalıdırlar.

Dağlıq Qarabağ bizim tarixi, əzəli torpağımızdır, Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı bu torpaqlarda yaşayıb, yaradıb, qurub. Bizim tarixi abidələrimiz, şəhərlərin, kəndlərin toponimləri bu torpaqların Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu sübut edir. Əfsuslar olsun ki, təcavüzkar dövlət işğal edilmiş torpaqlarda bizim tarixi, dini abidələrimizi də dağıdıb, məhv edib. İşğal edilmiş torpaqlarımıza iki dəfə ezam olunmuş ATƏT-in fakt-araşdırıcı və müşahidə missiyası öz məruzələrində bu barədə məlumat verib. Bizim məscidlərimiz, qəbirlərimiz dağıdılıb, muzeylərimiz talan edilib və işğal olunmuş torpaqlarda mədəni soyqırımını törədilib. 1992-ci ildə isə ermənilər Xocalı soyqırımını törədiblər. Bu dəhşətli hərbi cinayət nəticəsində 600-dən çox günahsız dinc insan, – onların arasında 60-dan çox uşaq da var – vəhşicəsinə qətlə yetirilib. Xocalı faciəsi dünyanın 10-dan çox ölkəsi tərəfindən rəsmi olaraq soyqırımını kimi tanınıb. Bu soyqırımını zamanı mindən çox insan itkin düşüb və onların taleyi haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında öz həllini tapmalıdır. Azərbaycan heç vaxt işğalla barışmayacaq, ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa edilməlidir. Bunu tarixi ədalət və beynəlxalq hüquq tələb edir.

Bu humanitar fəlakətə baxmayaraq, hesab edirəm ki, müstəqillik dövründə Azərbaycan çox uğurlu inkişafa nail ola bilibdir. Ölkəmizdə sabitlik, təhlükəsizlik hökm sürür. Sabitliyin mənbəyi Azərbaycan xalqının iradəsidir. Bu gün Azərbaycanda yaşanan vətəndaş həmrəyliyi ölkəmizin uğurlu inkişafı üçün əsas şərtidir. Ölkəmiz beynəlxalq müstəvidə böyük hörmət qazanıb və bizimlə əməkdaşlıq edən ölkələrin sayı gündən-günə artır. Düz 7 il bundan əvvəl – 2011-ci il oktyabrın sonlarında Azərbaycan ilk dəfə olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilmişdir. Bu, bizim böyük siyasi və diplomatik uğurumuzdur, qələbəmizdir. Ən önəmlisi odur ki, 155 ölkə Azərbaycanın namizədliyini dəstəkləmişdir. Yəni bu, onu göstərir ki, dünya birliyinin mütləq əksəriyyəti Azərbaycanı dəstəkləyir, Azərbaycanda görülən işlərə yüksək qiymət verir, Azərbaycanı etibarlı tərəfdaş və dost ölkə kimi tanıyır.

Hesab edirəm ki, xarici siyasətlə bağlı apardığımız işlər gözəl nəticələrə gətirib çıxarır. İlk növbədə, biz qonşu ölkələrlə çox səmimi, mehriban qonşuluq, dostluq münasibətləri qura bilmişik. Hər bir ölkə üçün onun qonşuları ilə münasibətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məmnunluq hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, qonşu dövlətlərlə, – təbii ki, Ermənistan istisna olmaqla, – bizim münasibətlərimiz çox yüksək səviyyədədir, həm siyasi, həm iqtisadi, bütün başqa sahələrdə, o cümlədən humanitar əməkdaşlıq sahəsində.

Azərbaycanda bütün fundamental azadlıqlar təmin edilə bilər, o cümlədən söz azadlığı, sərbəst toplaşma azadlığı, mətbuat azadlığı, vicdan azadlığı. Azərbaycan əhalisinin 80 faizdən çoxu internet istifadəçisidir və ölkəmizdə azad internet fəaliyyət göstərir. Beləliklə, siyasi islahatların dərinləşməsi ölkəmizdə

iqtisadi islahatlara daha da böyük təkan verir. Çünki sabitliyin mövcud olması ölkəmizə böyük həcmdə xarici sərmayənin gətirilməsinə də gözəl şərait yaradıb. Adambaşına düşən sərmayələrin həcminə görə Azərbaycan dünya miqyasında aparıcı yerlərdədir. Qeyd etməliyəm ki, ölkə iqtisadiyyatına 250 milyard dollardan çox sərmayə qoyulubdur ki, bu sərmayənin yarısı xaricdən gələn vəsaitdir.

Azərbaycan son 15 il ərzində iqtisadi sahədə ən sürətli inkişaf templərini nümayiş etdirib. Mən hesab edirəm ki, bu, rekord göstəricidir. Çünki son 15 il ərzində ümumi daxili məhsul 3,2 dəfə artıb və beləliklə, Azərbaycan çox böyük inkişaf yolu keçib. Biz iqtisadi sahədə tam müstəqillik əldə etmişik. İqtisadi müstəqillik, əlbəttə ki, siyasi müstəqilliyimizi möhkəmləndirir. Azərbaycan iqtisadiyyatı özünü təmin edən iqtisadiyyatdır, xarici kreditlərdən asılı iqtisadiyyat deyil. Biz nəinki kreditlərin alınmasını, demək olar ki, dayandırmışıq, özümüz bəzi ölkələrə kreditlərin verilməsinə başlamışıq.

Makroiqtisadi sabitlik Azərbaycanda çox yüksək səviyyədədir. Deməliyəm ki, bizim xarici borcumuz ümumi daxili məhsulun cəmi 20 faizini təşkil edir. Bununla belə, bizim maliyyə ehtiyatlarımız xarici borcumuzdan 4-5 dəfə çoxdur. Yəni istədiyimiz halda biz xarici borcumuzu bir neçə ay ərzində sıfır səviyyəsinə endirə bilərik. Ona görə iqtisadi sahədə aparılan köklü islahatlar, əlbəttə ki, sosial sahəyə də müsbət təsir göstərib. Əgər biz sosial sahənin önəmli istiqamətlərinə nəzər yetirsək görürük ki, Azərbaycanda yoxsulluq şəraitində yaşayan insanların sayı son 15 il ərzində 49 faizdən 5,4 faizə düşübdür. İşsizlik bir sosial problem kimi, demək olar ki, aradan götürülür, işsizlik 5 faiz səviyyəsindədir. Nəzərə almalıyıq ki, bu illər ərzində ölkə əhalisi də artır və əhali hər il ən azı 100 min nəfər artır. Ona görə bizim iqtisadi inkişafımız və o cümlədən sosial infrastrukturun yaradılması daimi proses olmalıdır. Biz bu sahədə də çox böyük işlər görmüşük.

Forumda müzakirə olunacaq məsələlərdən biri də təhsillə bağlıdır. Deyə bilərəm ki, təhsilin inkişafı və təhsildə müasir metodların tətbiq edilməsi prioritet məsələlərdən biridir. Təhsil sisteminin maddi-texniki bazası möhkəmlənir. Son 15 il ərzində 3000-dən çox məktəb tikilib və təmir edilib. Deməliyəm ki, Azərbaycanda cəmi 4500-dən bir qədər çox məktəb var, onların əksər hissəsi ən yüksək standartlar səviyyəsində qurulub. Eyni zamanda, müəllim peşəsinə maraq da çox böyük dərəcədə artır. Aparılan islahatlar, o cümlədən maaşların əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, məktəblərin təmiri və digər stimullaşdırıcı addımlar nəticəsində müəllim olmaq istəyənlərin sayı dəfələrlə artıb və bu il biz bunu əyani şəkildə görmüşük. Test imtahanlarında yüksək ballar toplayan abituriyentlər arasında müəllim olmaq istəyənlərin sayı bir neçə dəfə artıbdır. Yəni bu, onu göstərir ki, humanitar sahənin əsas hissələrindən biri olan təhsil sahəsinə çox böyük diqqət göstərilir və gözəl nəticələr vardır.

Ölkəmizin hər bir yerində müasir tibb mərkəzləri yaradılıbdır. Son 15 il ərzində 650-dən çox tibb müəssisəsi yenidən qurulub, əsaslı təmir edilib və tikilib. Hər il 5 milyondan çox insan dövlət hesabına pulsuz tibbi müayinədən keçir. Yəni bunlar humanitar sahənin çox önəmli hissələridir və bundan sonra da bu istiqamətlər üzrə ardıcıl siyasət aparılacaq.

Mən idman yarışlarını qeyd etdim. Amma onu da bildirməliyəm ki, idman sahəsində də böyük uğurlar əldə edilib. İdmanın maddi-texniki bazası qurulub. Təkcə Bakıda deyil, Azərbaycanın digər şəhərlərində 45 müasir Olimpiya İdman Mərkəzi yaradılıb. Son Olimpiya Oyunlarında – Rio-de-Janeyroda keçirilmiş olimpiadada medalların sayına görə Azərbaycan dünya miqyasında 14-cü yerə layiq görülüb.

Biz ardıcıl siyasət aparmaqla həm iqtisadi islahatları dərinləşdiririk, həm də sosial sahədə lazım olan addımları atırıq. Ölkəmizdə yüksək texnologiyalara çox böyük diqqət göstərilir, bu yaxınlarda üçüncü peykimiz orbitə buraxıldı. Azərbaycan artıq neçə ildir ki, dünyanın məhdud sayda olan kosmik klubunun üzvüdür və 3 peykimiz var. Əlbəttə ki, bu, həm texnoloji inkişafdır, həm təhsildir, həm də biznes imkanlarını yaradır. Biz bu gün peyk xidmətlərini ixrac etməklə ölkəmizdə ixracı da şaxələndiririk.

“ASAN xidmət” mərkəzlərinin yaradılması sosial və humanitar sahədə çox önəmli təşəbbüsdür. Əgər qonaqlarda imkan olarsa, onlar Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən beş mərkəzdən birinə baş çəkə bilərlər. Görə bilərlər ki, doğrudan da, Azərbaycan texnologiyaları əsasında sırf Azərbaycanın intellektual məhsulu olan “ASAN xidmət” necə fəaliyyət göstərir. Bu il bu mərkəzlərin sayı 15-ə çatdırılacaq, 5-i Bakıda, 10-u bölgələrdə. Bu mərkəzlərdə bir binada 300-dən çox xidmət göstərilir və vətəndaşların “ASAN xidmət”i bəyənmə əmsalı 100 faizə yaxındır. Bu, ictimai xidmətlər sahəsində bir inqilab olmuşdur. İctimai xidmətlər sahəsinə xas olan bürokratiya, süründürməçilik, korrupsiya, rüşvətxorluq hallarına tamamilə son qoyulubdur. Bir neçə il ərzində “ASAN xidmət” mərkəzlərinə 24 milyondan çox müraciət olmuşdur və onların mütləq əksəriyyəti təmin edilmişdir.

Mən Azərbaycan haqqında çox danışa bilərəm, – çünki qonaqların bir hissəsi ilk dəfədir ki, ölkəmizə gəlib, – sadəcə olaraq, çıxışımın yekununda bir məsələni də diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Bu məsələ həm humanitar əməkdaşlığı dərinləşdirir, həm də qarşılıqlı maraqları təmin edir. Hesab edirəm ki, humanitar əməkdaşlıq deyəndə biz mütləq bunun gözəl nəticələrini görməliyik və bilməliyik ki, bu, nəyə gətirib çıxaracaqdır.

Sonuncu mövzu nəqliyyat siyasətimizlə bağlıdır. Azərbaycanın coğrafi vəziyyəti əlverişlidir, ancaq müasir infrastruktur olmadan bu coğrafi vəziyyətin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Digər tərəfdən, Azərbaycanın açıq dənizlərə, okeanlara çıxışı yoxdur. Ona görə bizim bütün nəqliyyat, enerji, kommunikasiya xətlərimiz başqa ölkələrin ərazisindən keçməlidir. Əlbəttə, qeyd etdiyim kimi,

buna nail olmaq üçün mütləq, ilk növbədə, qonşu dövlətlərlə və daha böyük coğrafiyanı əhatə edən ölkələrlə çox sıx dostluq münasibətləri olmalıdır və bunlar da var. Biz bir neçə il bundan əvvəl nəqliyyat sahəsində qarşıya vəzifə qoymuşduq ki, Azərbaycan nəinki bu bölgədə, dünya miqyasında güclü nəqliyyat mərkəzinə çevrilsin. Bu məqsədə doğru ardıcıl olaraq getməyə başlanmışdır və bu gün tam əminliklə deyə bilərəm ki, biz buna nail ola bilmişik. Ölkəmizdə çox müasir nəqliyyat infrastrukturunu yaradılıb, 6 beynəlxalq hava limanı, Azərbaycanı bütün qonşu ölkələrlə bağlayan və ölkəmizin əsas hissəsini əhatə edən dəmir yolları, son 15 ildə salınmış 15 min kilometrədən çox avtomobil yolları, Xəzər hövzəsində 200-dən çox gəmisi olan ən böyük ticarət donanması. Yəni bütün bunlar böyük vəsait tələb edən layihələrdir və onlar həll olunub. Nəhayət, Xəzər dənizinin önəmli, yeni ticarət limanının bu il istifadəyə verilməsi bu işləri tamamlayıb. Bu gün Şərqi-Qərbi, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycan ərazisindən keçir. Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti daha da genişləniş. Keçən illə müqayisədə bu il bu dəhliz vasitəsilə 100 dəfədən çox həcmdə yük daşınıb. Bu, hələ başlanğıcdır. Bu gün bu önəmli iki istiqamətə digər istiqamətlərdən qoşulma halları müşahidə olunur. Biz bu gün artıq Cənub-Qərbi nəqliyyat dəhlizini təmin edirik və Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizi də Azərbaycan ərazisindən keçir. Bütün bu nəqliyyat, infrastruktur layihələrində iştirak edən yeganə ölkə Azərbaycandır. Bu nəqliyyat bağlılığı, eyni zamanda, mehriban qonşuluğa da gözəl şərait yaradır. Heç bir ölkə, əgər qonşularla yaxşı münasibətləri yoxdursa, heç vaxt etibarlı tranzit məntəqəsinə çevrilə bilməz. Ona görə bizim enerji, nəqliyyat, infrastruktur layihələrimiz ölkələr arasındakı əməkdaşlığı stimullaşdırır. Ölkələr arasındakı əməkdaşlığı dərinləşdirmək üçün xüsusilə qonşu ölkələrlə, ənənəvi dost ölkələrlə münasibətlərdə mütləq humanitar sahəyə böyük önəm verilməlidir. Bu olmasa, bütün başqa sahələrdə də problemlər yaşana bilər.

Ona görə mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, biz humanitar əməkdaşlığa çox böyük diqqət göstəririk, bir çox təşəbbüslər irəli sürmüşük. Onlardan biri Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumudur ki, bu gün öz işinə başlayır. Əminəm ki, aparılacaq diskussiyalar, müzakirələr bizim ümumi işimizə gözəl töhfə verəcəkdir.

Forumun iştirakçılarını bir daha salamlayır və Forumu uğurlar arzularım! Sağ olun!

Forum iştirakçılarının çıxışlarından

Rusiya Federasiyası Baş nazirinin müavini Olqa Qolodets:

– Hörmətli cənab Prezident, hörmətli Mehriban xanım!

İcazə verin, Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin Forumu göndərdiyi təbrik məktubunu oxuyum:

*“VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun iştirakçalarına və qonaqlarına
Hörmətli xanımlar və cənablar!”*

Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılışı münasibətilə sizi səmimi qəlbdən salamlayıram. Artıq altıncı dəfədir ki, Azərbaycanın paytaxtı onlarla ölkədən dövlət qurumlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinin, parlamentarilərin və alimlərin, mədəniyyət xadimlərinin, jurnalistlərin və publisistlərin iştirak etdiyi bu nüfuzlu Forumu qəbul edir.

Bu il sizin görüşünüz müasir cəmiyyət üçün çox əhəmiyyətli olan “Yeni dünya və yeni insan formalaşdırmaq: yaradıcılıq və insan inkişafı” mövzuna həsr edilib. Mövcud təhsil və maarif sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə, mədəniyyətin və incəsənətin dəstəklənməsinə, informasiya təhlükəsizliyinin təminatına, intellektual mülkiyyətin müdafiəsinə və digər aktual məsələlərə dair ətraflı diskussiyalar nəzərdə tutulub. Əminəm ki, siz qiymətli peşəkar təcrübənizi və mütərəqqi praktiki yeniliklərinizi mübadilə edəcək, həmçinin qarşılıqlı faydalı beynəlxalq əməkdaşlığın yeni perspektivli forma və istiqamətlərini müəyyənləşdirə biləcəksiniz. Forumun iştirakçalarına səmimi qəlbdən uğurlar diləyir və ən xoş arzularımı çatdırıram.

Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin”

Hörmətli qonaqlar, öz adımdan da bir neçə söz demək istəyirəm. Mən Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda ilk dəfə deyil ki, iştirak edirəm və bu gün Humanitar Forumun necə sürətlə inkişaf etməsi məni heyrətləndirir.

Bir sadə misal çəkim. Keçən dəfə buraya gələndə mən adi bir ümumtəhsil məktəbində oldum. Sizə deməliyəm ki, uşaqlara üç dildə dərs keçilən məktəblər dünyada azdır. Yəqin ki, Bakının faktiki olaraq dünyada humanitar dialoqun həyata keçiriləndiyi paytaxta çevrilməsi də təsadüfi deyil.

***

BMT baş katibinin müavini Rəşid Xalikov:

– İcazə verin, çıxışıma BMT-ni bu tədbirə dəvət etdiyinə görə Azərbaycan Respublikasının hökumətinə təşəkkürümü bildirməklə başlayım, həmçinin bu gün burada təmsil etdiyim Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi cənab Antonio Quterreşin səmimi salamlarını çatdırım və ötən ilin iyul ayında Baş katibin söylədiyi fikirləri sitat gətirim: “Fikrimcə, etiraf etmək vacibdir ki, paradoksal vəziyyət yaranıb. Çünki problemlər get-gedə daha qlobal xarakter alır, çağırışlar get-gedə daha qlobal xarakter alır və onların hər hansı ölkə tərəfindən təkbaşına həll edilməsi mümkün deyil”.

***

ISESCO-nun Baş direktoru Əbdül-əziz bin Osman əl-Tuveycri:

– Forumun uğurlu olması onu göstərir ki, bu ölkə problemlərə, ərazi bütövlüyü ilə bağlı çətinliklərə baxmayaraq, – mən Dağlıq Qarabağ məsələsini nəzərdə tuturam, – irəliyə doğru gedir, inkişaf edir və bütün dünyaya örnək göstərir.

Forum bu nailiyyətin əldə olunması istiqamətində irəliyə doğru atılan bir addımdır. Dünya özü də tam kamil deyil, onun da öz problemləri var. Bizi birləşdirən ruh qaradaşlıq ruhu olmalıdır, hamımızın ürəyində insani hisslər var. Bu Forum, bilirsiniz ki, dini forum deyil. Baxmayaraq ki, İslam sivilizasiyası, Avropa sivilizasiyası, hindu sivilizasiyası var, burada söhbət beynəlxalq sivilizasiyadan gedir və Forumun məqsədi bizim hamımızı bir araya gətirməkdən ibarətdir. Bakı mədəniyyətlərarası, sivilizasiyalararası, dinlərarası dialoqun mərkəzinə çevrilib.

***

UNESCO-nun Baş direktorunun müavini Çu Sin:

– İkinci Dünya müharibəsindən sonra Eynşteyn bir çıxışında belə demişdi: “Düşünmə modelindən başqa hər şeyi dəyişdik”. Bu gün düşünmə modelimizi daha kreativ, insan inkişafına daha yönümlü bir istiqamətdə dəyişmək üçün real imkanımız var. Bütün üzv ölkələrin üzərində işlədiyi BMT-nin davamlı inkişaf proqramı daha dərin, daha geniş mədəniyyətlərarası dialoqa əsaslanan kollektiv həllər tapmağa istiqamətlənib. UNESCO da üzv ölkələri mədəniyyət, təhsil, elm və kommunikasiya sahəsində dəstəkləməkdə davam edir. Gənc nəslin daha təhlükəsiz, daha dinc, daha firavan və daha davamlı yeni bir dünya yaratmaq imkanı var.

***

Parlamentlərarası İttifaqın prezidenti xanım Gabriela Baron:

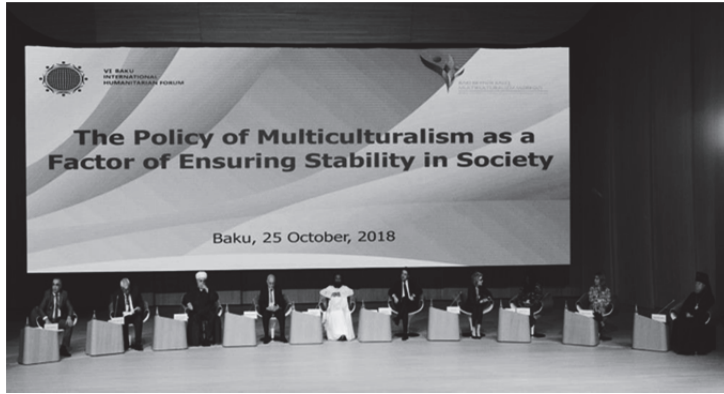

– Biz bu gün buraya beynəlxalq aləmin, eləcə də bəşəriyyətin bir sıra qlobal çağırışlarla üzləşdiyi vaxtda toplaşmışıq. Bu cür dəyişkən zamanda bəşəriyyət yol ayrıcında qalır və əgər biz planetimizin getdiyi istiqaməti dəyişmək istəyiriksə, orada innovasiya, əməkdaşlıq, yaradıcı yanaşma və çoxtərəflilik fundamental əhəmiyyət daşımalıdır. Məhz həmin mürəkkəb çağırışlar səbəbindən mən Azərbaycanın və bu tədbirin təşkilatçılarının

göstərdiyi səyləri alqışlayıram.

Beynəlxalq təşəbbüslərə tərəddüd və tənqidlə yanaşıldığı indiki dövrdə biz çoxtərəfliliyi müdafiə etməli və dəstəkləməliyik, çünki birgə fəaliyyət dünyamızın problemlərinin həllinə aparan yeganə yoldur.

Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdə sabitliyin təminatı kimi

Oktyabrın 25-də VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu çərçivəsində "Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdə sabitliyin təminatı amili kimi" mövzusunda işçi sessiya keçirilib. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfovun moderatorluğu ilə keçirilən sessiyada Azərbaycanın, eləcə də dünya ölkələrinin bir sıra ictimai-siyasi xadimləri çıxış ediblər.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev:

– Bu gün Azərbaycanın multikulturalizm modeli dünyada qəbul edilir və öyrənilir. Bu gün Azərbaycan multikulturalizmi dünyanın bir sıra aparıcı universitetlərində tədris olunur. Xarici universitetlərdə Azərbaycan multikulturalizmini öyrənən tələbələrin ildə iki dəfə ölkəmizə səfərləri təşkil edilir.

Azərbaycanda keçirilən tədbirlər multikulturalizmin nikbin qütübündə duran insanları öz sıralarında birləşdirir. Biz multikulturalizmin bugününə və sabahına inanırıq. Azərbaycan Prezidentinin imzaladığı sərəncamlar multikulturalizmin dönməz yolunu müəyyən edib. Azərbaycan bu gün çoxkonfessiyalı ölkə kimi dünyada özünü təsdiqləyib. Biz bu gün fəxrlə Azərbaycan multikulturalizmi modelini bütün dünyada təbliğ edirik.

***Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri
Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə:***

– Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyalar arasında tarixən oynadığı mənəvi körpü rolunu bu gün də layiqli şəkildə davam və inkişaf etdirir. Milli və dini tolerantlıq dövlət səviyyəsində dəstəklənir. Etnik və dini müxtəliflik ölkəmizin milli sərvəti kimi dəyərləndirilir. Təbii ki, burada siyasi iradə böyük önəm daşıyır.

***Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət
Komitəsinin sədri Mübariz Qurbanlı:***

– Müxtəlif mədəniyyətlərə və dinlərə məxsus etnosların tarix boyu bu torpaqlarda əmin-amanlıq şəraitində yaşamasında xalqımıza xas olan humanizm və xoşniyyətlik kimi ali dəyərlər, eyni zamanda, İslam dəyərləri müstəsna rola malikdir.

Ölkədə fəaliyyət göstərən bütün dini icmalara öz dini ayinlərini həyata keçirmək üçün lazımı şərait yaradılıb. Dini maarifləndirmə və milli-mənəvi dəyərlərin təbliği işini daha da gücləndirmək məqsədilə dövlət tərəfindən İslam dini icmaları ilə yanaşı, digər dini icmalara da mütəmadi olaraq maliyyə yardımı ayrılır.

***

Sessiyada Hindistanın "Art of Living" Fondunun mənəvi rəhbəri Sri-Sri Ravi Şankar, Monteneqronun mədəniyyət naziri Aleksandr Boqdanoviç, Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşein, UNESCO-nun xoşməramlı səfiri, Fransanın mədəniyyət diplomatiyasının xüsusi nümayəndəsi Hedva Ser və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin ABŞ nümayəndəliyinin rəhbəri, Vaşinqton Hüquq Assosiasiyasının məsləhətçisi Janna Skot ölkəmizdə multikulturalizmə verilən önəmi yüksək qiymətləndiriblər.

***

Moskva Dövlət Linqvistik Universitetinin rektoru İrina Krayevanın moderatorluğu ilə keçirilən sessiyanın ikinci hissəsində Bakı şəhəri Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, İtaliyanın Link Kampus Universitetinin professoru Alesandro Fiqus, Pakistan–Amerika Məsələləri Şurasının nümayəndəsi, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) ABŞ nümayəndəliyinin müşaviri Adnan Xan, ABŞ Prezidentinin təyin etdiyi Milli və Yerli Könüllü Cəmiyyətlər Xidmətinin səlahiyyətli nümayəndəsi, BBMM-in ABŞ nümayəndəliyinin müşaviri Hyepin İm, BBMM-in İsrail nümayəndəliyinin rəhbəri, beynəlxalq münasibətlər üzrə ekspert Arye Qut, Mərkəzin Drezden nümayəndəliyinin rəhbəri Birgit Vaysgerber və rusiyalı siyasi analitik Oleq Kuznetsov mövzu ilə bağlı məruzələrlə çıxış ediblər.

Moskvada Nəsimiyə abidə

Noyabrın 19-da Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda (MDBMİ) XIV-XV əsrlərin böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin büstünün təntənəli açılış mərasimi olub. Abidənin açılış Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı və Azərbaycanın Rusiyadakı səfirliyinin dəstəyi ilə Moskvada keçirilən “Nəsimi – poeziya, incəsənət və mənəviyyat festivalı” çərçivəsində baş tutub.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva təntənəli mərasimdə çıxış edərək deyib: “Biz bu gün böyük şair, filosof və mütəfəkkir Nəsimiyə həsr olunmuş tədbirə toplaşmışıq. Nəsimi XIV-XV əsrlərdə yaşayıb-yaradıb. O, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında böyük rol oynayıb, Azərbaycan poeziyasının şah əsərlərini yaradıb, Azərbaycan ədəbi dilinin əsasını qoyub. Nəsimi poeziyası müasir dövrümüzə də yaşayır və aktualdır. Bu ilin sentyabrında Azərbaycanda ilk dəfə Nəsimiyə həsr edilmiş mənəvi-poetik yaradıcılıq festivalı keçirilib. Festival çərçivəsində çoxlu sayda tədbirlər – poeziya, musiqi və rəqs gecələri, tamaşalar, sərgilər, videoinstalyasiyalar, yoqa və meditasiya təşkil olunub. Bütün bunlar ali şüurun dərinliyinə varmaq üçün edi-

lib. Biz son dərəcə minnətdarlıq və şadıq ki, bu gün Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun binasında bu dahi insanın büstünü açırıq. Çünki bizim vəzifələrimizdən və arzularımızdan biri budur ki, bu gün Nəsimini tanınsınlar, onun poeziyasını oxusunlar və bu poeziya yaşasın. Həqiqət zamanın fəvqündə dayanan anlayışdır. Nəsiminin tükənməz ilham mənbəyi gözəllik, məhəbbət və təbiətdir. Böyük şair hesab edirdi ki, həqiqətə çatmaq üçün insan qəlbinin dərinliyinə nüfuz edib, onun gözəlliyini və xeyirxahlığını görmək lazımdır. Hamınıza “Çox sağ olun!” deyirəm və əlbəttə, bu gözəl əsərin müəllifi Mahmud Rüstəmovla təşəkkür etmək istəyirəm”.

MDBMİ-nin rektoru akademik Anatoli Torkunov çıxışında bildirib ki, Nəsiminin büstünün qoyulması universitet üçün böyük şərəfdir: “Bu gün biz Heydər Əliyev Fondundan olan çoxdankı fəxri, əziz və hörmətli dostlarımızı tamamilə qeyri-adi bir münasibətlə qəbul edirik. Kitabxanamızda böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin büstünü açırıq. Onun yaradıcılığı Azərbaycan və ərəb dillərində poeziyaya, bütövlükdə Yaxın Şərqlə regionunun mədəniyyətinə böyük təsir göstərmiş... Nəsimi dünya poeziyasının ən mükəmməl nümunələri arasında yer tutmağa layiq olan əsərlərində həmişə ilk növbədə insanın böyüklüyünü, bəşəri sevgini və şəxsiyyət azadlığını tərənnüm edib. Şairin xalqın mənəviyyatından qaynaqlanan parlaq üslubu orta əsrlər Azərbaycan dilinin məna imkanlarını bütün dolğunluğu və müxtəlifliyi ilə əks etdirib. Ustadın yaradıcılığı Azərbaycan xalqının və bir sıra digər xalqların bədii-ictimai təfəkkürünün inkişafına böyük təsir göstərmiş, indi də göstərməkdədir”.

Daha sonra Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyasındakı səfiri Polad Bülbüloğlu Leyla Əliyevaya və Anatoli Torkunova minnətdarlığını bildirib, büstün yaradılmasına görə Heydər Əliyev Fonduna və heykəltəraşa təşəkkür edib.

Açılış mərasimində Yevgeni Vaxtanqov adına Moskva Dövlət Akademik Teatrının aktyoru Eldar Tramov tarzən Qorxmaz Axundovun müşayiəti ilə Nəsiminin şeirlərini oxuyub.

***

Xatırladaq ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə ölkəmizdə böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi qeyd olunur. Moskvada keçirilmiş “Nəsimi – poeziya, incəsənət və mənəviyyat festivalı” dahi şairin yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planının bir hissəsidir. Festivalın məqsədi Şərqi ən böyük şair və mütəfəkkirlərindən birinin yaradıcılığını təbliğ etmək, habelə Azərbaycan və Rusiya arasında mədəni-ədəbi əlaqələri genişləndirməkdir.

Qeyd edək ki, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə “Nəsimi – poeziya, incəsənət və mənəviyyat festivalı” ilk dəfə 27-30 sentyabr günlərində Azərbaycanda keçirilib. Festival çərçivəsində şairin anadan olduğu Şamaxı şəhərində və Bakıda müxtəlif incəsənət növləri üzrə sərgilər, musiqi layihələri, tamaşalar, habelə mühazirə, simpozium və seminarlar təşkil edilib.

Heydər Əliyev Fondunun Azərbaycanın Rusiyadakı səfirliyinin dəstəyi ilə Moskvada təşkil etdiyi “Nəsimi – poeziya, incəsənət və mənəviyyat festivalı” çərçivəsində M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin (MDU) Asiya və Afrika Ölkələri İnstitutunda “Nəsiminin mənəvi irsi orta əsrlər Şərfinin tarixi-mədəni kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın açılışı olub. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva konfransın açılışında iştirak edib.

Asiya və Afrika Ölkələri İnstitutunun direktoru İqor Abılqaziyev çıxışında qeyd edib ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi barədə Sərəncam imzalayıb. O deyib: “Bu yubiley beynəlxalq səviyyədə də bayram edilir. Nəsiminin əsərləri dünya poeziyasının mükəmməl nümunələrindən biridir. Bu əsərlərdə insan əzəməti və şəxsiyyət azadlığı tərənnüm olunur. Nəsiminin ədəbi irsi dövrün dərin poetik fikirlərinin və fəlsəfi baxışlarının vəhdətini təşkil edir. Onun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində xüsusi mərhələdir. Azərbaycan poeziyasının humanizm ideyaları ilə zənginləşməsində və yeni məzmun kəsb etməsində unudulmaz şairin xidmətləri ölçüyəgəlməzdir”.

İqor Abılqaziyev ayrıca vurğulayıb ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, Azərbaycanın və keçmiş Sovet İttifaqının böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev Nəsimi irsinin populyarlaşmasında bilavasitə iştirak edib: “Məhz onun təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilib və 1973-cü ildə beynəlxalq miqyasda qeyd olunub. O vaxtdan Nəsimi irsinin daha ətraflı öyrənilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılıb”.

Azərbaycanın Rusiyadakı səfiri Polad Bülbüloğlu çıxışında Nəsimiyə həsr olunmuş konfransın məhz Azərbaycan dilinin tədris olunduğu Asiya və Afrika Ölkələri İnstitutunda keçirilməsinin diqqətəlayiq olduğunu vurğulayıb.

Sonra MDU-nun tələbələri Nəsiminin şeirlərini müxtəlif dillərdə oxuyublar.

Solmaz Rüstəmovə-Tohidi
tarix elmləri doktoru, professor

Bakının azad olunması*

100 il bundan əvvəl in faciə və qəhrəmanlıq dastanı

Bakı uğrunda döyüşlərin başladığı vaxtdan şəhərin özündə hadisələr sürətlə bir-birini əvəz edir, hakimiyyətlə cəmiyyət arasında gərginlik və kaos gündən-günə güclənirdi. 1918-ci ilin martından sentyabrınadək Bakı və onun ətraf kəndlərinin müsəlman əhalisi erməni quldur dəstələrinin sözüən həqiqi mənasında girovuna çevrilmişdi. Rus generalı Lyadovun şəhadətinə görə, “daşnak zabitlərinin başçılıq etdiyi və demək olar ki, heç bir döyüş qabiliyyəti olmayan erməni cəbhəçilərinə ibarət Bakı Sovetinin qoşunları ətraf kəndlərdə soyğunçuluqla məşğul olur, müsəlman kəndlisini daha da qəzəbləndirirdilər”. Şəhərdə hökm sürən qanunsuzluq və özbaşınalıq, saysız-hesabsız müsadirələr və açıq-aşkar qarətlər daha da dərinləşən ərzaq böhranı ilə müşayiət olunurdu. Çörək yalnız orduya verilirdi, əhali aclıq çəkirdi, vəziyyət getdikcə daha çox təhdidedici xarakter alırdı. Hər gün Gəncədən hücum keçmiş azərbaycanlı silahlı qüvvələrinə türklərin yardımını, sonradan isə Qafqaz cəbhəsini yarmış türk qoşunlarının şəhərə yaxınlaşması barədə xəbərlər gəlirdi. Yayın ortalarında Bakı şəhərinin özündə Bakı Sovetinin vəziyyəti tamamilə sarsılmışdı.

Digər siyasi qüvvələrin (sağ eserlərin, menşeviklərin və d.) bolşeviklərə qarşı çıxışı və qəsdlərinin qarşısı alınsa da, son nəticədə nə çar ordusunun polkovniki L.Biçeraxovla qısamüddətli saziş, nə də Sovet Rusiyasının genişmiq-

* Yazının əvvəli jurnalın ötən sayında verilib.

yaslı yardımına ümidlər özünü doğrultdu. Birinci Dünya müharibəsində Çar Rusiyasının İran ərazisində hərbi əməliyyat aparan kazak dəstəsinin rəhbəri, siyasi görüşlərinə görə qatı monarxist, osetin əsilli L. Biçeraxov İrandakı ingilis hərbi qüvvələrinin komandanlığı ilə gizli razılığa gələrək, Bakı Xalq Komissarları Sovetinə müraciət edib, türk qoşunlarına qarşı birgə əməliyyat aparmağa hazır olduğunu bildirmişdi. Biçeraxovun 1500 nəfərlik kazak dəstəsindən istifadə etmək məcburiyyətində qalan Şaumyanın razılığını alandan sonra bu hərbi qüvvələr 1918-ci il iyulun 5-də Ələt stansiyası yaxınlığında sahilə çıxarılmışdı. Lakin Bakı müdafiə xəttinin sağ cinahının komandanlığını qəbul edən Biçeraxovun bolşeviklərlə və şəxsən Şaumyanla əməkdaşlığı baş tutmadı. Nəticədə Biçeraxov Bakı bolşevik liderlərinə qarşı bir sıra ittihamlar irəli sürərək, Türk-Azərbaycan qoşunlarının Bakıya sürətli yürüşü qarşısında iyulun 30-da, artıq Qırmızı ordu birlikləri ilə kiçik silahlı münaqişələrə girən öz ordusunu cəbhə xəttindən çıxardı və Dağıstanda bolşeviklərə qarşı üsyan qaldırmış qardaşı Konstantinin köməyinə getdi. Biçeraxovun bu addımını xəyanət adlandıran qırmızı komissarlar artıq bütün ümidlərini Rusiyadan gözlədikləri hərbi köməyə bağladılar.

Bakıda Sovet hakimiyyətinin düşdüyü vəziyyətin bütün ciddiliyini anlayan V.İ. Lenin G. Petrovun başçılığı ilə yüksək döyüş qabiliyyətinə malik və yaxşı silahlanmış 780 nəfərlik ordu birləşməsini Ukrayna cəbhəsindən çıxararaq Bakıya göndərdi. İyulun 19-da Bakıya çatıb vəziyyəti öyrənən Petrov Bakı və ətrafında yaşayan rus fəhlə və kəndlilərinə müraciət edərək Sovet Rusiyasının müstəqilliyi üçün hər kəsi silaha sarılmağa çağırırdı. Petrovu bu addımı atmağa vadar edən səbəb yalnız türk qoşunlarının qarşısını kəsmək üçün peşəkar və “xalq azadlığı yolunda canlarını fəda etməyə hazır” orduya olan ehtiyac deyil, həm də 60-70 faizi ermənilərdən ibarət Qırmızı orduda hökm sürən intizam-sızlıq, döyüşdən yayınma və xüsusilə fərarilik hallarının artması idi. Təsədüfi deyil ki, cəbhədə və Qırmızı orduda vəziyyəti dəyişmək üçün Petrovun və Bakı komissarlarının bütün cəhdlərinə baxmayaraq, xüsusilə Şamaxı məğlubiyətindən sonra şəhərdə gərginlik getdikcə artırdı. Qafqaz İslam Ordusunun Bakı yaxınlığında dayanması, şəhərin qeyri-bolşevik rus və erməni əhalisinin artmaqda olan qorxu və həyəcanı bir tərəfdən, şəhərin özündə hökm sürən özbaşınalıq, anarxiya, aclıq, qıtlıq da digər tərəfdən bolşeviklərin hakimiyyətini sarsıdır, Bakının “xilas”ı üçün ingilisləri dəvət etmək çağırışları gücləndirdi.

Bakı komissarları 25-26 iyul tarixlərində keçirdikləri fəvqəladə iclaslarda Sovet Rusiyasından 5 gəmi silah, ərzaq və s. gəldiyi haqda məlumatlar yayaraq, ingilis hərbi qüvvələrinin türk ordusu qarşısında dura bilməyəcəyinə dair dəlillər gətirsələr də, iclasdakı daşnaklar və menşeviklər ingilislərin Bakıya dəvət edilməsinə qərar verdilər. Bu halda Şaumyan və silahdaşlarının rəhbərlikdən gedəcəkləri haqda bəyanatlarının heç bir təsiri olmadı.

Erməni mənbələrində Şaumyanın hakimiyyətdən imtina etməsinin başqa bir versiyası göstərilir: “Bolşeviklərin gücü qalmamışdı, bolşevik hakimiyyətinin dəyişdirilməsi – şəhərin ingilislərə təhvil verilməsi məsələsi müzakirə edilirdi. İyun ayının 29-u axşam Şaumyan, Caparidze, Şeboldayev, bütün parti-

yaların, hərbi hissələrin və erməni milli şurasının nümayəndələri (Rostom, Petrov, Amazasp, Əmiryan və d.) hospitalda, general Baqratuninin çarpayısının ətrafında toplaşmışdılar. General Baqratuni sual verdi: “Bizim cəbhədə nəyimiz var?” Cavab belə oldu: “Bir neçə yüz nəfər”. Onda Baqratuni yaxın günlər ərzində bolşeviklərin hansı qüvvələrə ümid etdiklərini soruşdu. Ona cavab verdilər ki, Şimali Qafqazdan, sonra isə Həştərxandan və Muğandan 1000-1500 nəfər gözləyirlər. General Baqratuni dedi ki, bu, azdır, buna ümid etmək olmaz. İngilislərin dəvət edilməsi məsələsi qəti şəkildə qoyuldu. Şaumyan cavab verdi: “İngilisləri heç bir halda”. General Baqratuni qeyd etdi ki, mənəvi təkan zəruridir. O zaman türkləri geri oturtmaq üçün yerli qüvvələr də kifayət edərdi. Bolşeviklərin artıq ruhlandırıcı elementi belə qalmamışdı. İştirakçılardan qeyri-bolşeviklər Şaumyanın hakimiyyətdən getməsinə tələb etdilər. Şaumyan bəyan etdi ki, hakimiyyətdən gədir”.

Beləliklə, 1918-ci ilin iyul ayının son günlərində tam tənəzzülə uğrayan bolşevik hökuməti öz səlahiyyətlərini könüllü surətdə təhvil verərək hakimiyyətdən kənarlaşdı. Yeni qurulan və Sentrokaspi Diktaturası adlandırılan hakimiyyət özünün yalnız iki əməli – şəhər əhalisini az da olsa ərzaqla təmin edə bilməsi və Bakının “müdafiəsi” üçün ingilisləri dəvət etməsi ilə yadda qaldı. İngilislər erməni milli şurasının İrana ezam olunmuş üzvləri M.Ter-Poqosyanın və S.Araratyanın “dəvətini” qəbul etdilər. Belə ki, onları Bakıya siyasi maraqlardan başqa həm də “böyük ehtiyac duyduqları neft və benzin cəlb edirdi”. Erməni mənbələrinin iddiasına görə, şəhərdə olduqları müddətdə ingilislər yerli hökumətdən, qərarlaşdıqları kimi, “25 pud deyil, əvəzi ödənilmədən 62.420 pud benzin aldılar, bunun müqabilində isə gözlənilən sayda qoşun belə gətirmədilər”.

Bakıdakı erməni-rus qüvvələrindən əlavə Azərbaycanın cənubunda, Lənkəran bölgəsində yerləşən və bolşevik hakimiyyətini tanımayan keçmiş Çar Rusiyası sərhəd və hərbi birləşmələri, eləcə də rus əhalisi İrandakı ingilis qüvvələrinin komandanı general Denstervil ilə əlaqə yaratmış, türklərə qarşı ingilislərlə birlikdə döyüşəcəklərini bildirmiş, Muğan düzündə yaşayan rus əhalisinə hərbi təlimlər keçilməsini xahiş etmişdilər. Kifayət qədər silahlanmış, yaxşı ərzaq ehtiyatları olan bu hərbi qüvvələrin də xahişini ingilislər məmnuniyyətlə qəbul etmişdilər.

Avqustun ilk günlərində Xırdalan-Biləcəri istiqamətində şiddətli döyüşlər getdiyi, Bakının qərbindəki Qurd qapısı təpələrinin isə Qafqaz alayı tərəfindən tutulduğu və artıq şəhər mənzərəsinin türk qoşunlarına açıldığı vaxt qərargaha gələn bir məlumatda Ənzəlidəki ingilis qoşunlarının 48 saat ərzində Diktatura hökumətinə köməyə gələcəyi, Petrovun əsgərlərinin də hələlik şəhəri qoruduğu, lakin banklarda olan pul və qiymətli əşyaları gəmilərə yükləyib qaçmağa hazırlaşdığı xəbər verilir, Bakının tezliklə ələ keçirilməsi üçün tələsməyin vacibliyi vurğulanırdı. Avqustun 3-də, Bakının artıq mühasirəyə alındığı bir şəraitdə Şərq Cəbhəsi komandanı Mürsəl Paşa Bakıdakı Erməni Milli Şurasına məktub göndərərək şəhərin döyüşsüz təhvil veriləcəyi halda milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Bakının bütün sakinlərinin hüququnun qorunacağına, xüsusilə

Ermənistanına getmək istəyən ermənilərə heç bir maneə törədilməyəcəyinə zəmanət verdiyini bildirdi. Məktubda, əgər şəhər təslim olmazsa, axıdılacaq qanlara və dəymiş zərərə görə Erməni Milli Şurasının cavabdeh olacağı vurğulanırdı. Erməni Milli Şurası bu məktuba cavab vermədi.

Avqustun 4-də İrandakı ingilis silahlı qüvvələrinin komandanı general Denstervilin başçılığı ilə Bakıya daxil olan ingilis qoşunları burada qarşılaşdıqları vəziyyətdən heyrətə gəldilər: demək olar, əsasən ermənilərdən ibarət qoşunlar tamamilə qeyri-mütəşəkkil idi, əmrlərə tabe olmurdu və heç bir zabitin öz əmrlərində təkid etməyə cürəti çatmırdı. İngilis zabitləri “cəbhənin böyük ərazilərini boş buraxaraq, həmin zaman hansı mitinqdəsə siyasi nitqlər dinləyən və ya rəfiqələri ilə şəhərdə çay içən Bakı müdafiəçilərinin qərribə hərbi etikasına” mat qalmışdılar. Lakin “Bakının şanlı müdafiəçiləri” öz döyüş postlarını yalnız mitinqlərə və ya rəfiqələrinə görə boş buraxıb getmirdilər. Onlar bütöv dəstələrlə cəbhə xəttinin yaxınlaşdığı Bakı kəndlərinə – Ramana, Balaxanı, Əhmədli, Biləcəri, Binəqədi və s.-yə basqınlar törətmək, müsəlman əhalini qətlə yetirmək, qarət etməklə məşğul olurdular. Erməni əsgərlərinin Bakı kəndlərinin sakinləri – silahsız və müdafiəsiz azərbaycanlılar qarşısında “qəhrəmanlıqlarına” dair saysız-hesabsız faktlar general Denstervilin bu şəhadəti ilə tamamlanır: “Yerli qoşunlar, əksər halda ermənilər səngərlərin qazılması ilə çox az məşğul olurdular, buna məcbur edildikdə isə belə cavab verirdilər: “Biz nə üçün səngər qazmalıyıq? Biz ümumiyyətlə səngər qazmaq istəmirik, bu, qorxaqların işidir, biz döyüşmək istəyirik”. Onlar qayaların arxasında zəncirvari qaydada düzülüb oradan havaya atəş açırdılar. Bu manevri onlar adətən türklərin hücumuna keçmək barədə heç düşünmədikləri və ən yaxın türk əsgərinin bizdən üç min yard məsafədə olduğu vaxtlarda edirdilər. Bir dəfə türklər öz mövqelərindən çıxıb günün günorta çağı açıq dərə boyunca hərəkətə başladılar. Erməni batalyonuna komandanlıq edən zabitlərimdən biri öz adamlarına səngərlərdən çıxıb əks-hücumu keçmək əmri verdi. Qoşunlar irəli getməkdən imtina etdilər, onların nümayəndəsi qışqırdı: “Necə yəni hücumu keçin? Axı orada türklər var!”

Bununla belə, ingilis qüvvələrinin Bakıya girməsi və şəhərin müdafiəsinə qoşulması ilə cəbhədə vəziyyət ciddi surətdə dəyişdi. İngilis komandanlığı yeni hökumətin Bakıdan çıxmağa imkan vermədiyi bolşevik Petrovun hərbi qüvvələrinin əhəmiyyətli dəstəyi ilə avqustun 5-də hücumu keçən türk ordusunun qarşısını ala bildi. Lakin ertəsi gün şəhərin “müdafiəçiləri” türk qoşunları üzərinə hücum etsələr də, üstünlük qazanmaq cəhdləri baş tutmadığından yenidən müdafiə mövqeyinə keçdilər. Bundan sonra Bakı şəhəri rus-erməni-ingilis hərbi qüvvələrinin nəzarəti və Qafqaz İslam Ordusunun mühasirəsində daha 40 gün yaşadı.

***

Bakının azad edilməsi məsələsi yalnız hərbi meydanlarında deyil, həm də daha geniş dairələrdə – regionda marağı olan qüdrətli dövlətlərin siyasəti ilə həll olunurdu. Azərbaycan torpaqlarını işğaldan azad edəcək türk qoşunlarının rəsmi Osmanlı ordu birləşmələri olmadığını göstərmək üçün Qafqaz İslam Ordusu adlandırıldığı qeyd edilmişdi. Lakin bu ordunun ilk dəstələrinin may ayının sonlarında Gəncədə apardığı əməliyyatların doğurduğu əks-səda ən əvvəl Bakıdakı bolşevik hakimiyyətində ciddi narahatlıq yaratdı və Moskva dərhal vəziyyətdən xəbərdar edildi. Hadisələrin gedişini və türk ordusunun hərəkətini diqqətlə izləyən Sovet Rusiyasının xarici işlər naziri Çiçerin Osmanlı hökumətinin Moskvadakı səfiri Qalib Kamala nota təqdim edərək Sovetlərin Brest-Litovsk müqaviləsi ilə Qars, Ərdəhan və Batumu Osmanlı dövlətinə verdiyini, lakin bundan sonra türklərə heç bir ərazinin güzəştə gedilməyəcəyini bildirdi. Notada türk hərbi qüvvələrinin Gümrünü ələ keçirməsi, bununla kifayətlənməyərək Azərbaycanın daxilində Bakıya doğru irəliləməsi Sovetlər üçün onsuz da ağır olan Brest-Litovsk müqaviləsinin kobud şəkildə pozulması kimi qiymətləndirilir və hərbi hərəkətin təcili dayandırılması tələb edilirdi.

Çiçerin Bakı neftində gözü olan Almaniyani müttəfiqi Osmanlı dövlətinə qarşı qaldırmaq üçün də bir sıra addımlar atdı. Almaniyanın İstanbuldakı səfiri Bernsdorff, Tələt Paşa, Ənvər Paşa, xarici işlər naziri Nəsimi bəylə aparılan görüş və yazışmalarda bu məsələ tam kəskinliyi ilə qoyuldu. Türkiyə rəsmiləri Qafqazdakı hərbi əməliyyatları Nuru Paşanın heç kimdən əmr almadan girişdiyi, şəxsi təşəbbüsü və Azərbaycandakı türk könüllüləri ilə birgə başladığı fəaliyyəti kimi qələmə verərək, bunun Osmanlı dövləti ilə heç bir əlaqəsi olmadığını bildirir və müttəfiqi Almaniyani da bu qənaətə inandırmağa çalışırdı. Təsadüfi deyil ki, Qafqaz İslam Ordusu komandanlığına göndərdiyi açıq əmrdə Ənvər Paşa Gəncədəki hərbi hərəkətin dərhal dayandırılmasını tələb edir, Şərq Orduları Qrupu komandanı Xəlil Paşa və Qafqaz İslam Ordusu komandanı Nuru Paşaya göndərdiyi gizli və şəxsi əmrlərdə isə Bakının düşmən tapdağından ən qısa müddətdə qurtarılması üçün çox sürətli hərəkət edilməsini tapşırırdı.

Azərbaycandakı hadisələri diqqətlə izləyən İngiltərə də neft Bakısının bolşeviklərlə Osmanlı dövləti və Almaniyanın maraqlarının toqquşduğu meydana çevrildiyini, şəhərin onlardan birinin əlinə keçəcəyi təqdirdə ingilislərin əleyhinə olan nəticələrə gətirib çıxaracağını düşünürdü. Bakı türklərin və bilavasitə almanların əlinə keçəcəyi halda neftin borularla Batum limanına çatdırılmasının mümkün olacağı, bundan da Almaniya iqtisadiyyatının müharibə şəraitində böyük bir qazanc əldə edəcəyi şübhəsiz idi. Bundan başqa, ingilislərin ehtimalına görə, Osmanlı dövləti pantürkist əməlləri üçün mühüm bir mövqe əldə edəcək, Bakıdan İran və Türkünə, oradan da Əfqanıstana keçərək Hindistandakı ingilis müstəmləkə idarəçiliyi üçün böyük bir təhlükə yaradacaqdı. Beləliklə, ilk növbədə Bakının türklərin əlinə keçməsinin qarşısını almaq lazım idi. Bu məqsədlə İngiltərə özünün İraqdakı hərbi qüvvələrindən bir hissəsini Fars körfəzindən Cənubi Azərbaycanın Xəzər dənizi sahillərinə

gətirdi. Daha sonra bolşeviklərin hakimiyyətini qəbul etmədikləri halda, türk qoşunlarının qarşısının alınması məqsədilə rus polkovniki Biçeraxovun kazak dəstələrini Bakıdakı bolşevik hərbi qüvvələrinə dəstək olmaq üçün göndərdi. Bakı komissarları hakimiyyətdən getdikdən sonra isə 1918-ci ilin 5 və 17 avqust tarixlərində general Denstervilin komandanlığı altında ingilis qoşunları özləri Bakıda peyda oldular.

Qafqaz İslam Ordusu işğal altında olan Azərbaycan bölgələrini azad edəndə Bakıya yaxınlaşdıqca bolşevik komissarlarının Moskvadan geniş hərbi yardım tələbləri də artırdı. Özü vətəndaş müharibəsi, xaos və qıtlıq burulğanında boğulan, digər tərəfdən, həmin günlər Sarıtsında qalxan antibolşevik üsyanı səbəbindən Bakı komissarlarına ciddi hərbi kömək göstərmək imkanından məhrum olan Sovet Rusiyası Osmanlı hökumətinə təzyiq üçün başqa vasitəyə əl atdı. Bakını istənilən halda öz əlində saxlamağa çalışan Rusiya avqust ayının əvvəllərində Almaniya ilə danışıqlara başladı və 27 avqust tarixində bu iki dövlət arasında “Brest-Litovsk Müqaviləsinə əlavə” adlı bir saziş imzalandı. Bu sazişə əsasən, Almaniya Kür çayına qədərki Azərbaycan torpaqlarının Sovetlərin tərkibində qalmasına yardım etməli, bunun müqabilində Bakı neftinin yarısına sahib olmalı idi. Müqavilə Bakı ətrafında yaşanan gərginliyi daha da dərinləşdirdi və ən əvvəl Azərbaycan hökumətinin, xüsusilə M.Ə.Rəsulzadənin başçılığı ilə dövlətlərarası konfransda iştirak etmək üçün iyun ayının 24-dən İstanbulda olan nümayəndə heyətinin ciddi narahatlığına səbəb oldu.

Qeyd olunmalıdır ki, İstanbula gəldiyi gündən geniş diplomatik fəaliyyətə başlayan M.Ə.Rəsulzadə Osmanlı dövlətinin başçıları, bir çox ölkələrin səfirləri ilə görüşərək Azərbaycan üçün taleyüklü məsələlərin, xüsusilə Bakının azad edilməsi probleminin həlli ilə məşğul olurdu. Türkiyə rəsmiləri ilə görüşləri zamanı Rəsulzadə Azərbaycana yeni ordu hissələrinin və hərbi sursatın göndərilməsi zərurətini əsaslandıraraq razılıq almağa müvəffəq olmuşdu. Məhəmməd Əmin bəyin Bakıya ünvanladığı məktublarda “Mən bir daha Tələt Paşa və Ənvər Paşa ilə görüşdüm. Məsələ çox qaranlıq idi, indi hər şey keçdi, onlar mənə ümid verdilər” yazması bu razılığın o qədər də asan başa gəlmədiyini göstərirdi. Beynəlxalq aləmdəki durumu və siyasi ab-havanı İstanbuldan daha yaxşı izləyən Rəsulzadə Baş nazır F.X.Xoyskiyə göndərdiyi məktubda yazırdı: “Siyasi mənzərə tamamilə dəyişib. Vilsonun prinsipləri əsasında sülh təklif edilib. Konfrans (İstanbulda) baş tutmayacaq. Ermənilər Qarabağı tələb edirlər. Avropada mütləq gecikmədən təbliğat lazımdır”.

Təbii ki, belə bir şəraitdə Bakı məsələsi ən ciddi, azərbaycanlılar üçün isə təhlükəli şəkil alırdı. Bakının Azərbaycandan ayrılması istiqamətində ən müxtəlif fərziyyələr və planlar irəli sürülürdü. Xüsusilə Tiflis ictimaiyyəti arasında erməni qəzetləri və sosialist vərəqələri vasitəsilə geniş təbliğ edilən “Bakı “sərbəst şəhər” (volniy qorod) olsun” şüarı Avropa siyasi cəmiyyəti arasında israrla yayılırdı. Bu təxribat dolu xəbəri İstanbuldakı Tiflis nümayəndəliyindən alan Rəsulzadə alman səfiri Bernsdorfla görüşərək Almaniyanın Bakı ilə bağlı mövqeyinə aydınlıq gətirdikdən sonra Bakıya göndərdiyi

məktubda “Bakı məsələsinin əhəmiyyət kəsb etdiyini və almanların bolşevikləri tam narazı salmaq istəmədiklərini” vurğulayaraq yazırdı: “Nəyin bahasına olursa-olsun Bakı tezliklə tutulmalıdır. Biz hamını baş vermiş fakt qarşısında qoymalıyıq. Bakıya doğru hərəkət mütləq Azərbaycan naminə olmalıdır, onu Azərbaycan hökuməti tutmalıdır”.

Almaniya ilə Sovet Rusiyası arasında bağlanmış yeni sazişin Bakıya aid maddələri Rəsulzadənin ehtimallarını təsdiqlədi. Bu sazişə etiraz olaraq Rəsulzadə Azərbaycan hökuməti adından Almaniyanın İstanbuldakı səlahiyyətli nümayəndəsi qraf Valdburqa nota təqdim etdi. Notada Azərbaycan xalqının rus inqilabından sonra irəli sürülən “hər millətin öz müqəddəratını özünün təyin etməsi hüququndan yararlanaraq və Dördlər İttifaqı dövlətlərinin dostluq duyğularına istinad edərək bir əsrdən bəri altında əyildiyi rus boyunduruğunu üstündən atıb istiqlalını elan etdiyi” bildirilir, adı çəkilən müqaviləyə əsasən Bakı şəhərinin rus hakimiyyəti altında qalmasına Almaniyanın yardım etməsindən Azərbaycan hökumətinin dərin təəccüb və təəssüf hissi keçirdiyi ifadə edilirdi. Notada Bakının Azərbaycan ərazisində, Azərbaycan xalqının tarixində tutduğu yer, mədəni, iqtisadi, siyasi, milli bağlılığa dair konkret faktlar gətirilərək onun Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olduğu əsaslandırılır və bəyan edilirdi: “Bütün bu səbəblərdən, məmləkətin istiqlalını təmin etməkdən heç vaxt əl çəkməyən Azərbaycan xalqı Bakını azad etmək arzusundan heç bir şəkildə geri çəkilməyəcəkdir. Bu məsələ Azərbaycan üçün sadəcə bir ərazi mövzusu deyil, bir ölüm-dirim məsələsi şəkli almışdır”.

Etiraz notasının surəti İstanbuldakı nümayəndəlik tərəfindən Osmanlı dövlətinin Xarici İşlər Nazirliyinə, Avstriya-Macaristan və Bolqarıstan səfirliklərinə, həmçinin, bitərəf ölkələrin diplomatik nümayəndəliklərinə təqdim edilmişdi. M.Ə.Rəsulzadə həmin günlər M.H.Hacınskiyə məktubunda “Hökumət də ayrıca olaraq etiraz etməlidir, hay-küy qaldırmaq lazımdır” yazır və bir daha vurğulayırdı: “Bu xəyanətkarlığa ən böyük və layiqli cavab Bakının alınmasıdır”.

Lakin Bakı məsələsində neft amilinin əsas rol oynadığını yaxşı anlayan Rəsulzadə Sovet Rusiyası ilə sazişə əsasən Almaniyanı təmin edəcək bu şərti də diqqətsiz qoymayaraq, notada Azərbaycan hökumətinin özünün neft ixracatı və əcnəbi sərmayələrin cəlb edilməsi siyasətində “Almaniya kimi nəhəng sənaye dövlətinin ticari və iqtisadi maraqlarını” nəzərə alacağını vurğulayırdı.

Diplomatik fəaliyyətə böyük əhəmiyyət verməklə yanaşı, Rəsulzadə Bakı məsələsinin yeganə həlli yolunu hərbi əməliyyatların uğurunda görürdü. Tələt Paşa və Bernsdorfla növbəti görüşlərindən sonra sentyabrın 6-da M.H.Hacınskiyə yazdığı məlumatdakı “Bakı məsələsi yalnız qüvvədən asılıdır. Əgər Bakı alınmasa, hər şey bitdi. Əlvida, Azərbaycan...” sözləri Bakının alınmasının Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi üçün həqiqətən “ölüm-dirim” məsələsi olduğunu göstərirdi.

Bakını xilas edəcək hərbi qüvvələr isə şəhərə birinci hücumdan keçən zaman ərzində ordunun möhkəmləndirilməsi sahəsində bir sıra işlər görməklə yanaşı, mütəmadi olaraq Bakının “müdafiəçiləri” ilə yerli xarakterli döyüşlərə

girir, onların qüvvəsini zəiflədir, Bakı kəndlərini bir-bir ələ keçirirdilər. Belə döyüşlərdən biri avqustun 27-də Yanardağ-Binəqədi istiqamətində aparıldı və əksəriyyəti ingilislər olmaqla böyük itkiylə nəticələndi. General Denstervil bu itkilərin verilməsində, həmçinin 50-dən artıq ingilis əsgərinin əsir götürülməsində rus və erməni hərbi qüvvələrini günahlandıraraq, 31 avqust-1 sentyabr tarixlərində keçirdiyi iclaslarda “diktatorlara və cürbəcür komitələrə” açıq müraciət etdi: “Mən imkan verə bilmərəm ki, mənim adamlarımın həyatı faydasız yerə qurban getsin. Biz buraya türklərə qarşı vuruşmaqda sizə kömək üçün gəlmişdik, sizin vətəndaşlarınızın əylənməsi üçün müharibə aparmağa yox”. Daha sonra ingilis generalı yerli hakimiyyətə Bakının təslim edilməsi barədə danışıqlar aparmaq üçün türklərə nümayəndə göndərməyi təklif edərək birmənalı şəkildə bildirdi: “Yer üzündə heç bir qüvvə Bakını türklərdən qoruya bilməz”.

İngilis qoşunlarının Bakını müdafiə etməkdən imtinası Sentrokaspi hökumətini çaşdırsa da, ingilis hərbi birləşmələrinə yalnız Bakının xristian əhalisinin evakuasiyası şərt ilə, həm də yerli qoşunlarla birlikdə şəhəri tərk etmək icazəsi veriləcəyi bildirildi. Bu sözləri təzyiq kimi qiymətləndirən ingilis komandanlığı quru yolla Bakını tərk etməyin qeyri-mümkünlüyü, dəniz yolunun isə tamamilə Xəzər Donanmasının nəzarəti altında olması səbəbindən, həmçinin yerli hökumətin məhz ingilislərə görə Sovet Rusiyasının hərbi köməyini rədd etdiyi, ingilislərin isə kifayət qədər qüvvə gətirmədiyini kimi dəlil və təhdidləri qarşısında Qafqaz İslam Ordusu ilə son döyüşə hazırlaşmağa qərar verdi. Bir neçə gün ərzində Ənzəlidən 900 nəfərlik ingilis qüvvəsi, Dağıstandan isə Biçeraxova tabe 500 nəfərlik hərbi birləşmə Bakıya gətirildi.

Qafqaz İslam Ordusunun komandanlığı da Türkiyədən gözlədiyi əlavə hərbi qüvvələr sentyabrın 9-da Bakıya yetişən kimi hücumla hazırlaşmaq qərarı verdi. Nuru Paşa Bakı yürüşündə daha yaxından iştirak etmək üçün sentyabrın 8-də Gəncədən Bakıya çıxıb, ayın 10-da Puta stansiyasındakı mövqelərə çatdı. Şərq Orduları Qrupunun Komandanı Xəlil Paşa da bu hücumda şəxsən iştirak etmək üçün Bakıya gəldi.

Bakı neftinə sahib olmaqdan hələ də ümidini üzməyən və “uğurları öz adına çıxmaq istəyən” almanlar şəhərin azad olunmasında iştirak etmək üçün Tiflisdəki bir alman batalyonunun Qafqaz İslam Ordusuna qoşulmasına çox cəhd etsələr də, Nuru Paşa buna icazə vermədi. Ənvər Paşa da bu məsələdə qətiyyətli mövqe tutaraq alman hərbi qüvvələrinin Azərbaycana girməyinə imkan verilməməsi, “əgər zorla qüvvə göndərməyə təşəbbüs göstərərlərsə, dəmiryol körpüsünün dağıdılması və hər halda keçmələrinə mane olunması” haqda Xəlil Paşaya əmrilər göndərdi. Həqiqətən, almanların icazə gözləmədən Bakıya göndərdikləri batalyonun yolu Gürcüstan sərhədindəki dəmiryolunun dağıdılması, teleqraf xətlərinin isə kəsilməsi ilə bağlandı.

Beləliklə, Bakını türk və Azərbaycan qoşunları azad etməli idi. Sentyabrın 14-ü gecə saat 2-də başlanması nəzərdə tutulan hücum məqsədilə təxminən 8 min türk əsgər və zabiti, 7 min də azərbaycanlı nizami milis qüvvələri Bakı cəbhəsində hazır vəziyyətə gətirildi.

Təyin olunan vaxt hələ gecənin qaranlığında qərargahdan “İrəli!” əmri gələn kimi Bakını üzük qaşı kimi mühasirəyə almış qoşunlar Heybət-Bakı dəmiryol və Şubanı-Bakı yolu istiqamətlərindən hərəkət etdilər. Artıq gecə saat 3-də düşmənin birinci müdafiə xətti yarıldı. “Hava təzə işıqlanmağa başlamışdı ki, piyadanın özünəməxsus qışqırıqları (Allah, Allah!) ilə qumbara və süngü hücumuna başlandı”. Qurd qapısı tərələri tərəfdən hücumla keçməyə hazırlaşan düşmən birləşmələri güclü top atəşinə tutularaq geri oturduldu. Komandirləri başda olmaqla bu cəbhə xəttindən qaçan düşməne Bayıl ətrafında daha bir ağır zərbə vuruldu. Sallaqxana və Salyan kazarmalarındakı topçu batareyaları da türk toplarının atəşləri ilə susduruldu. Qərb cəbhəsində nizamı pozulmuş rus, erməni və ingilislərdən ibarət birləşmiş qüvvələr limandakı gəmilərə minməyə çalışsalar da, sahilə tuşlanan top atəşləri altında buna müvəffəq olmadılar.

Azərbaycanlılardan ibarət hərbi hissələr Sabunçu, Hövsan və Əhmədli istiqamətlərində hərəkət edərək bu mövqeləri ələ keçirdilər. Hücumun ilk saatlarında türk qoşunlarının düşmənin müdafiə xətlərini sürətlə ələ keçirməsi general Denstervili heyrətə gətirmişdi. Hələ sentyabrın 12-də türk ordusundan qaçaraq ingilislərə sığınan ərəb əsilli bir əsgərin xəbər verməsiylə Bakıya əsl hücumun ayın 14-də Qərb cəbhəsindən başlanacağını bilsə də, “cəbhədəki bütün üstünlüklərin öz tərəflərində olduğunu” düşünən, lakin “buna baxmayaraq, hücumun ilk anlarında darmadağın olunan hərbi qüvvələrin artıq nə isə edə biləcəyinə ümidi” qalmayan ingilis generalı belə vəziyyətdə geri çəkilmək və düşmənin hərəkət sürətini azaltmaqla hərbi birləşmələri yenidən nizamlamaq qərarı verdi.

Nəticədə 14 saat fasiləsiz davam edən, dəyişkən uğurlar və böyük itkilərlə müşayiət olunan ağır, üzüntülü və qanlı döyüşlər şəhərin, demək olar, bir kilometrliyinə çatmış türk qoşunlarının tam üstünlüyü ilə gündüz saat 4-də hər iki tərəfdən dayandırıldı. Türk ordusu tərəfindən bu qərar yalnız döyüşçülərin yorğunluğuna görə deyil, həm də bəzi mövqelərdə Bakının kənar məhəllələrinə çıxmış hərbi hissələri küçə döyüşlərində tələfata uğratmamaq məqsədilə verilmişdi.

Yaranmış vəziyyətdə Qafqaz İslam Ordusu qarşısında müqavimət göstərməyin faydasız olduğu qənaətinə gələn general Denstervil həmin axşam öz qoşunlarını cəbhədən çıxardı və hərbi sursatları ilə birlikdə gəmilərə yüklənərək gecənin qaranlığında Ənzəli istiqamətində Bakını tərk etdi. Türklərin hələ şəhərə girmədiyi halda ingilis qoşunlarının qaçmasını xəyanət kimi qiymətləndirən Sentrokaspi hökumətinin bu gəmiləri topa tutaraq geri qaytarmaq cəhdləri boşa çıxdı. İngilislərin geri çəkilməsindən xəbər tutan Biçeraxova tabe qüvvələr də öz gəmilərinə yığılaraq Mahaçqalaya yola düşdülər. İngilislər çıxıb getdikdən sonra “xristian” Bakısı heç yarım gün də davam gətirə bilmədi.

Bakı ətrafında saat 15.00-a qədər davam edən döyüşlərdə erməni və rus birləşmələrinin müqaviməti tamam qırıldı. Birləşmiş düşmən qüvvələrinin Qərb cəbhəsinin erməni komandiri İranın Bakıdakı konsulu Said-ol Vazere ilə birlikdə İran bayrağı və ağ bayraqlarla türk batalyonu qərargahına gələrək şəhərin təslim olacağını bildirdi.

Sentyabrın 15-i səhər saat 9-da Azərbaycan ordusu arasıkəsilməz atəş səsləri altında Bakıya daxil oldu. Türk qoşunları şəhərə girməyərək onun yaxınlığında dayandılar. Bakının azad edilməsi bütün Azərbaycan xalqında görünməmiş ruh yüksəkliyi yaratmışdı. Xüsusilə mart hadisələrindən sonra daim qorxu, təlaş içində, ölüm və talan təhlükəsi altında yaşayan, qətl və qarətlərə məruz qalan, son aylar şəhərdən, axşamlar isə həтта evdən çıxmağa icazəsi olmayan müsəlman əhali neçə aydan bəri gözlədiyi qurtuluş günündə küçələrə, damlara, balkonlara axışdı. “Məscidlərin minarələrindən gələn azan səsi ətrafa yayılırdı. Müsavatçılar dəstəsi Əhməd Cavadın qalibiyyət ruhlu “Bismillah” şeirini ucadan oxuyaraq Bakı küçələrindən keçdi.

Ey Bakı, sən qorxma, gəldin gələli,
Səninçin atıldıq daim irəli!
Sağ qalanlar annələrə təsəlli,
Şəhidlərin ruhu gülər, Bismillah!”

“Müsavat” partiyası üzvlərinin qalibiyyət yürüşünə çıxmaqda tam haqları vardı. Belə ki, liderləri M.Ə.Rəsulzadədən tutmuş partiyanın ən sırası üzvlərinə qədər müsavatçılar bu günü reallaşdırmaq üçün mümkün olan hər işi görmüşdülər. Onlar türk ordusu qəragahlarını xəritələr, planlar, ən müxtəlif xarakterli məlumatlarla təmin etmək, gizli tapşırıqları yerinə yetirməklə yanaşı, silahlı milis dəstələri şəklində Bakı uğrunda döyüşlərdə iştirak etmişdilər. Bakının “80 minlik müsəlman əhalisinin türk qoşunları ilə sıx rabitə saxladığı” general Denstervil tərəfindən də təsdiqlənirdi. İngilis qoşunlarının qəragahı, Denstervil özü də daxil olmaqla yüksək rütbəli zabitlərin yaşadığı, keçdiyi yerlər türklər tərəfindən “elə bir riyazi dəqiqliklə” atəşə tutulurdu ki, “müşahidəçinin ingilislərin cəmi yüz addımlığında olmasına şübhə qalmırdı”. Bütün səylərinə baxmayaraq, ingilislər “türk artilleriyası ilə Bakının hansı nöqtəsindən telefon əlaqəsi saxlandığını” müəyyən edə bilməmişdilər. Bakının alınması ərəfəsində erməni yaraqlıları 18 yaşlı gənci göyərçin uçurmaqla türklərə işarə verməkdə suçlayaraq valideynlərinin gözü qarşısında güllələnmişdilər. Mart hadisələri başlandıqdan öz aralarında barışıq elan etmiş Bakı qoçularının silahlı dəstələri də şəhərin müsəlman müdafiəçiləri ilə çiyin-çiyinə vuruşmuş, türk qoşunları ilə təmasda olmuş və onlardan bir neçəsi göstərdiyi şücaətə görə şəxsən Nuru Paşa tərəfindən mükafatlandırılmışdı. İndi bu əhalinin hansı hisslərlə küçələrə çıxdığını təsəvvür etmək çətin deyildi.

Bununla yanaşı, mart faciələrini törədən, sonrakı aylarda isə müsəlman əhalisini daim təzyiq altında saxlayan və bu siyasəti dəstəkləyən Bakının qeyri-müsəlman, xüsusilə erməni əhalisi arasında hansı əhvali-ruhiyyənin hökm sürdüyü də məlum idi.

Hələ Qafqaz İslam Ordusu Bakıətrafı təpələrdən şəhəri top atəşinə tutduğu günlərdə Bakının “müdafiə olunacağına” inanmayan erməni-rus əhalisi limanlara, vağzallara axışaraq şəhəri tərk etməyə başlamışdı. İngilislər gedəndən sonra – sentyabrın 15-i səhər tezdən isə şəhərdə əsl kaos yarandı. Ən əvvəl

general Baqratuninin komandanlığı altında erməni qoşunları, əsasən də zabitlər döyüşlərin sonunu gözləmədən gəmilərə minib Ənzəliyə qaçdılar, onların ardınca Sentrokaspi Diktaturasının və Erməni Milli Şurasının üzvləri, daşnak liderləri və imkanlı ermənilər öz gəmiləriylə şəhəri tərk etdilər. Qaçmazdan əvvəl Bakının erməni “müdafiəçiləri” bankları, mağazaları, zənginlərin evlərini qarət edərək oğurladıqları əmlakı da özləri ilə apardılar. Qalan xristian, əsasən də erməni əhalisi Ağ və Qara şəhərdəki limanlara axışaraq gəmi, barja, kater, barkas, hətta kiçik qayıqlarda yer tutmağa tələsirdi. “Yaranmış böyük qarışıqlıq və çaxnaşma içində əsgərlər gəmilərə pulemyot qoyaraq yalnız çoxlu pul verənləri buraxır, verməyənləri isə süngü ilə dənizə itələyirdilər”.

Bundan savayı, şəhər özü, xüsusilə də onun ətraf kəndləri komandirləri tərəfindən atılmış, qaçmağa macal tapmamış minlərlə erməni əsgəriylə dolu idi, onlar can verən yaralı vəhşi kimi yollarına çıxan hər kəsi öldürür, hər şeyi talan edirdilər. Bunun müqabilində Bakının azad edildiyi ilk günlərdə şəhərdə hökm sürən tam sərbəstlik şəraitində qanlı mart faciəsini yaşamış, sonrakı aylarda daim əzilmiş, təhqir edilmiş yerli müsəlman əhalinin bir hissəsi qisas yangısını söndürmək üçün şəhərdəki azsaylı türk əsgərləriylə birlikdə erməni məhəllələrinə hücum etdilər.

Lakin üç gündən sonra Bakıya daxil olan Azərbaycan hökuməti qırğınlara son qoydu. Paytaxta gəldiyinin ertəsi günü baş nazir F.X.Xoyski tərəfindən imzalanmış və əhaliyə elan edilmiş bəyanatda Azərbaycanda yaşayan bütün vətəndaşların millətindən və dini etiqadından asılı olmayaraq eyni hüquqlara malik olduğu, hökumətin bütün vətəndaşların həyatını, əmlakını, hüquqlarını eyni səviyyədə qoruyacağı bildirilir, qarətçi, qatil və ümumiyyətlə nizam-intizamı, ictimai qaydaları pozan şəxslərin, ölüm hökmü də daxil olmaqla, hərbi dövrün bütün sərt qanunları üzrə cəzalandırılacağı bəyan edilirdi.

Uzun müddət anarxiya və qarışıqlığın hökm sürdüyü şəhərdə qayda-qanunun bərpası istiqamətində vacib addım olan bu bəyanat əməldə də yerinə yetirildi. Şəhərdə bir neçə gün hərbi vəziyyət elan olundu. Cinayətkarların cəzalandırıldığı əyani olması üçün şəhərin müxtəlif yerlərində – Quba meydanında (indiki Füzuli meydanı), Quru bağda (Parapet bağı – Fəvvarələr meydanı), dəmiryol vağzalının qarşısındakı meydanda, dənizkənarı bulvarda, Qaraşəhər körpüsünün yanında dar ağacları quruldu. “İctimaiyyətin gözü qarşısında millətindən asılı olmayaraq dara çəkilən soyğunçuların sayı yüz nəfərdən artıq idi” və onların hər birinin sinəsindən törətdiyi cinayətdən xəbər verən taxta lövhə asılmışdı. Cəzalandırılanlar arasında türk ordusunun qanunu pozmuş əsgərləri də vardı. Lakin hökumətin tez bir zamanda qarət və soyğunçuluğun qarşısını almaq üçün gördüyü sərt tədbirlərə baxmayaraq, ermənilər “yeni türk-tatar vəhşiliklərini” dünyaya bəyan etməklə növbəti “Bakıda sentyabr qırğınları” təbliğat kampaniyasına rəvac verdilər, bu hadisələrə görə Azərbaycan hökumətini və türk qoşunlarını suçladılar.

Sonralar, Azərbaycan Parlamentinin açılış zamanı Nazirlər Kabinetinin hesabat məruzəsində F.X.Xoyski “Şəhər alınarkən məyusluq və təəssüf doğuran bəzi hadisələrin baş verdiyini, hökumətin bunu gizlətmədiyini və bu kədərli

faktların üstündən keçməyi ləyaqətsizlik hesab etdiyini” bildirəcək, bu faktları doğuran səbəblərə diqqət çəkəcək: “Düşünürəm, bu hadisələrə ədalətli gözlə baxanlar təsdiq edərlər ki, dünyada heç bir hökumət onun qarşısını ala bilməzdi. Axı burada müsəlmanlar qırılmışdı, onların insani hüquqları tapdanmışdı. Şəhər üç ay çəkən döyüşlərdən sonra alınmışdı, əhalinin qəzəbi ən yüksək həddə çatmışdı”.

Bu da qeyd edilməlidir ki, Bakı uğrunda sonuncu şiddətli döyüşlərin getdiyi günlərdə Şaumyan, Caparidze, Korqanov və digərləri başda olmaqla mart faciələrinin səbəbkarı sayılan bolşevik komissarları iki dəfə şəhəri tərk etməyə cəhd göstərərəkən Sentrokaspi Diktaturası hökumətinin əmri ilə həbs olundular, sonra isə gəmiylə Krasnovodska aparılaraq orada esərlərdən ibarət yerli Zakaspi hökuməti tərəfindən güllələndilər.

Beləliklə, faciəli mart hadisələrindən beş ay sonra Azərbaycan milli elitasının görkəmli nümayəndələri, “Müsavat” partiyasının rəhbərləri çox ağır və mürəkkəb siyasi şəraitdə inanılmaz səy və böyük iradə sayəsində öz siyasi, təşkilati, diplomatik istedadlarını sonadək tətbiq edərək, Azərbaycanın silahlı qüvvələri ilə birlikdə və türk qoşunlarının, türk hərbi komandanlarının rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusunun qətiyyətli dəstəyi ilə 15 sentyabr 1918-ci il tarixində Bakını rus-erməni-ingilis qüvvələrindən azad etdilər.

M.Ə.Rəsulzadə bu xəbəri İstanbulda ilk dəfə Ənvər Paşadan eşitdi: “...Ənvər Paşa həzrətləri telefon etdi: – Əmin bəy, Bakı alındı! – Bu qısa xəbərin məndə tövlid etdiyi təsiri qabil deyil, təsvir edə bilmirəm. O təsiri hələ unuda bilmirəm”.

Ənvər Paşanın özünə Bakının “30 saat davam edən şiddətli müharibədən sonra zəbt edildiyi” xəbərini sentyabrın 16-da Nuru Paşa şifrə teleqramı ilə göndərmişdi. Qafqaz İslam Ordusunun yaradılmasına qərar verilən gündən bu məsələni daim diqqətdə saxlayan Türkiyənin hərbi naziri, eləcə də bir çox dövlət nümayəndələri Nuru Paşanı, Xəlil Paşanı və onların simasında türk əsgərini bu böyük qələbə münasibətilə təbrik etdilər. Həmin gün Güzdəkdəki ordu qərargahından at üstündə Bakıya girən Nuru Paşa və Xəlil Paşa əvvəlcə Qırmızı kazarmaların yaxınlığında cəbhədə döyüşmüş bütün hərbi qüvvələrin toplandığı rəsmi keçid mərasimində iştirak etdilər, daha sonra Çəmbərəkənddən keçərək şəhərin mərkəzinə gəldilər və Azərbaycanın dövlət başçıları ilə birlikdə Tağıyevin qız məktəbinin balkonundan türk və Azərbaycan hərbi qüvvələrinin keçidinə tamaşa etdilər. Qafqaz İslam Ordusunun keçdiyi Bakı küçələri qaliblərə alqışlar yağdıran şəhər camaatı ilə dolu idi.

Bakının işğaldan qurtarıldığı gün Qurban bayramına təsadüf etmişdi, xalq hər iki bayram şərəfinə qurbanlar kəsirdi. Azərbaycan mətbuatı Bakının qurtuluşunu tərənnüm edən yazılar, şeirlər, türk komandanlığına ünvanlanmış təşəkkür məktubları, Azərbaycan hökumətinin ünvanına gələn təbrik teleqramları dərc edirdi. Sentyabrın 27-də türk komandanlığı bu böyük qələbə münasibətilə təntənəli şam məclisi verdi və Qafqaz İslam Ordusunun yüksək rütbəli zabıt heyətini Azərbaycanın mərasimdə iştirak edən dövlət xadimlərinə, nüfuzlu şəxsiyyətlərinə təqdim etdi. Təbrik və təşəkkür nitqləriylə zəngin

məclisdən sonra məclis iştirakçıları minarələri top və pulemyot mərmiləri ilə dağıdılmış Təzəpir məscidində cümə namazı qıldılar. Axın-axın şəhər sakinlərinin də qoşulduğu namazda Bakı döyüşlərində həlak olan şəhidlərin ruhuna dualar oxundu.

Gəncə vuruşlarından başlayaraq Bakının azadlığı uğrunda Qafqaz İslam Ordusunun 1142 zabit və əsgəri şəhid olmuşdu. Azərbaycan milisinin verdiyi qurbanlar bura daxil deyil. İki ildən sonra bu siyahıya Bakının alındığı günlər erməni əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etməməkdə günahlandırılan və erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilən görkəmli Azərbaycan dövlət xadimlərinin – Fətəli Xan Xoyski, Həsən Bəy Ağayev, Behbud Xan Cavanşirin də adları əlavə olunacaqdı. Lakin 1918-ci ilin payızında bu insanlar Azərbaycan xalqı ilə birlikdə böyük tarixi qələbənin sevincini yaşayırdılar. Noyabr ayının 10-da rəngbərəng xalılar, ay-ulduzlu al bayraqlarla bəzədilmiş Yay klubunda (Filarmoniyanın binası) Nuru Paşanın şərəfinə verilən təntənəli ziyafətdə Azərbaycan hökumətinin başçısı Fətəli Xan Xoyski “Bu qan və bu qan tökülən mübarək yerlər heç bir vaxt unudulmaz, xatirdən çıxmaz. Millət Sizə minnətdardır!” deməklə Azərbaycan türklərinin təşəkkürünü Nuru Paşaya bildirdi. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Əhməd Bəy Ağayevin, Nuru Paşanın yüksək ruhda söylədikləri emosional nitqlərdə Bakının Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qaytarılmasının əhəmiyyəti, türk ordusunun qəhrəmanlığı ən təsirli sözlərlə ifadə olundu.

Bakının azad edilməsi həm şəhərin, həm də ümumilikdə Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində son dərəcə mühüm hadisə olmaqla yanaşı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması uğrunda milli qüvvələrin apardığı mübarizədə bütöv bir dövrün qalibiyyətlə başa çatdığını, yeni dövrün başladığını göstərən bir əlamət oldu. Bu böyük tarixi hadisənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən geniş və təntənəli qeyd edilən birinci ildönümündə “Azərbaycan” qəzetinin yazdığı kimi: “Əgər 28 may tarixini biz müstəqilliyimizin rəsmi elan edilməsi günü hesab ediriksə, 15 sentyabr gününü, Azərbaycan qoşunlarının və Azərbaycan hökumətinin Bakıya daxil olduğu günü müstəqilliyin faktiki qazanılması və dövlətçiliyin əsaslarının yaradılması günü sayırıq”.

Əli Fərhadov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

AXC qanunlarında multikulturalizm və tolerantlıq

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması ölkəmizdə multikulturalizm və tolerantlığın da siyasi müstəvidə reallaşmasına səbəb oldu. AXC hökuməti cəmiyyətdə birlik, bərabərlik və harmoniyaya səsləyən ideyalar ortaya qoymaqla vəhdət fəlsəfəsini təbliğ edirdi. Bu ideyalar da, öz növbəsində, azərbaycançılıq ideologiyasına aparən yola işıq salırdı. Bu gün dövlətimizin bəyan etdiyi multikulturalizm siyasəti cümhuriyyətçilərin 100 il bundan əvvəl car çəkdiqləri ideyalarla tam həmahəngdir.

AXC-nin fəaliyyəti Azərbaycan dövlətçiliyinin humanist, demokratik, tolerant, multikultural bünövrə üzərində qurulmasına yönəlmişdi. Cümhuriyyət rəhbərlərinin ölkədəki dini, etnik rəngarəngliyə münasibəti bunu deməyə tam əsas verir. AXC hakimiyyəti türklük və müsəlmanlıq ideyalarına söykənməklə yanaşı, Avropa mədəniyyətinin müsbət cəhətlərini də əxz etməyə çalışır, beynəlmiləlçilik siyasəti yürüdüdü.

Cümhuriyyətimizin öncülləri təkcə fərqli dinlər arasında harmoniya yaratmağa çalışmış, həm də islam həmrəyliyi ideyasını yayır, sünni və şiə ruhani idarələrinin birləşdirilməsini, məzhəb fərqi olmadan bütün müsəlmanların vahid dini məktəblərdə təhsil almasını təbliğ və icra edirdi. Yeni quruluş dini etiqad məsələsini vicdan məsələsi saymaqla dini siyasətdən ayrı tuturdu. İslam adından sui-istifadə edən, dinə xurafət və mövhumat qatan mollalar sərt tənqiddə məruz qalır, dini maariflənmə xəttinə xüsusi önəm verilirdi. Məzhəbçiliyə qarşı mübarizə bununla nəticələndi ki, AXC hökumətinin qərarıyla 1 sentyabr 1918-ci ildə şeyxülislamlıq və müftülük idarələri “Məşixət” adlı vahid təşkilatda

birləşdirildi, beləliklə, müsəlmanların vəhdəti yolunda mühüm tarixi addım atıldı.

“Milliyyət, beynəlmiləliyyət və əsriyyət” deyə üç prinsipi əsas götürən cümhuriyyət rəhbərliyi bu prinsipləri dövlət bayrağında da əks etdirməyi vacib saymışdı. “Milliyyət”in təməli ana dili, “beynəlmiləliyyət”in əsası din, “əsriyyət”in (*müasirliyin – Ə.F.*) istinad nöqtəsi isə elm hesab olunurdu. Cümhuriyyətin ideoloji fəaliyyətində türklük, müsəlmanlıq və çağdaşlığın mükəmməl bir sintezi yaradılmışdı. “Türk qanlı, müsəlman imanlı, firəng qiyafətli olalım!” şüarına söykənən AXC liderləri “Türk millətindənəm, İslam ümmətindənəm, Qərb mədəniyyətindənəm” konsepsiyasını irəli sürürdülər.

Dini və milli azlıqların nümayəndələrinə, onların həm insani, həm də siyasi haqlarına sayğı göstərən cümhuriyyət hakimiyyəti etnik münaqişələrin, dini dözümsüzlüyün qarşısını tez bir zamanda almaqla cəmiyyətdə multikultural mühitin formalaşmasına nail olmuşdu. AXC Milli Şurasının 28 may 2018-ci ildə qəbul etdiyi “İstiqlal Bəyannaməsi”nin 4-cü və 5-ci maddələrində deyilir: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən qələmrəvində yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyətə və vətəniyyətə təmin edir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bilcümlə millətlərə sərbəstənə inkişafı üçün geniş meydan buraxır”. Təkcə bu iki bənd multikulturalizm və tolerantlıq ideyalarının cümhuriyyətimizin təməl prinsipləri olduğunu göstərmək üçün yetər. Üstəlik, bu prinsiplər kağız üzərində qalmırdı, real həyatda da tətbiqə salınmadan tətbiq edilirdi. Məlumdur ki, AXC parlamenti və hökumətində erməni, rus, yəhudi, eləcə də başqa qeyri-azərbaycanlı, qeyri-müsəlman icmaların nümayəndələri təmsil olunurdu. Azərbaycan türkcəsinin dövlət dili elan olunmasına baxmayaraq, hökumətin qərarıyla həm parlamentdə, həm dövlət idarələrində rus dilinin də işlədilməsinə izin verilmişdi.

AXC hökumətinin ictimai intizamın qorunması barədə 18 sentyabr 1918-ci il tarixli bəyanatında da etnik və dini mənsubiyyətinə baxmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşlarının qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi önə çəkilirdi. Həmin sənəddə deyilirdi: “Azərbaycan hökuməti-cümhuriyyəsi bununla şəhərdə və ətrafda yaşayan ümum əhaliyyətə bila fərqi-din və millət əmr ediyor ki, Azərbaycan hökumətinin təxti-təbiiyyətində yaşayan heç bir millətə təfəvüt qoyulmayacaq. Azərbaycan hökumətinin şən-şərəfinə yaraşmaz ki, onun paytaxtında günahsız adamların haqq və hüququna təcavüz olunsun”.

AXC liderlərinin fəaliyyətində azərbaycançılıq ideologiyası da xüsusi yer tutur. İrəli sürülən “Azərbaycançılıq demək – istiqlalçılıq deməkdir; azərbaycançılıq eyni zamanda bir hürriyyət və mədəniyyət hərəkətidir ki, onun ən bariz sifəti xalqçılıq və milli hakimiyyət əsasına bağlılıqdır” konsepsiyası milli ideologiyamızın əsası olmaqla yanaşı, xalqlar dostluğu, tolerantlıq kimi dəyərləri ehtiva edir. “Var olsun cümhuriyyəti-ənam!”, yəni “Yaşasın xalq cümhuriyyəti!” şüarı Şərqdə yaranmış ilk demokratik respublikanın təməl prinsipini, mənbəyini – xalq hakimiyyəti ideyasını ifadə edir. “Var olsun millətlərin bərabərliyi, birligi!” çağırışı isə dünyada yaşayan böyük-küçük bütün xalq-

ların eyni siyasi, mədəni hüquqlara sahib olduğunu təsdiqləyən multikultural ideyaların Azərbaycan Cümhuriyyətinin başlıca prinsiplərindən biri kimi təsbit olduğunu göstərir.

Qonşu xalqlarla mehriban əlaqələr yaratmaq, dinc yanaşı yaşamaq məsələsinə də diqqət çəkən AXC hakimiyyəti “Biz beynəlmilliyəti-islamiyyəyə daxiliz” prinsipindən çıxış etməklə müsəlman qardaşlığı, İslam həmrəyliyi ideyasını dəstəkləyirdi.

“Bəsdir, bəsdir iki milləti bir-biri ilə çalışdırıb, sonra ikisini də badi-fənaya verdiniz!” deyən cümhuriyyət rəhbərliyi xalqlar dostluğu siyasətində ictimai maarifçiliyin əhəmiyyətinə xüsusi fikir verir, millətləri qəflət yuxusundan ayılmağa, imperialistlərin kirli oyunlarından xəbərdar olmağa çağırırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İslam Şərqində ilk dəfə olaraq müsəlman qadınların da hüquqlarını tanıyırdı. O dövrün ziyalı qadınları mədəni-maarif sahəsində, sosial sferada aktiv fəaliyyət göstərirdilər. Cümhuriyyət bütün Şərqdə ilk dəfə olaraq qadına seçki hüququ vermişdi. Yeni qız məktəbləri açılır, qadınlar, qızlar cəmiyyətə yararlı ixtisaslı kadrlar kimi yetişdirilirdi. Həmin dövrün maarifçi xanımlarından biri, cümhuriyyət məclisinin yeganə qadın əməkdaşı Şəfiqə Əfəndizadə AXC parlamentində stenoqramçı kimi işləməklə yanaşı, dini mühafizəkarlıq qarşısında qadın haqlarını fəal müdafiə edirdi.

Təəssüf ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü vur-tut 23 ay oldu. Lakin tarixin təkərini ləngitmək olsa da, onu geriyyə fırlatmaq mümkün deyil – Azərbaycan xalqı XX əsrin sonlarında yenidən öz istiqlaliyyətinə qovuşdu. Xalq Cümhuriyyətinin hüquqi varisi olan Azərbaycan Respublikası 70 il əvvəl qırılmış tarixi yoluna davam etməyə başladı. Azərbaycançılıq ideologiyası yenidən dövlətimizin mühərrikinə çevrildi. Müstəqil Azərbaycan Respublikası AXC Milli Şurasının 1918-ci ildə qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsində əksini tapmış təməl prinsiplərə, azadlıq, tolerantlıq, xalqlar dostluğu kimi müqəddəs ideyalara sahib çıxdı. Azərbaycan xalqına xas çoxəsrlik parlaq xüsusiyyətlər dövlət sənədlərində ifadə olundu, multikulturalizm, tolerantlıq kimi minillik dəyərlərimiz dövlət siyasəti biçimində ortaya qoyuldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin AXC-nin 100 illik yubileyinin keçirilməsi və 2018-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında sərəncamları da cümhuriyyətçilik, azərbaycançılıq ideyalarının xalqımız, dövlətimiz və dövlətçiliyimiz üçün nə qədər vacib, əhəmiyyətli və aktual olduğunu bir daha təsdiqlədi.

Şəmşad ƏLİZADƏ

*Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin
Layihələr şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi*

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında multikulturalizmin rolu

Multikulturalizmin Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında rolunun öyrənilməsi aktual məsələlərdən biridir. Ölkəmizdə aramsız iqtisadi proseslər baş verir: işsizlik azalır, investisiyalar artır, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr güclənir və s. Bu fasiləsiz prosesin baş tutmasında multikulturalizm faktorunun da rolu var.

Azərbaycan dünyanın multikulturalizm mərkəzlərindən biri hesab olunur. Ölkəmizdə etnik, dini, mədəni müxtəlifliklərin qorunması cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinə böyük töhfə verir. Sabitlik içində yaşayan müxtəlif millətlərin, dinlərin nümayəndələri bir dövlət tavanı altında birləşir, cəmiyyətə inteqrasiya olunur, nəticədə ehtimal edilən münaqişələrin qarşısı alınır, faktiki olaraq ölkənin multikultural təhlükəsizliyi yaranır. Sosial-iqtisadi inkişafı belə bir təhlükəsizlik olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Etnik, dini sabitlik siyasi sabitliyi, bütün bunlar isə, öz növbəsində, sosial-iqtisadi sabitliyi və inkişafı şərtləndirir.

Əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi multikulturalizm siyasəti mədəniyyətlərarası dialoqla bərabər sosial-iqtisadi proseslərə də təkan verir. Təsədüfi deyil ki, Prezidentin 15 may 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin əsas vəzifələrindən biri də multikulturalizmin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsirini təhlil etməkdir. Bu, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin qarşısında duran digər vəzifələrlə (Azərbaycan Respublikasında

mədəni, dini müxtəlifliyin tolerant əsaslarının elmi təhlilini aparmaq və qorunub saxlanması yollarını müəyyənləşdirmək, multikultural həyatda müxtəlif bölgələrə aid mədəniyyətlərin bir-birinə təmas dərəcəsini öyrənmək və təşviq etmək, müxtəlif dinlərə mənsub gənc din xadimlərinin peşəkar dini, dünyəvi biliklərinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirmək, multikulturalizm üzrə dünya mütəxəssislərinin, eyni zamanda keçmiş və müasir siyasi, ictimai, elm, mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin şəxsi təcrübələrini təhlil edib yaymaq və s.) ayrılmaz surətdə bağlıdır.

Azərbaycan müxtəlif millətləri, dinləri təmsil edən insanların rifah içərisində yaşadığı bir ölkəyə çevrilib. Multikulturalizm siyasətinin əsas prinsiplərindən biri bundan ibarətdir ki, ölkədə dinindən, milliyyətindən asılı olmayaraq hər kəs bərabər hüquqludur. Bu isə müasir, sivil cəmiyyət formalaşdırır və müsbət iqtisadi tendensiyaların reallaşmasına şərait yaradır.

Sosial inkişaf mədəni inkişafı sıx bağlıdır. Bunlar bir-birindən kənarında sayanıqlı şəkildə mövcud ola bilməz. Dünyada global maliyyə böhranının hökm sürdüyü dövrdə ölkəmizdə iqtisadiyyatın, demək olar, bütün sahələrində inkişaf təmin olunub. Azərbaycan son dövrlər sürətli sosial-iqtisadi inkişafa nail olub və hazırda dünyanın ən qabaqcıl ölkələri sırasında yer tutmaq üçün səylərini daha da gücləndirir. Bütün bunlar həm də ölkəmizin müxtəlif etno-mədəni-konfessional qrupları özündə birləşdirməsi və qoruması siyasətindən irəli gələn bir uğurdur.

Azərbaycanda multikulturalizmin inkişafı çoxmədəniyyətli mühitin sosial-iqtisadi yüksəlişdə rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırıb. Ölkəmizdə dini, milli azlıqların nümayəndələri digərləri kimi tam bərabər hüquqlu əsasda iqtisadiyyatın istənilən sahəsində yeni təsisatlar, müəssisələr quraraq əhalinin tələbatının ödənməsində iştirak edir, müxtəlif sahələrə investisiya yatırmaqla həm mənfəət qazanır, həm də ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə verirlər. Bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və ölkənin sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan bir çox iri müəssisə var ki, o müəssisələrin rəhbərləri ölkəmizdə yaşayan dini, milli azlıqların təmsilçilərindən ibarətdir. Şübhə yoxdur ki, multikultural mühit bu torpaqda yurd salmış bütün millətlərin rifahına müsbət təsir göstərir. Azərbaycanda siyasi və iqtisadi sabitliyin hökm sürməsi, xalqların əmin-amanlıq şəraitində dinc yanaşı yaşaması, dini, milli və başqa hüquqların qorunması əhalinin maddi nemətlərə çatımlılıq səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynayır. Ölkədə yaşayan milli, dini azlıqların nümayəndələri bütün digər vətəndaşlar kimi müxtəlif təşkilatlarda, müəssisələrdə işləyib əməkhaqqı alır, vergi ödəməklə dövlət büdcəsinin formalaşmasında iştirak edirlər.

Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin yürüdülməsi dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə də təsir göstərir. Xarici dövlətlərlə ticarət əlaqələrinin qurulmasında, əcnəbi investorların ölkəmizdə müxtəlif sahələrə külli miqdarda investisiya yatırmasında, əcnəbi iş adamlarının Azərbaycanda şirkət qurub əhalini işlə təmin etməsində multikulturalizm faktorunun əhəmiyyəti danılmazdır.

Multikulturalizmin ölkəmizdə turizmin inkişafına da böyük təsiri var. Turizm sektoru iqtisadiyyatın ən perspektivli və gəlir gətirən sahələrindən hesab olunur. Bizdə turizmin inkişafı üçün istər coğrafi, istərsə də mədəni baxımdan əlverişli şərait və mühit var. Hər il ölkəmizə xaricdən saysız-hesabsız turistin gəlməsi, yüksək səviyyədə xidmət görən qonaqların ölkəmizdən, xalqımızdan razı qayıtması bir yandan iqtisadi və coğrafi faktorların, Azərbaycanın göz oxşayan təbiət mənzərələrinin sayəsində baş verirsə, o biri yandan da ölkəmizdəki tolerant mühitin, dini, milli müxtəlifliyin nəticəsidir. Turistləri ölkəmizə cəlb edən həm Azərbaycan təbiətinin, həm də Azərbaycan cəmiyyətinin zənginliyi – multikultural zənginliyimizdir.

Beləliklə, multikulturalizm siyasəti ölkəmizdə hərtərəfli bəhrə verir, əhalinin rifah halının yüksəlməsində, işsizliyin azalmasında, investisiya artımında, turizmin inkişafında rol oynayır, sosial-iqtisadi inkişafın davamlı xarakter almasına effektiv təsir göstərir.

Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Əhalinin rifahının yüksəldilməsi, işsizliyin azaldılması, xarici investisiyaların cəlb olunması, turizmin inkişaf etdirilməsi, sosial-iqtisadi yüksəliş üçün zəruri olan bütün başqa addımların atılması da Azərbaycanın dövlət siyasətidir. Multikulturalizmlə sosial-iqtisadi inkişaf arasında formal fərqlər olsa da, mahiyyətə bunlar eyni prosesin tərkib hissəsi, vahid bir məqsədə – Azərbaycanın xoşbəxtliyinə xidmət edən siyasətin qol-qanadlarıdır.

Aşiq Veysəl

*Allah birdir, peyğəmbər haq,
Rəbbin aləmi mütləq.
Sənlik, mənlik nədir, burax,
Söyləyim gəldi sırası.*

*Kürdü, türküylə çərkəzi,
Həp Adəmin oğlu, qızı.
Bərabərcə şəhid, qazi,
Yanlış var, hara harası.*

*Qurana bax, İncilə bax,
Dörd kitabın dördü də haq.
Həqir görüb irq ayırmaq
Həqiqətdə üz qarası.*

*Yezid nədir, nə qızılbaş,
Deyilmiyik həp bir qardaş?
Bizi yaxar bizim atəş,
Söndürməkdir tək çarəsi.*

*Kişi nə çəkər dilindən,
Həm belindən, həm əlindən,
Xeyir və şər əməlindən -
Həqiqət bunun burası.*

*Bu aləmi yaradan bir,
Odur külli şeyə qadir!
Ələvi, sünnilik nədir,
Mənfəətdir varvarası.*

*Cümlə canlı həp torpaqdan
Var olmuşdur – əmr haqdan.
İrəhməti həp Allahdan,
Tükənməz rəhmət dəryası.*

*Veysəl, sapma sağa-sola,
Sən Allahdan birlik dilə.
İkilikdən gəlir bəla,
Dava insanlıq davası.*

Rahid Ulusel

fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Sivilizasiyalararası dialoq: qlobal təhdidlər və harmoniya axtarırları

Çağdaş humanitar düşüncədə böyük rezonans doğuran əsərlərin bir çox müəllifləri beynəlxalq həyatda baş verən prosesləri, xüsusilə mütərəqqi hadisələri bilərəkdən yanlış şərh edir, sanki müasir dünyanın mahiyyəti və gələcəyi haqqında səhv təsəvvürlərin törənməsinə və yayılmasına xüsusi səy göstərirlər. Halbuki həm Tarix, həm də Çağımız dünyanın belə olmadığını, onun bu şəkildə anladılaraq idarə edilməsinə zəmin hazırlanmasının mümkünslüyünü sübut edir.

Yeni dünya düzəninə yaradılması və mövcud dünyanın ziddiyyətlik problemlərinin araşdırılması kontekstində ən çox diqqəti cəlb edən və sürəkli diskussiyalara səbəb olan ABŞ-ın qlobal siyasətçisi, Harvard Universitetinin professoru, Amerika Siyasi Elmlər Akademiyasının prezidenti Samyuel Hantiqtonun nəzəriyyəsidir ki, burada “sivilizasiyaların toqquşması” dünya ziddiyyətlərinin mərkəzinə gətirilir və bu ziddiyyətlərin başlıca motivi kimi əsaslandırılır*. S.Hantiqtonun nəzəriyyəsinə görə, müasir dünya tarixi mövcud sivilizasiyaların aralarındakı tarixi ziddiyyətlərin davam etməsi və daha da kəskinləşməsi ilə səciyyələnir. Sivilizasiyaların özgürlük kompleksi – onları daim toqquşdurur. Hər bir sivilizasiya onun sferasına daxil olan dövlətlərin mənafə birliyini yaradır ki, bu da beynəlxalq münasibətlərdə həlledici faktor olur. Hantiqtonun nəzəriyyəsi, hər şeydən öncə, problemin metodoloji qoyuluşuna görə yanlıdır: “Sivilizasiyaların toqquşması” – dünya ölkələrini “doğma” və “yad”, “dost” və “düşmən”, “sivil” və “barbar” parametrləri ilə fərqləndirməyin arxaik üsuluna gətirib çıxarır.

* Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. N.Y.: A Touchstone Book, 1997

S.Hantinqton nəzəriyyəsinin ən qəbuledilməz və zərərli cəhəti bundan ibarətdir ki, o, dünya sivilizasiyalarını iki qarşı duran tərəfə bölür: “Qərb və Qalanları” (*the West and the Rest*); “Qərb” – identikliyi olan sivilizasiyadır, “Qalanları”nın yeganə “identikliyi” isə bundan ibarətdir ki, onlar Qərb sivilizasiyasından fərqlənir.

Hantinqton 1920-ci ildən 1990-cı illərin sonlarına qədər dünyada baş verən sivilizasiya dəyişmələrini izləyərək belə bir qənaətə gəlir ki, bu dövrdə planetdə Qərb sivilizasiyasının əhatə, nəzarət etdiyi ərazi və təsir dairəsi mərhələ-mərhələ azalmağa doğru getmişdir. Onun təsnifatına görə, hazırda “Qərb”dən fərqli “Qalanlar”na – Latın Amerikası, Afrika, islam, Çin, hind, pravoslav, buddist, yapon sivilizasiyaları daxildir ki, bunların özünü təsdiqi Qərb sivilizasiyasının məkanca daralması, təsircə qısılması ilə müşayiət olunur.

S.Hantinqton təsdiq etməyə məcbur qalır ki, “qlobal siyasət – çoxqütblü və çoxsivilizasiyalı olur”. Bununla belə, o, “universal sivilizasiya” anlayışını və onun bərqərar olması mümkünlüyünü qəbul etmir, Vaslav Havelin “biz indi vahid qlobal sivilizasiya məkanında yaşayırıq” arqumenti ilə razılaşmır. Hantinqton Şərq sivilizasiyalarının, xüsusilə islam sivilizasiyasının güclənməsindən Qərbin narahat və səfərbər olmasının “zərurətini” bəyan edir: “Beynəlxalq münasibətlərin realist tarixi diktə edir ki, qeyri-Qərb (“*Non-Western*”) sivilizasiyalarının özək dövlətləri Qərb qüdrətinin dominantlığına qarşı balans yaratmaq üçün gərək birləşsələr”. Bu isə Qərb üçün ən böyük problem yaradır. ABŞ strateqi göstərir ki, hazırda islam və Çin sivilizasiyaları din, mədəniyyət, sosial struktur, ənənə və siyasət baxımından nə qədər fərqlənsələr də, onların Qərbə qarşı birləşmək ehtimalı böyükdür: “Siyasətdə ümumi düşmənlər ümumi maraqları yaradır”. Hantinqton belə hesab edir ki, qarşı duran sivilizasiyaların qütbləşməsi dünyada getdikcə geopolitik məkanı daralan Qərb sivilizasiyasının çox ciddi şəkildə rekonstruksiya, özünü möhkəmləndirmə prosesi keçməsinə zəruriləşdirir.

Onun fikrincə, Qərb sivilizasiyasının bir neçə əsr davam edən “Avropa fazası” (“*European phase*”) artıq başa çatmışdır, XX əsrdən bu sivilizasiyanın “Amerika fazası” (“*American phase*”) başlayır. Ona görə də Qərb sivilizasiyası öz liderliyini yalnız Avropa və Şimali Amerikanın mənafe ayrılmazlığı şərti ilə təmin edə bilər: “Əgər Şimali Amerika və Avropa özlərinin əxlaqi həyatını yenidən canlandırıbsalar, mədəni birliyini yaratsalar və NATO daxilində təhlükəsizlik sahəsindəki əməkdaşlıqlarını təmin etmək üçün iqtisadi və siyasi inteqrasiyanın müxtəlif formalarını inkişaf etdirsələr, onda onlar Qərbin iqtisadi firavanlıq və siyasi təsirinin üçüncü – Avramerika fazasını (“*Euroamerican phase*”) meydana gətirə biləcəklər”. S.Hantinqton “üçüncü faza”da ABŞ hegemonluğu ilə təmin oluna biləcək Qərb sivilizasiya dominantlığının “arqumentasiyasını” davam etdirərək yazır: “Əgər qeyri-Qərb cəmiyyətləri Qərb mədəniyyəti vasitəsilə bir daha yenidən formalaşdırılacaqsa, bu, yalnız Qərb hökmranlığının ekspansiyası, genişlənməsi və güclü təsirinin nəticəsi kimi baş verəcək. *İmperializm – universalizmin zəruri məntiqi nəticəsidir*. Eyni zamanda, kamil sivilizasiya kimi Qərb digər cəmiyyətlərə öz iradəsini tabe

etdirmək üçün tələb olunan iqtisadi və demoqrafik dinamizmə daha malik deyil və bunun edilməsi üçün göstərilən hər bir cəhd öz müqəddəratını təyinetmə və demokratiya dəyərlərinə ziddir. Asiya və islam sivilizasiyaları öz mədəniyyətlərinin universal uyarlıqlarını təsdiq etməyə başladığıca, qərblilər universalizm və imperializm arasındakı bağlılığı daha çox qiymətləndirəcəklər. *Qərb universalizmi dünya üçün təhlükəlidir*, ona görə ki, o, özək dövlətlər arasında böyük sivilizasiyalararası müharibəyə yol açardı və bu, Qərbin özü üçün təhlükəlidir, ona görə ki, Qərbin məğlubiyyətinə gətirib çıxarardı. Sovet İttifaqının dağılması ilə qərblilər öz sivilizasiyasını qeyri-bərabər dominantlıq mövqeyində görür, halbuki eyni zamanda zəif Asiya, islam sivilizasiyaları və digər cəmiyyətlər də güc qazanmağa başlayırlar”.

Qərb siyasi analitikası, Hantinqton nümunəsindən görüldüyü kimi, *komunizmin* iflasından sonra onun yerini *İslamla* doldurmağa, qlobal miqyasda Qərb – İslam qarşıdurması yaratmağa və bu konfliktdən bütün səviyyələrdə yararlanmağa çalışır. Bu yanaşma, nə qədər mümkünsüz və təhlükəli görünsə də, dünyanın idarə edilməsi vasitələri dəstənin vacib açarlarından sayılır. Təsadüfi deyil ki, “bu gün nüfuzlu siyasətçilər, o cümlədən ABŞ prezidenti Donald Tramp, İsrail baş naziri Benyamin Netanyahu, İngiltərə baş naziri Tereza Mey və b. sivilizasiyaların toqquşması dilində-diyircəyində danışırlar”^{*}.

Qərb sivilizasiyasının neoimperializm istiqamətində dominantlıq iddiaları və onların bütün dünya üçün törətdiyi və törədəcəyi nəticələr bir çox Qərb tədqiqatçıların özləri və xüsusilə qloballaşma proseslərinin görkəmli araşdırıcısı İmmanuil Uollerstayn tərəfindən əsaslı şəkildə tənqid edilsə də, S.Hantinqton Qərbin bu dominantlıq mövqeyini əldən verməməsinə bütün vasitələrlə bəraətləndirməyə çalışır və əsas çıxış yolunu Qərbin öz qlobal strategiyasını, “Avropa – Amerika alyansını” möhkəmləndirməsində (Zbiqnev Bjezinskiyə olduğu kimi) görür.

Qərb böhran düşüncəsinin mahiyyəti S.Hantinqtonun bir-birini ardıcıl olaraq təkzib edən müddəalarının ziddiyyətliyi və öz tipik ifadəsini tapır. Hantinqton araşdırmalarının nümunəsində biz yəqin edirik ki, sivilizasiyanın siyasətdə öyrənilməsi daha çox ondakı konfliktlərin və xaotik proseslərin, fəlsəfədə öyrənilməsi isə harmonik proseslərin önə çəkilməsi ilə motivləşir. Onun konstataasiya etdiyi kimi, universallıq imperializmi törətmir, əksinə, qloballaşma epoxasında ayrı-ayrı sivilizasiyaların interaksiyasından sistemləşən universallığın bu vəhdətin məntiqi nəticəsi olan qlobal sivilizasiyasının mövcudluq şərtinə çevrilməsi imkanları daha böyükdür.

Qlobal sivilizasiya neoimperializmin əks paradıqması kimi ən böyük aktuallığını meydana çıxarmış olur. Qlobal siyasətin dünya inkişafının məntiqinə uyğun olan bu strategiyasını inkar etməyin qeyri-mümkünlüyünü görən Hantinqton nəzəriyyəsinin son tezislərində “böyük hərfli yazılmalı Sivilizasiyanın” (“vahid Sivilizasiyanın”) reallıq şərtlərindən də çıxış etməyə məcbur

^{*} Osborne P. 25 Years on, Huntington's "Clash of Civilisations" Theory has been Refuted // <https://www.middleeasteye.net/columns/twenty-five-years-huntington-s-clash-civilisations-theory-has-been-refuted-308271749>

olur və “sivilizasiya birgəliyindən” (*The Commonalites of Civilization*) bəhs edir: “Çoxmədəniyyətli dünya labüddür, çünki qlobal imperiya qeyri-mümkündür. Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Qərbin özünü qoruyub saxlaması Qərb identikliyinə yenidən canlandırılmasını tələb edir... Dünyanın böyük dinləri – Qərb xristianlığı, pravoslavlıq, induizm, buddizm, islam, konfutsiçilik, daosizm, iudaizm birgə qəbul edilən başlıca dəyərləri bölüşür. Əgər bəşəriyyət universal sivilizasiyanı inkişaf etdirmək məramındadırsa, bu, tədriclə onların birgəliyinin araşdırılması və genişlənməsi ilə baş verəcəkdir. Belə ki, idarəetmənin saxlanması və birgə vasitələrlə idarəetməyə əlavə olaraq, çoxsivilizasiyalı dünyada sülh naminə üçüncü idarəetmə forması – dünya birliyinin idarəçiliyidir: bütün sivilizasiyaların xalqları digər sivilizasiyaların xalqları ilə birgə malik olduqları dəyərləri, təsisatları və praktikaları yaymaq üçün axtarışlar aparmalı və çalışmalıdır. Bu çalışmalar təkcə sivilizasiyaların toqquşmasını məhdudlaşdırmağa deyil, eyni zamanda vahid Sivilizasiyanı gücləndirməyə kömək edər. Vahid Sivilizasiya, yəqin ki, din, təhsil, incəsənət, fəlsəfə, texnologiya, maddi rifah və s.-in yüksək səviyyədə kompleks qarışıqına əsaslanır... Sülh və Sivilizasiyanın gələcəyi dünyanın böyük sivilizasiyalarının siyasi, dini və intellektual liderləri arasında anlaşma və əməkdaşlıqdan asılıdır. Sivilizasiyaların toqquşmasında Avropa və Amerika ya birlikdə olacaq, ya da ayrılıqda qalacaq”.

Deməli, Şərq və Qərb sivilizasiyalarının interaksiyasında da onların bir-birini sıxışdırması, sivilizasiya üstünlüyünə can atması, öz dəyərlərini digərinə məcburi olaraq təlqin və diktə etməsi nə ayrılıqda bu tərəflərin birinin, nə də qlobal sivilizasiyaya doğru dünya inkişafının məntiqinə uyğundur.

Vahid dünya sivilizasion, iqtisadi və sosial məkanının yaradılması bəşəriyyət üçün gələcəkdə ən səmərəli bir yol açar bilər. Ancaq hələlik müxtəlif sivilizasiyaların amansız mübarizəsi, terrorçuluqla manevretmə, maliyyə spekulasiyaları və kriminalitet üçün, eyni zamanda narkotik ticarəti, müxtəlif sivilizasiyalar arasında və daxilində sosial qütbləşmə üçün əlverişli şəraitin yaranması davam edir. Buna görə də *sivilizasiyalararası münasibətlərin qarşılıqlı əməkdaşlıq durumuna gətirilməsi* qlobal sivilizasiya quruculuğunun, dünya düzəninə əsas strategiyalarından biri kimi təsbit olunmalıdır.

Bizim üçün olduqca maraqlıdır ki, S.Hantinqton “Qafqaz fokusunda” Azərbaycanın da ümumdünya sivilizasiya və qloballaşma proseslərində iştirakına toxunur. O, xüsusilə münəqişəli vəziyyətlərdən bəhs edərkən yenə də əsas tezislərindən – sivilizasiyaların barışmazlığı ideyasından çıxış edir: “Qafqazda Türkiyə və Ermənistan tarixi düşmənlərdir, azərbaycanlılar və ermənilər Dağlıq Qarabağa nəzarət üstündə müharibə aparırlar”. Hantinqton tamamilə yanlış olaraq bu münəqişənin yenidən kükrəməsinin səbəbini vaxtilə “Rusiyanın erməni Qarabağını Azərbaycana verməsində” görür. Sonra bu fikirlə ziddiyyət təşkil edən başqa qənaətə gəlir ki, həmin vəziyyətdə “müsləman Türkiyəsi Azərbaycana, xristian Rusiyası isə Ermənistanına kömək edirdi”.

S.Hantinqton qlobal siyasət kontekstində ötən yüzilliyin doxsanıncı illərinin əvvəllərində Azərbaycandakı hakimiyyət böhranına da toxunur, baş

vermiş hakimiyyət dəyişikliklərini də tendensiyalı cizgilərlə şərh edir. Hantinqton bu arada Şərqi Avropa və Şimali Amerikada fəaliyyət göstərən güclü erməni diasporu, icmaları və lobbilərinin Ermənistanı genişmiqyaslı yardımından da bəhs edir: “Birləşmiş Ştatlardakı ən böyük erməni icmaları Kaliforniya, Massaçusets və Nyu-Cersi kimi əsas ştatlarda yerləşir. Nəticədə, Konqres Azərbaycana xarici yardıma qadağa qoydu və Birləşmiş Ştatlardan adambaşına yardıma görə *dünya ölkələri sırasında Ermənistanı üçüncü etdi*. Xaricdən gələn yardım Ermənistanın əsas nicat yoludur və bu səbəbdən Ermənistanı *Qafqazın İsraili* ləqəbini qazandırır”.

Hantinqton bu həlledici məsələnin üzərindən sükutla keçir ki, Qafqazın İsraili dediyi Ermənistan Qərbin qlobal siyasətində hansı yeri tutur: doğrudanmı bu dövlət İsrailin Şərq kosmosundakı “qara dəlik” rolunu Qafqazda oynamağa məhkum edilib?! Planetin siyasi-hərbi zəlzələlərini, konflikt ocaqlarını məhz iddiası özündən böyük “kövrək dövlətlər” (*“fragile states”*), onurğasız siyasətlər, yaygın toplumlar, ideologiləşdirilmiş, militarlaşdırılmış qruplar vasitəsilə yaratmaq beynəlxalq təhlükəsizliyin özünü birbaşa zərbə altında qoyur.

Son 20-30 ildə dünyada baş verən proseslər də açıq şəkildə sübut edir ki, “sivilizasiyalar toqquşması” nəzəriyyəsi sadəcə bir alimin hipotezi kimi deyil, məhz strateji siyasi məqsədlərlə irəli sürülüb: qlobal hegemonluq özünə məhz bununla – *əbədi münaqişələr zəminində daim üstünlüyə canatmanın labüdlüyü ilə* haqq qazandırmaya çalışır. Samyuel Hantinqton özünün sonuncu polemik kitabında da* həmin mövqeyini “triumfa” çatdıraraq bəyan edir ki, Amerika öz konservatizmi və liberalizmi ilə dilemma qarşısındadır: buna görə o, Amerika sosial, fəlsəfi, siyasi düşüncəsində hər iki kredonun – konservatizm və liberalizmin tutumunu müqayisə edərək, onlardan hansına əsaslanmaq üzərində fikir yürüdür. Professor konservatizm mövqeyindən *“sağlam Amerika millətçiliyini”* təqdir edərək göstərir ki, ABŞ artıq kosmopolit davranışı və liberal dəyərlərə sadıqlığı ilə milli dövlətlərin gücləndiyi müasir beynəlxalq şəraitdə üstünlüyünü qoruyub saxlaya bilməz. Çünki dünyanın bütün milli dövlətlərinin əsas istinad ideologiyası – millətçilikdir, “patriotizm isə – başlıca konservativ nəzəriyyədir... *Amerikanın var-dövləti və qüdrəti öz zirvəsinə çatıb, ancaq milli vəhdəti, iqtisadi ədaləti və mədəni bütövlüyü yox*. Geniş mənada Amerika milli identikliyi onu aşağıdan qıran və yuxarıdan yuyan çoxmədəniyyətliliyin (multikulturalizm) meydana çıxması qarşısında dayanır. Patriotizm Amerika elitasının böyük əksəriyyəti arasında dəbdə deyil. Mümkündür ki, gələcəkdə Amerikaya qarşı ciddi xarici təhlükələr Çin, Rusiya, islam dünyası və ya hansısa düşmən ölkələrin koalisiyası tərəfindən törədiləcək... Klassik konservatizm və neokonservatizm üçün zəruri cavab bəzi mühüm həqiqətləri təsdiq etməli olan sağlam millətçiliyi birgə dəstəkləməkdən ibarətdir. *Amerika – dini ölkədir. Patriotizm – ləyaqətdir, universalizm – ameri-*

* Huntington S.P. *Who are We? The Challenges to America's National Identity*. N.Y.: Simon and Schuster Paperbacks, 2004

kanizmdir. Millətçilik – ayırıcılıq deyil... Amerika əhəmiyyətli dərəcədə dini səbəblərə görə yaradılıb, bütün Amerika tarixi ərzində xarici müşahidəçilər dinə güclü bağlılığı və aktiv dini praktikanı Amerika xalqının fərqləndirici xarakteristikası kimi qeyd ediblər. Yəqin ki, bu xüsusiyyətlər indi keçmişdə olduğundan daha doğru görünür. Bütün mümkün dəyərləndirmələrə görə, Amerika öz dindarlığının gücü etibarilə zəngin ölkələr arasında məxsusi yer tutur... Patriotizm və din amerikan identikliyinə mərkəzi elementləri olur”.

Kifayət qədər subyektiv görünən və gizli platformasında radikal fəaliyyətləri təhrik edən bu mövqe ilə çətin ki, Amerikanın özündə belə bütünlüklə razılaşınsınlar. Xüsusilə, “*Amerika – dini ölkədir*” paradigması və yeni Amerika millətçiliyinin apologiyası bu dövlətin özünü və dünyanı modernləşdirmək, demokratikləşdirmək yolu ilə bir araya sığdırır.

ABŞ-da keçirilən müvafiq sorğuların nəticələrini ümumiləşdirən Hantinqton bu qənaətə gəlir: “İctimaiyyətin və elitanın böyük əksəriyyəti bu fikirdədir ki, nüvə silahının yayılmasının qarşısını almaq, terrorizmlə mübarizə və Amerikanın hərbi üstünlüyünü qoruyub saxlamaq amerikan xarici siyasətinin “ən mühüm” vəzifələri olmalıdır... Sağlam millətçilik ayırıcı çoxmədəniyyətliliyin, yaddançəkingən təcridçiliyin və universalizmin alternatividir. Bu, elə bir bünövrədir ki, onun əsasında konservatorlar Amerika maraqlarını irəlilətmək və Amerikada milli vəhdətə nail olmaq üçün birləşə bilərlər”.

S.Hantinqtonun bu konsepsiyasında biz müasir dünyanın inkişaf məntiqinin tamamilə ziddinə olan bir mövqenin meydana çıxdığını görürük. Belə ki, millətçilik, adətən, bir ölkə, əksinə, beynəlmiləçilik, kosmopolitizm ümumdünya paramentlərində meydana çıxır. Hantinqton isə burada özünəməxsus bir yerdəyişmə aparır: *onun şərhinə görə, dünya – millətçiliyin, ABŞ isə kosmopolitizmin məkanıdır*, əgər dünya indiyədək kosmopolit olmayıbsa və indi də deyilsə, demək, Amerika da saxta kosmopolitizmlə özünü aldatmamalı, öz millətçiliyi əsasında identikliyinə təsdiqləməlidir. Ancaq etiraf etmək lazımdır ki, ABŞ-ın son yüz ildə qazandığı uğurlarda məhz onun liberal demokratiya, ümumbəşəriyyət, beynəlmiləçilik ənənələrinə sadıqlığı xüsusi rol oynayıb, Amerika məhz bu cəhətlərinə görə dünyada gedən yenilikçi prosesləri özündə və ətrafında konsentrasiya edə bilib, qlobal nüfuz dairəsi yaradıb. Ona görə də Hantinqtonun ABŞ millətçiliyi ideologiyası həm bu ölkənin özü (xüsusilə onun liberal-demokratik platforması), həm də bütün dünya üçün təhlükəlidir.

ABŞ strategiyasında bu tendensiya üstünləşməyə başladıqca ümumdünya qloballaşma proseslərinin deqradasiyası, neqativ istiqamətlərə, hətta militarizmə və şovinizmə meyillənmələr yarana bilər, bu da əks-reaksiya kimi *beynəlxalq terrorizmin daha da qloballaşmasına əlverişli şərait yaradar*. ABŞ-ın İraqa, Əfqanıstana, Suriyaya və onların timsalında müsəlman dünyasına, ümumən “qeyri-Qərb” sivilizasiyalarına münasibətində bu simptomlar sezilməkdədir. Deməli, Amerika planetar hegemonluğunu davam etdirib məqsədlərinə nail olsa, dünya “Amerika millətçiliyinin” diktəsi altında yaşamağa olacaq. Ancaq müstəqil milli dövlətlər dünya birliyinə ona görə inteqrasiya olunmur ki, yəni-dən suverenliyini itirsin, qlobal neoimperializmdən asılı vəziyyətə düşsün, ək-

sinə, onlar qloballaşma proseslərinə ona görə fəal şəkildə qoşulur ki, dünya birliyinin müstəqil milli dövlət subyekti kimi öz mövcudluğunu və fəaliyyətini davam etdirə bilsin. Həqiqətin müəyyən etdiyi tipologiyada belə bir “millətçi hegemonluq” mövqeyi ilə artıq heç bir ölkəni – hətta İraqı, Əfqanıstanı, Suriyanı belə antidemokratizm, dini konservatizm, millətçi konservatizm və s. gəriçi tendensiyalarda günahlandırmaq haqlı görünür. *Köhnə dünyaya qarşı köhnə (müstəmləkəçi) dünya meyarları, prinsipləri və texnologiyaları ilə mübarizə aparmaq – planeti qlobal yeniləşdirmə strategiyası ilə birbaşa ziddiyyət təşkil edir.* Beynəlxalq sistemi “hegemonluq və militarlaşmış qlobalizm” (*Hegeemony and Militarized Globalism*) siyasəti ilə qaydaya salmaq mümkün deyil; bu, müasir dünya inkişafının mütərəqqi tendensiyalarına ziddir.

Bu məqamda qeyd etməliyik ki, Azərbaycan da Amerika Birləşmiş Ştatları ilə strateji tərəfdaşdır; tarixi baxımdan islam və türk dünyasının bir hissəsidir; sivil, demokratik dəyərlərə malik olan Qərblə, eləcə də bütün dünya ilə intensiv inteqrasiyadadır. Azərbaycan müstəqilliyini, identikliyi itirməmək şərti ilə ABŞ və digər tərəfdaş ölkələrlə, xüsusilə Türkiyə ilə birlikdə ölkənin bütün gələcək həyatı üçün həlledici əhəmiyyət daşıyan qlobal layihələrdə iştirak edir, üstəlik, bu layihələri həyata keçirməkdə olan ən mühüm geopolitik mərkəzlərdəndir. Ona görə də Azərbaycan və digər region dövlətləri tərəfdaşlıq etdikləri ABŞ-ın qlobal siyasi doktrinasını bütün xüsusiyyətləri ilə birgə nəzərə almalıdır.

Qlobal sivilizasiyaya doğru dünya inkişafının məntiqi, onun aparıcı tendensiyalarının bütövləşmə xarakteri göstərir ki, Şərq və Qərb ölkələri xalqlarının marağını qərbyönlü yox, müxtəlif yönlü ümumbəşəri-universal dəyərlərin formalaşdırılması ifadə edir. *Hazırda planetin heç bir sivilizasiyası ayrılıqda mütləq universallıq keyfiyyətləri qazanmaq, mütləq universallıq iddiası ilə çıxış etmək imkanında deyil.* Qərb də təkliyində dünya potensialını əvəz edə, ona sahib ola bilməz. *Sivilizasiyaların harmonik inkişafı* – onların hər birinə məxsus dəyərlərin hibridləşdirilməsi, məcburən vahid bir müstəviyə gətirilməsi deyil, təbii vəhdətlənməni təşkil etmək deməkdir.

Bu əsasda – müxtəlif sivilizasiyaların orqanik quruluşlanmasında müasir qlobal sivilizasiyanın arxetipləri müəyyənləşir ki, buna da ən güclü impulsu Şərq-Qərb sivilizasiyalarının intensiv interaksiyası verir. *Seçkinlik və harmoniya həyat məntiqinin universal qanunu kimi Şərq və Qərb sivilizasiyaları arasındakı münasibətlərin fenomenal əsaslarını təşkil edir.* Qloballaşma – Qərbin Şərqi, Şərqi Qərbə ekspansiyası ilə yox, onların qarşılıqlı faydalılığa əsaslanan münasibətlərinin yeni rəsonant tendensiyalarının inkişafı ilə dünyada sivilizasion-geopolitik balans saxlaya bilər.

Vaqif Bayatlı ODƏR

Şair, tərcüməçi Vaqif Bayatlı Odər 1948-ci ildə Cəbrayıl rayonunun Böyük Mərcanlı kəndində anadan olub. "Tənha ulduz altında", "Unudulacaq bütün sevdalar", "Ölənəcən sevmək azdır", "Ən gülməli ölü", "Yupyumru bir eşq ilə" adlı poetik məcmuələrin müəllifidir. Əsərləri bir çox dillərə tərcümə olunub. Azərbaycan Mətbuat Fondunun "Mirzə Cəlil mükafatı"na, "Molodaya qvardiya" nəşriyyatının kütləvi tirajla buraxdığı "Sıçrayış" kitabına görə Gürcüstan Nazirlər Sovetinin "Vladimir Mayakovski mükafatı"na layiq görülüb.

Bərkdən oxumayın şeirlərimi

Şeirlərimi ilkin
öz-özümə oxudum,
divar deyilən bir dinsizə sarı,
bitməz sandığım,
ancaq ağlagəlməz bir yerdə bitən dənizə sarı,
Hər an gözə görünə biləcək,
ancaq heç zaman görünməyəcək bir sirrə sarı.

Şeirlərimi ilkin səssizcə, dua kimi
öz-özümə oxudum.
Məndən sonra heç kəs
bərkdən oxumasın şeirlərimi.
Hər kəs öz ürəyində!

Hər şeirin öz yaşı,
hər şeirin öz səsi var.

On il qabaqkı dərđini, sevincini
indi gözlərin yaşara-yaşara oxusan,
oğulsan!
Özgə bir şeirin səsidə
bugünkü səsin.

Toxunmayın,
böyük məclislərdə oxumayın şeirlərimi.
Mən tənhalərçin, yalqızlarçin
yazdım onları.

Bu dünyada sirr axtarma

Bu dünyada sirr axtarma,
bu dünyanın sirri yoxmuş.
Yaşamağa yer axtarma,
ölməyə də yeri yoxmuş.

Sevişməyə bir dəli yox,
asılnağa bir teli yox,
yürüməyə irəli yox,
qayıtmağa geri yoxmuş.

Önər belə dərđə dönmüş,
dərđ də yoxdu, dərđi dönmüş,
gördüm Allah burda imiş,
döndü üzü bəri, yoxmuş.

Öpürəm təlindən, ey üç kəlmə söz

Yatar, yuxusunda bir gənc dənizçi
Elə hey, elə hey kiməsə deyər:
– Unutma! Unutma! Unutma məni!
Bəlkə göyə deyər, bəlkə ulduza,
bəlkə bir ölkəyə, bəlkə bir qıza,
bəlkə bir ağaca,
hardan biləsən?!

Yumdum gözlərimi, nə sirdi, Tanrım,
O qayıq da mənəm, o qayıqçı da,
o dəniz də mənəm, o dənizçi də.
Gah dəniz oluram, gah da dənizçi,
gah qayıq oluram, gah da qayıqçı,
gah balıq oluram, gah da balıqçı.

Məni udur illər, unudur illər,
ayrılıq dayanır hər udacaqda.
İstər nəğmə söylə, istəsən şeir,
xeyri yoxdu, canım,
kimin alınına
unutmaq yazılıb, unudacaq da.

Unudub gedirəm dünyada nə var,
hər şey də, hər kəs də məni unudar,
Səni and verirəm o lal dilinə,
ey göy titrəməsi – ey ilk məhəbbət,
bircə sən, bircə sən unutma məni.

Cavabın “hə” olsun, ya da “yox” olsun,
lap cavabsız olsun, lap əzab olsun,
öpürəm telindən, ey üç kəlmə söz –
mən səni sevirəm.
Heç zaman heç yerdə unutma məni,
dilimin sehrli o üç kəlməsi –
mən səni sevirəm, unutma məni.

Sözü, mürəkkəbi göz yaşlarıdı,
durna lələyidi yazdıran qələm,
qələmin ucunda əsən ürəyəm,
ey sevgi məktubu, unutma məni.

Kimin əlləridi səssiz-səmirsiz
qəflətən arxadan yumur gözümü:
– Deyən tanımadın? Mənəm, həmən qız!
Çox gözlətdim səni, qurbanın olum.
– Lap sevgi də olsan, ölüm də olsan,
sən çox tez gəlmisən, qayıt geriyyə.
Sənin sevgindən mən hələ az dəliyəm,
səni dəli kimi sevməyim üçün
mən hələ min il də gözləməliyəm.

Qonşu toyuna on hasar o yana oynayan uşaq

Qonşu toyuna
on hasar o yana
oynayan uşaq,
bir gül yarpağı altında,
gül yarpağı şəkli­də
yazılır alın yazın.

Qonşu toyuna
on hasar o yana oynayan uşaq,
çix yarpaq altından,
ay sənə baxır.

Təzəcə yağışdan çıxmış göyüzü,
Göyüzündən heç kəs keçməyib hələ,
Günahkarlar göyə üz tutub
and içməyib hələ,
ay sənə baxır,
çix yarpaq altından.

Yağışdan çıxmış göyüzü kimisən sən də,
qonşu toyuna
on hasar o yana
oynayan uşaq.

Odu bax!
baxıb sənin oynuna
göyüzündə qol açıb
oynayırlar mələklər
on göyüzü o yana.

Dön bəri bax yeri var

Xan ceyranın qaçışında,
Ən şahana uçuşunda,
ya alında, ya döşündə
bir ox yeri var, yeri var.

Qalmısan şahlıq atında
Göyün yeddinci qatında,
hər bəyaz telin altında
bir ah yeri var, yeri var.

Ən kimsəsiz küçə sənin,
Küçə sənin, gecə mənim,
Sən bağlayan pəncərənin
bir dön bəri bax, yeri var.

Ölümdən sonra başlar şair ömrü

Noldu birdən-birə, Mixail Yuryeviç,
İndicə gülürdünüz?!
İndi qəbir tufəng lüləsitək dar,
Elə bilirdiniz hamının Allahı var?

Diz çökün, cənab Martinov, diz çökün!
Fələyin zülmü çox,
Allahın mərhəməti!
Diz çökün!
Bir şair də söndü –
Sevdalar yaşılı, ocaq kösöyü,
Üstündə Allahı, üstündə göyü.
Diz çökün!

Gözlər hədəqdə, ölüm sinədə.
Alın yazısına, qara günə də,
bazarda soğanın qiymətinə də
bir bəhanə gərək, bir bayıs gərək.
Güllələyin şairləri!
Hamsına, hamsına şairlər bayıs!

Kimin günahı var, kimin ahı var,
Dünyanın nə qədər pis sabahı var
Hamsına, hamsına şairlər bayıs!
Cənab martinovlar!
Güllələyin şairləri!
Sonra diz çökün!

Güllələyin
qulaqları oxşamayan təzə sözü,
Güllələyin ölü damarlara sığmayan
təzə qanı!
Güllələyin lirikanı,
Lorkanı, Nerudanı!
Güllələyib güllələnmək əsridi,
Güllələyib güllələnin!

Qəbristanlıqlar ölüyə həsrət!
Dəlixanalar dəliyə həsrət!
Güllələyin şairləri!

Koroğlu zəncirdə, Qıratı darda.
Dəlləklər gəzirlər karetalarda.
İndi ağlayanlar güləcək gorda,
Gorda ağlayanlar güləcək harda?
Güllələyin şairləri!
Onsuz da
Şairlər ölürlər yaz yağışından,
Arvad qarğışından, qız baxışından,
Dünyanın tələsik yır-yığışından,
Günahlı, günahsız şairlər ölür.
Güllələyin şairləri!

Ancaq tövbə gecəsi
əynində soyxa,
qorxa-qorxa
Puşkinin yarasını öpməyə
yüyürsün Dantes,
bir kilsə qapısında səhərəcən
böyürsün Dantes;
Sonra yol verin,
yol verin cənab Martinova
yıxılan Lermontovu qucaqlamağa...

Qəribik, şairim, qəribik, sözüm

Şairlər qəribdi bu yerüzündə,
Küçədə, bayırda, evdə, eşikdə,
Meşənin içində, çölün düzündə,
Oğul, qız yanında, ata yanında.

Qəribik, şairim, qəribik, sözüm,
Hara getsək, gələ ayrılıq yenə,
bir qəmli axşamətək
çökər qəlblərə.

Qəribik, şairim, qəribik, sözüm,
Qəribik, şairim, bu yerüzündə.
Otu yığmaq olmur ipimiz üstə,
Odu yığmaq olmur sözlərimizdən.

Keçib gəlidi
Göyüzü kimidi şairin üzü –
işığı saralar, buludu keçər...
Haraya, haraya gedəsi olsaq,
Hər gün könlümüzdən, ürəyimizdən
Göyüzünə dönmək ümidi keçər.

Tut dibi qarışqadı

Qara-qara quşlara,
yazıq-yoluq quşlara
dəymə, dəymə,
xoş getməz göyüzünə.

Sədəf-sədəf, düymə-düymə
balıqlara dəymə, dəymə –
xoş getməz dənizinə.

Qarğışdan, bəd sözdən,
pis üzdən, paxıl gözdən,
göyüzündən, dənizdən
anam sovur uşaqları,
qovur, qovur uşaqları.

Göylərə qalxan deyiləm,
dənizə baxan deyiləm,
ağaca çıxan deyiləm –
anam qoruyur məni,
qovur, qovur uşaqları.

Tut dibi qarışqadı,
ac daşıyır toxuna,
tox daşıyır acına –
tapdayarsan keçərsən,
xoş getməz tut ağacına.

Tut dibi qarışqadı,
ölüm hər qarışdadı,
nə biləsən ki, anam,
bu dünyada gülən başqa,
ağlayanlar başqadı.

Anam, mən Xalıq deyiləm,
dəryada balıq deyiləm,
sizlərə layiq deyiləm –
qoy oynasın uşaqlar.

Bir ocaq başında

Bir ocaq başında yarıyuxulu
analar qısılib böyür-böyürə.
Qalib balalara dünyanın çoxu.

Hərənin sözündən bir şey qanılar,
Biri balasını tərifləyəndə –
yana baxa-baxa susub qalanlar
ağlayar üzünün bir tərəfində.

Göydən dillənən yox, göydən baxan yox,
Taleyin sonunda donub gözləri,
durub pəncərədən göyə baxan yox,
böyük Göyüzündən kəsib üzləri.

Allahdan, bəndədən qaçıb gizlicə
ağlayar analar hey için-için.
Ağlamaqdan asan dünyada nə var,
ağ telli, ağ üzlü analar üçün?!

...Çəkin cəzanızı, yatmayın indi,
Belə qısıldınız can bahasına.
Balalar çıxdılar, çıxıb düşdülər
Bu boyda dünyanın iştahasına.

Nəyə lazım idi bu boyda dünya,
çox da ki, ocaqlar his eləyirdi?
Fağır balalara, gül balalara
bir ocaq yanı da bəs eləyirdi...

Qardaşımın üzü köməyim olsun

Dilərəm Tanrıdan,
qəlbə dəyməyən,
uduzub yorulan, udub doymayan,
ağlaya-ağlaya top-top oynayan
qardaşımın üzü köməyim olsun.

Nə qədər top vurar, dəyər dirəyə,
Yaxşılıq eləyər – dəyər ürəyə.
Belə bəxti olan çətin kiriyə,
O da ağlamasın, bəs kim ağlasın?!

Dərd gəldi, qəlbini bağlamaz kişi,
Yaş gəldi, gözündə saxlamaz kişi,
Çox nahaq deyiblər: ağlamaz kişi,
Kişi də insandı, könlü-gözü var.

Ağla demirəm ki, hər kəlməbaşı,
Dərd olur, söz olur, ağrıdır daşı.
Üzündə xəbərsiz qovur yaş yaşı,
Dörd yanın kişiysə, utanma, qardaş!

Dilərim Tanrıdan,
qəlbə dəyməyən,
uduzub yorulan, udub doymayan,
ağlaya-ağlaya top-top oynayan
qardaşımın üzü köməyim olsun...

Axşam tramvayında

Qucağında uşaq bir qəmli ata
yuxlaya-yuxlaya bir qəm ayında
gedirdi bir axşam tramvayında.

Söykəyib üzünü soyuq şüşəyə
üşüyə-üşüyə
atanın üzünə baxırdı uşaq.

O yuxulu üzü görəndən sonra
o sevgili uşaq, o çiçək uşaq
heç zaman heç yerdə ağlamayacaq.

Dar gündə, xoş gündə yarıyan mələk,
ata yuxusunu qoruyan mələk
uşağın üzündə görükdü yenə.

Çox-çox uzaqdakı evin-eşiyin,
həyətin-bacanın, itin-pişişiyin
sədaqət mələyi, sevgi mələyi
uşağın üzündə görükdü yenə.

Atalar yorulub vaxtsız yatanda,
divansız yatanda, taxtsız yatanda,
başının üstündə ulduz yatanda
qəmin uşaqları ayıq olarlar.

Eləcə, eləcə,
bir qaya yanında, bir daş dibində
bir çiçək ayılar bir gecəyarı,
baxar göyə görər
bu göyüzünün
yatıb qayaları, yatıb dağları,
o balaca çiçək qoruyurmuşək
qaya yuxusunu, dağ yuxusunu
yummaz gözlərini səhərə kimi.

Mən zalım adamam, kamança

Qardaşım ağaclar, bacım çiçəklər,
bir də söz tutdu sizi,
söz tutdu, sevda qurutdu,
üz tutub yüyürməyin mənə sarı,
bağlanıb gözümün yaş qapaqları.

Dünyanın bəla qapıları,
qala qapıları, daş qapıları,
yetim qapıları, boş qapıları
bağlanıb könlümə, bağlanıb,
bağlanıb gözümün yaş qapaqları.

Mən söz balasıyam, zalım tifi,
sürüşüb alnımdan Allahın əli,
daha sən də,
sən də ağladammazsan məni,
mən zalım adamam, kamança.

Bir də min il sonra dirilsəm

Ölsəm,
bir də min il sonra dirilsəm,
Bu dünyada hər şeyin sonunu bilsəm?!

...Bir çölün düzündə bir qara kolla
qəflətən tapışsam, qalsam baş-başa,
o qara kölgə də, o qara kol da
kolluğundan çıxıb dönsə qardaşa,
nə sorsam, nə desəm, cavab yerinə
tikanlı üzünü sürtsə üzümə,
bir dəniz də gəlsə, üzündə gəmi,
hey sürtsəm üzümü divarlarına,
uzanıb qollarım, bitib qollarım
dönsə bir qayığın avarlarına,
sular qollarımı yuduqca yusa,
saçlarım yosun tək axdıqca axsa,
bir cüt mələk kimi, bir cüt ay kimi
bir qızla bir oğlan buluddan çıxsın...

Ölsəm, ölsəm,
bir də min il sonra dirilsəm,
bu dünyada hər şeyin sonunu bilsəm!

Luici PİRANDELLO

Böyük italyan yazıçısı Luici Pirandello (1867-1936) yaradıcılığa şeirlə başlasa da, ədəbiyyat tarixində daha çox nəsir və dramaturq kimi qalıb. Ötən əsrin ən nüfuzlu, ən dərin qələm adamlarından sayılan yazıçı altı roman, onlarla pyes, saysız-hesabsız hekayə müəllifidir. Əsərləri bütün mədəni xalqların dilinə çevrilib, pyesləri bu gün də dünya səhnələrində oynanır. Zəngin, maraqlı həyat və yaradıcılıq yolu keçmiş Pirandello ədəbiyyat və teatr sənəti sahəsində göstərdiyi xidmətlərə görə 1934-cü ildə Nobel mükafatına layiq görülüb.

TƏLƏ

(hekayə-monoloq)

Yox, yox, niyə barışmalıyam? Nəyə görə? Əgər kiməsə bir öhdəliyim olsaydı, bəlkə fikirləşərdim. Yoxdur axı! Bəs onda nədən ötrü?

Gör nə deyirəm: sən gərək məni qınamayasan. Ümumi götürəndə, gərək kimsə qınamasın. Axı mən bildiyimi sən də bilirsen, elə hamı bilir.

Gecə qaranlıqda ayılında niyə qorxursan? Çünki səndən ötrü həyatın əsas qaynağı gün işığıdır! Xəyalları canlandıran işıq!

Zülmətdən, lal sükutdan qorxursan. Ona görə işığı yandırırısan. Ancaq bu cür işıq sənə cansıxıcı gəlir, elə deyilmi? Arzuladığın işıq bu deyil çünki. Sənə günəş gərəkdir! Günəş, günəş! O titrəyən əlinlə yandırdığın tutqun işıq xəyallarına can vermir.

Əlin titrəyir, səndən ötrü gerçəklik deyilən nə varsa, hamısı birdən çalxalanır. Bu gerçəklik bildiyin ala qararıqda saxta, süni görünür – şam işığının özü kimi. Odur ki, əsəblərin titrəşib gərilir, qorxudan yerindəcə

quruyursan: kabus olduğunu qəfil anladığın bu gerçəkliyin altından başqa – tutqun, qorxunc, sərt bir gerçəklik üzə çıxarsa, bəs onda necə? Bir nəfəs duyulur... O nədir orda? Nəsə bir cırıltı...

Beləcə, bu mübhəmlik qarşısında səni əsməcə tutur, alınına soyuq tər gəlir, qarşında, şamın titrək işığında otağa sənin gündüzkü xəyallarının vahiməli görüntüləri yayılır. Bax: sənin kimi, onların da gözləri suya çalır, göz qapaqları şişkindir, onlar da yuxusuzluqdan saralıb, onların da oynaqlarını yel azarı gəmirir – eynilə səndəki kimi. Ayaq barmaqlarının buğumlarından qoşan səsi eşidirsən?

Hələ əşyalar! Hamısı elə bil gərgin intizar içində donub qalıb, bu da səni lap qorxudur.

O əşyalar sən yatanda da ətrafını kəsdirib durur.

Onlar yatmır ki... Gecə-gündüz eləcə dayanır.

Əlinlə şkafin gözlərini açıb-örtürsən. Sabah isə onları bir başqasının əli açıb-örtəcək. Kiminki – bilinmir... Şkaf üçün nə fərqi... İndi o, sənin əski-üskünlə, yorğun dizlərinin, sivri dirsəklərinin yeri qalmış nimdaş paltarlarla tətəpili-tıxılıdır. Sabah onun içində başqasının paltarları asılacaq.

Şkafın güzgüsündən bu gün sənin əksin boylanır, ancaq belə qalmayacaq; güzgü kimsənin əksini saxlamır. O özü heç nə görmür. Güzgü də həqiqət kimidir.

Elə bilirsən, sayıqlayıram? Tapmacalar deyirəm? Əslində, sən mənə anlaşırsan, üstəlik, demədiklərimi də başa düşürsən, çünki mənə bürüyən, rahatlığımı əlimdən alan bu qarışıq duyğuların sözlə ifadəsi müşküldür.

Sən bilirsən mən indiyəcən necə yaşamışam. Bilirsən ki, hər dəfə bəlli bir hala düşüb, ani də olsa, o halda qalmaqdan mən həmişə dəhşət iyrənmişəm.

Dostarası çox məzələnmişiniz mənə bu davamlı... necə deyirsiniz ona? Hə, halbəhal olmağımla, lap dəqiqi, vücudumun şəkildən-şəklə düşməsilə. Siz gülüb-əylənmişiniz, işin məğzini öyrənməyə ərinmişiniz, məğzi isə budur ki, mən özümü güzgüdə hər dəfə bir başqa cür görməyin dəlisiyəm, zaman-zaman dəyişilib başqalaşdığımı düşünərək bununla təsəlli tapmağa can atıram!

Ancaq... təəssüf! Nəyi dəyişə bildim ki?! İş o həddə çatdı ki, başımı dibdən qırxdırıb erkən keçəlləşdim, sonra da gah bığımı qırxdırıb saqqal saxladım, gah da bığ buraxıb saqqalımı qırxdırdım; bir ara topa, uzun saqqalım vardı, sonra təkəsaqqal oldum, bəzən də gicgahlarımdan çənəməcən uzatdım... Saç-saqqalımla hey oynadım. Amma gözlərim, burnum, qulaqlarım, boyun-boğazım, əllərim, ayaqlarım... Onları dəyişdirə bilmədim.

Bircə çarəm qaldı – aktyor kimi qrimlənmək. Bu barədə çox düşündüm. Axırda belə nəticəyə gəldim: bədən ki mənəmdir, qrim altında da elə olduğu kimi qalacaq, o cür də yaşlanacaq!

Bu alınmadı deyər, mənəviyyat aləminə baş vurdum! Oho, bu dəfə vəziyyət lap məzəli oldu!

Bax, siz hamınız hissələrin davamlılığını, iradənin möhkəmliyini hər keyfiyyətdən üstün tutursunuz. Nəyə görə? Bunun bircə səbəbi var: qorxursunuz, vəssalam! Özünüzdən qorxursunuz, yəni dəyişilsəniz, əvvəldən

özünüz üçün düzüb-qoşduğunuz gerçəkliyi itirəcəyinizdən çəkinirsiniz: axı onda gerçəkliyin sadəcə sizin xəyallarınızdan başqa bir şey olmadığı ortaya çıxacaq; yəni gərək boynumuza alağ ki, hər birimizin özümüz üçün uydurduğumuzdan savayı gerçəklik yoxdur.

İş də elə bundadır: özün üçün məxsusi gerçəklik yaratmaq bəlli bir ovqatı yaxalamaq, o cür də dayanıb durmaq, quruyub qalmaq deməkdir! Başqa sözlə, bundan ötrü həyatın fasiləsiz axarını öz içində tutub saxlamalı, yığcam, üfunətli bataqlığa çevrilməlisən, çünki həyat dediyimiz – əbədi, sonsuz, qaynar axındır.

Məni didib-gəmirən, təbdən çıxaran da bax budur! Həyat – dənizdir, həyat – küləkdir, həyat – alovdur! Ancaq torpaq deyil, çünki torpağın bəlli bir qəlibi var, o, örtükdür.

İstənilən qəlib – ölüm deməkdir.

Biz – bütün varlıqlar o əbədi, canlı axından ayrılıb tələyə düşmüş, bununla da ölümə məhkum olunmuşlarıq.

Hansısa bir məqamda içimizdə – bu məxsusi, əlahiddə, dəyişilməz qəlibimizin daxilində bir axın baş qaldırır, ancaq yavaş-yavaş da o axın zəifləyir, alov səngiyir, qəlibimiz quruyur, hərçənd bu qəlibin içində hərəkət hələ tam dayanmayıb.

Ölüm – bizim həyat adlandırdığımız ölmə prosesinin yalnız yekun nöqtəsidir!

Mən ölümün qurduğu tələnin əsiri bilirəm özümü; heç bir qəlibə sığmadan, yalnız bəlli vaxt içində, yaşadığım zaman daxilində qərğ olduğum o həyat axarından məni məhz bu tələ qoparıb!

Niyə mən elə bu zamana düşdüm, başqasına yox?

Mən hələ yenə axıb gedə, xeyli gec ilişə, ayrı bir zamanda yaşaya, fərqli qəlibə də yerləşə bilərdim... Deyirsən, eyni nəticə alınacaqdı? Hə də, ya tez, ya gec... Ancaq hər halda mən başqa cür olardım, başqa cür: kim, necə – burası vacib deyil.

Onda tələ mənə bir başqa tale cızardı, başqa nələrsə görərdim, bəlkə yenə də həminkilər olardı: amma ən azı başqa yöndən, başqa tərzdə.

Təsəvvürünə gəlməz ki, gözümə çarpan hər şeydən nə qədər zəhləm gedir; çünki onlar da mənimlə birgə bu tələyə düşüblər, eyni vaxtda, bərabər ölməkdəyik! Zəhləm gedir, bir yandan da yazığım gəlir onlara! Amma daha çox zəhləm gedir, deyəsən.

Doğrudur, tələyə başqa bir vaxt da düşmüş olsaydım, o fərqli qəlibimi də sevməzdim, eynilə indiki kimi ondan da zəhləm gedərdi; həyatla bağlı olan, o əbədi, sonsuz axından varlığımızda qalan miskin hərəkət və hərərət qalıqları ilə qurub-qoşduğumuz, bizə – bütün zamanların ölülərinə xas hər cür xəyallardan üz çevirərdim.

Biz başabəla ölürlüksə də, öz yəqinimizcə, həyat yaradırıq. Ölü kişiylə ölü qadın bir-birinə sarılıb dünyaya guya yeni həyat – əslində isə ölüm gətirir... Daha bir məxluq düşür tələyə: “Gəl buraya, birdənəm, gəl! Başla ölməyə, birdənəm, hə, başla... Nə, ağlayırsan sən? Ağlayıb çırpırırsan? Axında qalmaq

istəyirsən? Yox, ağıllı ol, əzizim! Neynirsən?! Sən ilişmisən, bərkimisən, qəlibə düşmüşsən! Səbr elə görək! Ağıllı ol!..”

Nə qədər ki balacayıq, zərif, yüngül vücudumuz yeni-yeni böyüyür, tələyə düşdüyümüzü anlamırıq heç! Ancaq yavaş-yavaş ağırlaşdıq öz çəkimizi hiss etdikcə görürük ki, hərəkətlərimizdə əvvəlki çeviklik qalmayıb daha.

Artıq yaşlanıb-ağırlaşmış bədənimdə qərar tutmaq istəməyən ruhumun tələdə çırpınmasına məyus-məyus, yana-yana baxıram. Elə o andaca zehnimdə yuva qurmağa çalışan hər bir düşüncəni özümdən uzaqlaşdırır, vərdişə çevrilmək təhlükəsi olan istənilən məşğuliyyətdən əl çəkirəm; hansısa borcun, öhdəliklərin müqabilində qul olmaq istəmirəm; istəmirəm ki, ruhum inancın sərt qabığı altında qalıb keyləssin. Ancaq bədənimin bu üsyankar ruhuma get-gədə daha həvəssiz boyun əydiyini də görürəm: qocalıram, dizlərim taqətdən düşür, elə əllərimdə də artıq əvvəlki güc qalmayıb. Bədənim rahatlığa can atır. Və ona qovuşacaq da...

Yox ki yox! İstəmirəm, bərişə bilmirəm, yavaş-yavaş ölmək, qocalığın, acizliyin miskin təzahürünə çevrilmək istəmirəm! İstəmirəm! Ancaq əvvəlcə mən... Nə istədiyimi bilməsəm də, məni boğan bu qəzəbin içimdən çıxması üçün bir yol tapmalıyam.

Heç olmasa... bax bu dırnaqlarımı... öz cəlvəli rəftarıyla hər görəni başdan çıxaran qəşəng bir qadının sifətinə çəkərdim! Necə səfehdirilər, necə axmaq-dırlar bu qadınlar, bu bədbəxt, ağılsız məxluqlar! Geyinib-kecinirlər, bəzənib-düzənirlər, baxışları ilə sağa-sola od saçrlar, gülümsəyirlər, şəhvət oyadan əndamlarını açma bildikcə açıb göstərirlər, bircə anlıq düşünmərlər ki, özləri də tələdədirilər, onları da ölüm gözləyir, üstəlik, hər biri öz bətnində tələ gəzdirir: hələ dünyaya gəlməyənlər üçün!

Hə, məhz onlarda, qadınların bətnindədir biz kişilərin tələsi! Fərsət anında onlar bizi əridənəcən qızıdırır, beləliklə də ölümə məhkum yeni məxluqlar törədirlər. Onların sığılından, qılığından əriyib, qızğın ehtirasdan kor olub şıppılıtıyla tələyə düşürük.

Elə məni də, mənim özümü də o günə saldılar. Özü də lap bu yaxınlarda. Bax buna görə belə yanıqlıyam. Andıra qalsın o tələni!

Kaş görəydin... Mələk kimiydi! Utancaq, ürkək! Hər dəfə məni görəndə qızarıb başını aşağı salırdı. Bilirmiş ki, məni ayrı cür yoldan çıxarmaq olmaz.

O, buraya guya saf niyyətlə – xristianlıq, xeyirxahlıq borcunu yerinə yetirməyə, ağır xəstənin qulluğunda durmağa gəlmişdi. Mənim yox, əlbəttə, atamın. Bizdə ev işlərinə, bax o otaqda uzanmış atama baxan yaşlı qulluqçuya əl yetirməliydi...

Qonşuluqda olurdu, bizim qulluqçuyula yaxınlaşmışdı, gəlib öz ərindən ona gileyənirdi: o heyvərə elə hey sonsuzluğunu bunun başına qaxırmış.

Söhbəti tutdunmu? Adam quruyub qaxaca dönməyə başlayanda, əvvəlki kimi davrana bilməyəndə yan-yörəsində daha gənc, oynaq, qıvrıq, onun qabaqkı vaxtlarını xatırladan balaca “cəsədlər” görmək istəyir; həmin balaca “cəsədlər”in onun yoluyla gedib, artıq özünün gücü çatmayan cürbəcür işlərə əl

atmalarını arzulayır. Əyləncəyə bax: balaca “cəsədlər”in ağız-burnunu sil, əyin-başını düzəldib gəzməyə apar...

Deməli, bir dəfə gəldi yanıma.

– Cənab Fabrisio, – dedi, o anda da qızarıb başını aşağı saldı, – mən başa düşürəm, illərdən bəri atanızı bu halda görmək sizin üçün nə qədər ağırdır!

– Elədir, xanım! – bunu deyən kimi də çevrilib aralandım.

İndi əminəm ki, həmin an – mən çevriləndə onu gülmək tutub, uğunmasın deyə dodağını gəmirib.

Hər dəfə ondan qaçırdım, çünki özümlə bacarmadığımı, bu qadıncdan çox xoşum gəldiyini anlayırdım; onun təkə qəşəngliyinə vurulmamışdım mən (əslində isə son dərəcə gözəl idi, özünü sadə apardıqca, gözəlliyini gözə soxmadıqca da məndən ötrü lap istəklil olurdu), həm də ərinin daha bir bədbəxt məxluqu tələyə salmaq arzusunu yerinə yetirmədiyi üçün lap heyran olmuşdum ona.

Elə bilirdim, səbəbkar özüdür. Sən demə, əksinəymiş: ərinin – o heyvərənin ucbatından ortaya bir şey çıxmırmış. Qadın da bunu ya bilirmiş, ya da tam əmin olanacan şübhəli qalıbmış. Görünür, elə bu səbəbdən gülmüş: mənə gülmüş, mənə... Axı sırf sonsuzluğuna aldanıb həvəsimişdim ona. Xəlvətə gülmüş, məkrini içində gizlədib gözləyirmiş. Və bir axşam...

Burda oldu, bax bu otaqda...

Mən burda, yarıqaranlıqda oturmuşdum. Bilirsən də, pəncərədən havanın qaralmasına baxmaq, alatoranın ətrafını bürüməsini izləmək xoşuma gəlir, belə olanda öz-özümə deyirəm: “Mən burda yoxam ki. Əgər bu otaqda kimsə olsaydı, ayağa durub lampanı yandırmağıydı. Lampanı yandırmırsa, deməli, burda yoxam. Mən bu otaqdakı əşyalardan biriyəm – kresloyam, masayam, pərdə, şaf, divanam; onlara isə işıq gərək deyil, heç bilmirlər, görmürlər də mənə burda olduğumu. Mən də onlar kimi olmaq istərdim: özümdən xəbərilməsin, burda oturduğumu bilməyim...”

Deməli, mən qaranlıqda oturmuşdum. O isə barmaqlarının ucunda bax o tərəfdən – atamın otağından çıxıb gəldi; orada yanan gecə lampasının solğun işığı qapının arasından güclə buraya süzülə də, alatoranı dağıtmağa gücü çatmırdı.

Mən onu görmürdüm, arxam ona tərəf oturmuşdum. Bəlkə o da mənə görmürdü. Gəlib mənə çırpılarda qışqırdı, guya huşunu itirmişdi, düz qucağıma aşdı... Başımı onun üzünə əydim, yanaqlarımız ehmalca bir-birinə toxundu, bu əsnada titrək dodaqlarının hərərətini lap yaxından hiss etdim və...

Nəhayət, onun gülüşünə ayıldım... O şeytani gülüşünə... Hələ də qulaqlarımdan getməyib! Necə gülmürdü, necə gülmürdü o çərhhəyə! Qapının ardında gözdən itənəcən də güldü! Özünü utancaqlığa vurub mənə asanca tələyə saldığı üçün gülmürdü; heysiyyətillə oynaması və mənə sonradan anladığım başqa bir məsələymiş onu güldürən.

Artıq üç ay olar buralardan gediblər: ərini təyinatla Sardiniyada bir məktəbə müəllim göndəriblər. Olur, bəzən təyinatlar yerinə düşür.

Mən öz rüsvayçılığım ilə üzləşmək istəmərəm. Heç vaxt istəmərəm. Ancaq hərdən beynim çönür, istəyirəm tərənəm gedim, məndən xaincəsinə çəkib çıxardığı bədbəxt məxluqu tələyə salanacan o çərhəyanı tutum boğum!

Anam kim olub – bilmirəm, amma buna sevinirəm, dostum. Əgər onu görüb-tanımış olsaydım, çox güman, içimdə bu amansız qəzəb baş qaldırmazdı. Bir halda ki bu qəzəb baş qaldırıb, nə yaxşı anamı görüb-tanımamışam mən...

Gedək, gedək o biri otağa... Bir bax! Bu mənim atamdır. Yeddi ildən bəri bu haldadır. Bir ağzıdır, iki də gözü: burdan yeyir, ordan ağlayır. Danışmır, eşitmir, tərənəm. Eləcə yeyir, ağlayır... Ağzına yemək qoyuldusa, yeyəcək. Amma ağlamağına özü ağlayır, səbəbsiz-filansız; ya da, ola bilsin, onun içində yetmiş altı il əvvəl başlanmış öləzimedən sonra hələ də korun-korun yanan xırdaca bir köz qalıb. Hə, nə deyirsən, bax beləcə quruyub qaxaca dönmək, ancaq yenə də çarəsiz halda tələdə qalmaq dəhşət deyilmi?

Yəqin ki, öz atası haqqında, yetmiş altı il əvvəl canlı axından qopmasına, indi isə zalım əcali həsrətlə gözləməsinə bais olan adam barədə düşünür o. Amma mən ki öz atam haqqında düşünürəm: bu quru-qaxac kişinin törəməsi olduğumu, tələyə düşdüyüm məqamı da məhz onun bəlirlədiyini bilirəm!

Görürsən, ağlayır! Həmişə belədir: özü ağlayır, məni də kövrəldir! Yəqin, qurtulmaq istəyir. Neynək, gecənin birində qurtular... Mənimlə birlikdə... Ha-valar yaman soyuyub: bir axşam xudmani manqal qalayırıq... Bizə qoşulmaq istəməzsən?.. Yox? Dəyməz, nə təşəkkür?!.. Hə, yaxşı, dostum, çıxacaq, çıxacaq gə-zişək. Əlbəttə, sənə gün işığı gərəkdir axı... Gedək...

Tərcümə edəni: Seyfəddin Hüseynli

Kamal ABDULLA

Ədəbiyyat da həyat kimi təsadüflərin üzərində qurulur

(“Əvvəl-axır yazılanlar” silsiləsindən)

Dildə bəzi sözlər var ki, onlarsız mətn yaratmaq son dərəcə çətin olardı. “Deyəsən”, “bəlkə”, “ola bilər...”, “çox güman”, “yəqin ki” kimi sözlər bu qəbildəndir. Bir növ, birləşdirici sement rolunu oynayırlar.

“Platon, deyəsən, xəstələnib” cümləsi ilə “Platon xəstələnib” arasında, əlbəttə ki, ancaq struktur fərqi diqqəti çəkmir. “Deyəsən” sözünün əlavəsi cümlənin tarıma çəkilməmiş, fəraqat "duruş"una sanki bir plastika gətirir, “quluncunu” sındırır.

***

Roman dili bu gün hamının yaralı yeridir. Bilən də danışır bu barədə, bilməyən də. Bilməyən daha bərkdən danışır.

Amma əslində, duyan danışmalıydı. Dilin duyulması məhz mətn dilinin dərinliklərinə eniş zamanı özünü göstərir.

***

Nağıl və mövcudluq. Yəni nağıl və həyat. Bunların fərqi. Məgər bütün ədəbiyyat bu fərqi müxtəlif nisbətləri üzərində qurulmayıb? Amma əgər adi dillə desək, nağıl odur ki, bir qız əcaib məxluqa ərə gedir, o isə gözəl prinsə çevrilir. Həyatda bunun, adətən, əksi baş verir. Qız prinsə ərə gedir, o isə, sən demə, əcaib məxluq imiş...

***

Romanda başlanğıc çox önəmlidir. “Şaxta da zərgərdir”. Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” əsəri belə başlayır. Burada əsas rolu “da” ədatı oynayır. “Da” ədatı diqqəti bu cümlədən əvvəlki situasiyaya yönəldir. Adətən, ilk cümlə özündən sonraya tuşlanır, özündən sonrakı təsvirin özül daşına dönür, burada isə əksinədir. Romanın ilk cümləsi müəllifin bilavasitə “işləmədiyi” romandan əvvəlki böyük bir sahəni əhatə edir, ən azından buna iddialıdır. Daha nələr zərgərdir, daha haralarda şaxta ilə bərabər qışın əlamətləri olur?! Uzun-uzadı təsvirlərin əvəzinə bu cür suqgestiv, sıxılmış variantların işlənməsi yeni dövr nəsrinin ən bariz əlamətləridir. Möhtəşəm yazıçı qələmi ilə yazılmış “Qarlı aşırım” romanı bənzərsiz təsvir dilini məhz öz ilk cümləsilə yaradır.

***

“Qarlı aşırım” azərbaycanlı xislətinin əsl güzgüləri təsviridir. Hər bir obraz milli səciyyəyə malikdir, süni heç nə yoxdur. Şaxtanın soyuqluğu ilk cümlə ilə başlayır, sonuncu ilə bitir. Şaxta romandan sonra da oxucu qəlbində öz zərgər işini görür. Ürəklərdə buza dönmüş xatirələrin bəzəkli qırıntıları... Ürəklərdə Abbasqulu ağaya məhəbbət və nifrət yanaşı yaşayır. Kərbəlayı ilə Novruzəli birləşir. Mirzə Cəlilin Novruzəlisi Cəfər Cabbarlının İmamyarı və Hacı Əhmədi, Fərmanın Kərbəlayısı, əslində, eyni sosial səciyyəyə malikdirlər. Ədəbi şəcərənin mövcudluğu göz önündədir. Əsərləri obraz-objekt “şumlasaq”, aldanmış inanclardan qəzəbli qarşıdurmalara gedən psixoloji yol da qarşımızda açıldıqca açılar.

***

Ədəbiyyatda vüsala yetişməyənlər vüsala yetişənlərdən qat-qat çoxdur. Ədəbiyyat insanları ağılatmağa çalışır. Bəlkə də bu ona görə belədir ki, həyatda gülməli məqamlar onsuz da az deyil.

***

Cəfəqəş Mişkinaz xanımın “Ədəbiyyat qəzeti”ndə Hüseyn Cavidə həsr edilmiş yazısını bir daha ürək ağrısı ilə oxudum. Bu mətanətli qadının keçdiyi həyat yolu əsl qəhrəmanlıq nümunəsidir. Cavidə eşafota göndərən “kişilərin” sonralar yazdıqları şanlı şeirlər bu gün də qulaq dondurur. Cavid isə hələ də ürəkləri qızdırmaqdadır.

Bu boyda nifrət və heç bir ölçüyə sığmayan məhəbbət. Salyerilər və Motsart.

Mən yenə də şəxsiyyətin ədəbiyyata daxil olmadığını qənaətindəyəm. Şəxsiyyət öz yerində, ədəbiyyat öz məqamında. Ən alçaq adam belə böyük və unudulmaz mətnlər yarada bilər. Elmdə bu, daha aydın görünür. Elə tək cə Nyuton-Leybnits münasibətləri bizə çox şey deyir. Amma nifrət edən şairlər heç olmasa nə isə yazaydılar. Bacarmadılar. Bacarıqsızlıqları nə qədər böyük idisə, nifrətləri də bir o qədər böyük oldu. Hər şey göz önündədir! Əlahəzrət Mətn hər

şeyi açıb özü deyir. Müqayisəyəgəlməz ədəbi potensiallar: cılızlar və nəhənglər. Cılızların nifrəti. Nəhəngin yana yönəlmiş baxışları və dodaqlarına qonmuş ilıq təbəssüm. Azərbaycanın sonuncu şair zadəganı, Mişkinaz xanımın əbədi həsrəti...

***

Paris öz seçimini edir. Qədim yunan oğlu məhəbbətə, eşqə, gözəlliyə üstünlük verir. Afrodita onun üçün müdriklikdən, qəhrəmanlıqdan, sədaqətdən, mərdlikdən daha önəmlidir, onun vəd etdiyi gözəllik hər şeyi əvəz edə bilər.

Afroditanın özü də bir gözəllik etalonudur. Əlbəttə, Parisi başa düşmək bir elə də çətin deyil. Qayaların dibində bir-birilə əlləşən dalğaların yaratdığı ağappaq köpükləri görəndə bir daha onları unutmaz. Bundan daha gözəl heç nə yoxdur. O köpüklər Afroditanı doğmuşdular. Ağappaq açılıb-bağlanan, qaynayıb-coşan, cürbəcür fiqurlar yaradan, bir-birinə qarışan, sonra ayrılan, əbədi gözəllik mənbəyi olan köpüklər – öz içlərindən Afroditanı doğuran ağappaq köpüklər...

Qədim yunanların qonaqpərvərlikdən daha müqəddəs bildiyi heç nə yox idi. Onu pozurdunsa, bu, nəyinsə xatirinə olmalı idi. Və nahaqdan deyildi ki, Gözəl Yelenanı – Afroditanın “hədiyyə”sini görəndə Troya ağsaqqalları böyük müharibəyə səbəb olan bu gözəlliyin qarşısında aciz qaldılar və Parisə haqq qazandırdılar.

***

Hüngür mağarası mənim uydurmam idi. “Unutmağa kimsə yox...” romanında Möhtəşəm Ahəngin fonunda bu mağara gözümüzün dərinliyi qədər mənalı və dərin idi.

Hər bir adamın öz mağarası olmalıdır. Bugünkü evlərdən, qəsrlərdən qaçıb gizlənmək istədiyiniz məkan imkan verir ki, nəfəs dərəşən və öz içinə böyük tarixin nəfəsini buraxsan.

Ola bilsin ki, heç nə baş verməyəcək və sən tarixin tarixlə, tarixçə ilə fərqi yenə də düz-əməlli şəkildə hiss etməyəcəksən. Ola bilsin ki, tarixin ahəngi bir tərəfdən sənə içinə dolsun, o biri tərəfdən səni tərək edib içindən çıxsın.

Amma içində böyük tarixə aid nə isə qaldısa, sən artıq “Mağaraya daxil oldun” deməkdir. Bunu necə hiss edəcəksən?! Bir daha qəsrə dönməyi arzu etməməyinlə.

Arzu etməmək o demək deyil ki, bu baş verməyəcək. Bu, baş versə və sən yenidən qəsrə qayıtsan da, bir hüceyrən əbədi olaraq Mağarada qalacaq.

***

“İki üstəgəl iki”nin “dörd” eləmədiyi bir məkan olsaydı, ora hamıdan əvvəl şairlər cumardı. Bütün qəşəng yerləri özləri üçün zəbt edərdilər və onların ardınca ora dürtülən digər romantikləri qəzəb və kinlə seyr etməyə başladılar. Yavaş-yavaş hamının doğulub boya-başa çatdığı dünya boşalmağa başladı.

Beləcə, aylar, günlər bir-birini əvəz eləməyə başladılar. Bu o vaxtacan belə olardı ki, insanlar yenidən “iki üstəgəl iki”nin “dörd” elədiyi dünyanın xiffətini çəkməyə başladılar. Və nə zamansa yollar geri açılarsa, yenə də şairlər birinci olacaq.

***

“Yenə o bağ olaydı...” Bu nisgilin ölçüsü yox, boyu yox, buxunu yox. Çəkisi yox.

Yenə o bağ olaydı... Nə üçün o bağ, başqası deyil?

Yenə o bağ olaydı... Bəlkə də...

Yenə o bağ olaydı... Arzunun dərəcəsi ağlasığmazdır. Zamanı geri qaytarmaq qədar.

Yenə o bağ olaydı... Mümkün deyil.

Yenə o bağ olaydı... Yenə o bağ olacaq!

***

İstərsən yaz, istərsən poz, istərsən heç yazma. İlk cümləni onsuz da unutmusan...

***

Ədəbiyyatda söz və fikir zadəganları. Mövzu kasadlığından ah-zar edənlər bu barədə düşündülərmi?!

Füzuli, Cavid, Hadi, Məmməd Araz, Vaqif Səmədoğlu, Vaqif Bayatlı, Ramiz Rövşən... eyni ədəbi şəcərənin söz və fikir zadəganlarıdır. Onları mənən birləşdirən nöqtələri, sözləri, misraları ayırd eləmək, əslində, ədəbiyyatın şah damarlarından birini müəyyən etməkdir.

***

Mənim şairlərimdən biri də Çingiz Əlioğludur. Sözə, misraya, cümləyə Çingizdə olan diqqət və həssaslığın bu qədərini mən az adamda görmüşəm. Onun özü – boyu-buxunu, qəddi-qaməti ilə öz şeirlərinə bənzəmir. Çingiz öz boy-buxunu ilə nə qədər gözləniləndirsə, şeirləri bir o qədər gözlənilməzdir.

***

Eldar Baxış yanımızda olanda qədrini elə də bilmədik. Zaman keçdi. Bizni belə ağıllandıq və daha həssas, daha mülayim, daha mərhəmətli olduq, yoxsa o, bir daha heç nə yazmaya-yazmaya hansısa gözəgörməz enerji ilə dolmağa başladı?!

***

Ədəbiyyat da həyat kimi təsadüflərin üzərində qurulur. Kortasrın bir hekayəsi heç cür yadımdan çıxmır. Parisə gedən məşının yolunu tıxac bərk bağlayıb. Hərəkət donub qalıb. Cərgə-cərgə bir-birinin yanında dayanmış məşın sürücüləri bir-birilə ünsiyyət qurur, söhbət edirlər. Məşınlar yanaşı cərgələrdə

yer alıb. Bu qarışıqlığın içində iki nəfər bir-birini bu dünyada bəlkə də “tapır”. Hər şey ilk baxışdan başlayır. Kişi və qadın hiss edirlər ki, bir-birini sevə bilərlər, həyatlarını bir-birinə həsr edə bilərlər. Və onlar talelərində bir-biri üçün var imişlər. Talelərindəki bu mövcudluq həyatlarında da qarşılıqlarına çıxır. Bu, həmişə belə olmur. Maşın tıxacında isə bu, baş verir.

Amma bir müddətdən sonra tıxac açılır, sürücülər cəld öz yerlərini tutur, maşınlar tez-tələsik hərəkətə gəlir, müxtəlif cərgələrin düzəni pozulur, hansısa daha tez, hansısa daha gec Parisə doğru şütüməyə başlayır.

Əlbəttə ki, onlar bir-biri üçün itirlər. Acı bir sonluq. Taleyində olan həyatında yenə də olmur.

***

Okean fırtınasından sonra ayrı-ayrı yolçu gəmilərinin hərəsi bir adacığa düşdüyü kimi, vaxtilə dost olmuş adamlar da indi pərən-pərən kimidilər. Onların yenidən bir-birinin yanında yer alması və qətiyyətlə son varış nöqtəsinə doğru “üzməsi” inandırıcı deyil. Amma mənim qulağıma hələ də Bakı çayxanalarından səslər gəlir – mübahisə edən, qızğınlıqla bir-birini nəyə isə inandırmağa çalışan, bir-birini sevən və bir-birinə nifrət edən doğma səslər...

***

Ya epos tarixi izləyir, ya da tarix eposu izləyir. Bu izləmə prosesi şəxslər müstəvisindən hətta şəxslər arasındakı münasibətlər müstəvisinə də keçə bilər. Epik variant epik qəhrəmanların bir-birilə münasibəti üzərində qurulur. Belə bir epik varianta “Salur Qazan – Burla xatun – Şöklü Məlik” münasibətlərini aid etmək olar. Real tarixdə bu variant bizə “Şah İsmayıl – Bəhrüzə xanım – Sultan Səlim” münasibətlərinin ekvivalenti kimi görünür. Bu hala biz belə də deyə bilərik: əslində, epos tarixi rafinə edir. Və yaxud epos tarixi rafinə üsuludur.

***

Qədim adətlərdən biri də budur: tayfanın itkin, ya da əsir düşüb ölü sayılan bir üzvü geri qayıtdıqda o zaman onu təzədən “doğuluş” ritualından keçirmək lazımdır. Ancaq bundan sonra onu yenidən qəbul edə bilərlər. Çünki kimsə ölü sayılırdısa, o, artıq qəbilə çevrəsindən kənara çıxmış kimidir. “Doğuluş” ritualı isə ondan ibarət idi ki, bir qadın guya bu adamı yenidən “doğmalı”dır. Geri qayıdan adam ya bu qadının köynəyindən keçirdi, ya da bu qadınla hər hansı münasibətlər kələfinə daxil olurdu. Adam bu şəkildə qəbilə çevrəsinə yenidən daxil edilmiş sayılırdı.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına da bu qədim ritualın reliktni özündə saxlayan epik abidə kimi baxa bilərik. Beyrəyin əsirlikdən gözlənilməz qayıdışını xatırlayaq. Və öz nişanlısının toyunda iştirak edən qəhrəman Qazan xana ən vacib arzusunu bildirir – qadınların yanına getmək arzusunu. Ətrafdakılardan müsəlmançılıq pərdəsinə bürünmüş yüngülvarı etiraz nidaları səslənsə də, Qazan buna razılıq verir və bununla qədim ritualı qorumuş olur.

Beyrəyin arzusunun üst və alt qatı var. Üst qatda o öz nişanlığını görmək istəyir. Alt qatda isə Beyrək özünün qadınlar yanında yenidən doğuluşunu təmin etmək niyyətindədir.

Beləliklə, bizim Dastan üst və alt qatların bəzən gözəgörünən, aşkar, bəzən də gözəgörünməz, gizli şəkildə birləşməsindən ibarət anaxronik bir mətndir. Üst qatı ilə yaxın real keçmişə, alt qatı ilə isə uzaq mifoloji keçmişə bağlıdır.

***

Vaqif Bayatlı özünün şair şəxsiyyətilə şair yaradıcılığını ideal şəkildə birləşdirə bilmiş ustad sənətkardır. Belə bir adam bu gün necə olub ki, vardır?! Belələrinə biz, adətən, ədəbiyyat dərslərlərindən tanıyıyıq. Belələri, adətən, nə zamansa yaşayırlar, bu gün yaşamırlar. Ya o bizim gözüməzə görünür, ya da biz onun. Şair elə belə də yazır:

*Dənizin ortasında bir xəyal
Ya o bizim gözüməzə görünür,
Ya biz onun.*

Vaqif Bayatlı – dənizin ortasında xəyalə dönmüş şair.

***

Çingiz Abdullayevi televiziya seyr etməkdən, dinləməkdən daha gözəl heç nə yoxdur. O, ədəbiyyatdan danışsın, sən də qulaq asasan. Bu adam yelpazə kimi açılır: ona xas dərin intellektdən tutmuş çoxbilmişcəsinə (açıq desək, hiyləgərcəsinə) təvazökarlıq pərdəsinə bürünmüş təvazökarsızlığa qədər bu yelpazə açılır, örtülür.

Bir tərəfdən də xoşbəxt adamdır: Azərbaycan dilini artıq tum kimi çırtlayır. Onunçün nə hal şəkilçiləri var, nə də fonetik qanunauyğunluqlar. Doğru da edir. Mən həmişə belə düşünmüşəm ki, ciddi məsələlərdən danışsansa, dil burada mövzunu önə buraxmalıdır, bu cür söhbətlərdə əsas olan fikri çatdırmaqdır. Bu belədirsə, hətta Çingizə də dözmək olar. Bu isə onun timsalında belədir. Çingizin danışdıqları o qədər maraqlı olur ki, dil pintliliklərini unudursan, onlara fikir vermirsən.

Hə, bir də mənə elə gəlir Çingiz sidq-ürəklə inanır ki, həm haqqında danışdığı (daha doğrusu, adlarını çəkdiyi) bütün klassiklər – Nizami, Füzuli, Cavid, Mirzə Cəlil, Sabir və başqaları, həm də bütün yaxın keçmişdə dünyasını dəyişmiş Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Cabir Novruz və başqaları bu gün də Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvləridir, Çingiz özü də onların “ən cavan” katibi.

Yazıçı olmağın əzabından danışan xoşbəxt – Çingiz Abdullayev. O, həqiqətən, xoşbəxtidir. Mən özüm Minskə Linqvistik Universitetdə olarkən bunun şahidi oldum. Universitetin rektoru professor Baranova biləndə ki, biz

Çingizlə tanışq, əvvəlcə mənə şübhəylə baxdı, sonra telefonla Çingizə zəng edib onların danışıqını “təşkil edəndə” qadın az qaldı sevincindən bayılsın. Mənə də ancaq “əlim ağzımda” bu ikisi qədər xoşbəxt olmaq qaldı.

Çingiz Abdullayev – Azərbaycan mədəniyyətinin yelpazə kimi bir sonucundan (nəhənglikdən) o biri sonucuna – (körpəliyə) qədər açıla bilən Qulliveri – Sviflin uydurması. Mənim dostum!

***

Homer təkcə şair və ya şəxsiyyət deyil. Homer, böyük mədəniyyətşünas Viko demişkən, həm də prinsipdir. Ona görə də onun yaşı bilinmir. O, müxtəlif dövrləri birləşdirir.

Dədə Qorqud da bir dövrə aid deyil. Doğrudur, Dastanda yazılır ki, o, Rəsul Əleyhüssəlam zamanına yaxın anadan olmuşdur. Bu isə eramızın 7-ci əsrinə təsadüf edir. Amma Dastanın bəzi boylarında Dədə Qorqud mifoloji keçmişə aid hadisələrin iştirakçısı kimi çıxış edir. Məsələn, elə təkcə “Basat Təpəgözü öldürdüyü boyu” xatırlamaq olar. Mifoloji obraz olan Təpəgözlə Dədə Qorqudun münasibəti həmin boyun əsas xətlərindən biridir. Hətta əlamətdar olan odur ki, bu boyda Dədə Qorqud, digərlərində olan kimi, ancaq əvvəldə və axırda özünü göstərmir; o, süjetin içində bir səfir kimi, əlaqəçi kimi, sakral, mifoloji aləmlə real aləm arasında əlaqə yaradan “demurq” kimi kifayət qədər dinamik bir obraza çevrilir.

Mifoloji tarixlə real tarixi yenə də Dədə Qorqud birləşdirir. Şəxsiyyət, əlbəttə, belə uzaq məsafələrdə “işləyə” bilməz, bunu ancaq prinsip edə bilər. Məhz buna görə Dədə Qorqud, əslində, Oğuz elinin bir prinsipidir.

***

“Yarımqıç əlyazma” romanının xaricdəki nəşrləri ilə bağlı mən nəşriyyat redaktorlarından məktublar alırdım. Əksər məktublarda romandakı bəzi sözlərin xarici dillərdəki ekvivalentini öyrənmək istəyi var idi. Məsələn, “qopuz”, “ozan” kimi sözlərin tərcüməsini deyil, ulduzcuq qoyub səhifənin altında mənasını geniş şərh edəcəkdilər.

Amerikan naşiri bu sözlərin sırasına “Günortac” sözünü də salmışdı. Dastanda bu söz bir dəfə keçir. “Babam yerin sorar olsan – Günortac” deyə qəhrəmanlardan biri onu tanımaq istəyən başqa birisinə cavab verir.

Bu söz öz daxili mənasına və səslənişinə görə çox xoşuma gəlirdi. Mən Günortacı “elə bir məkan ki, gün həmişə başının üstündə durur” kimi qəbul edirdim. Və romanda bu ad altında xanlar xanı Bayındır xanın iqamətgahı təsvir edilirdi; hadisələrin böyük əksəriyyəti məhz Günortacda baş verirdi.

Amerikalı naşirə isə belə yazdım. “Günortac – qədim oğuzların paytaxtıdır. Xərabəlikləri indi də Ermənistan Respublikasının ərazisində yerləşir”.

Bu izahət elə belə də Amerikada ingilis dilində mətnə daxil edildi.

***

Ədəbiyyatı sevmək – ədəbiyyatla məşğul olmaq üçün çox azdır. Bundan əlavə də nələrisə etmək lazımdır. Məsələn, ən vacib şərtlərdən biri budur: ən qatı bədxahını bağışlamalısan. Bu, əslində, “sim-sim” sözü kimi bir işarədir. Bacardınsa, o zaman ədəbiyyat qapıları üzünə taybatay açılacaq. Və sən içəri keçə biləcəksən. Arxanda gözləri ehtirasdan qıpqırmızı qızarmış bədxahının dodağına ilişib qalmış acı, istehzal və qalib təbəssüm, irəlində cavabı olmayan suallar və suala dönə bilməyən cavablar... Nə üçün gəldin, sən burada nə axtarırsan? Səni burada gözləyən yox idi: sənin gedən yerin “sim-sim”i söyləməzdən əvvəlki məkandır. Acı və istehzal, qalib və qəzəbli təbəssümlərin yanında. Duruxma. Duruxdunsa, deməli, sən heç nə anlamamısan. Çünki hər şeyi anlayandan sonra bağışlaya bilərsən. Səndə isə belə olmadı. Sən anlamadan əvvəl bağışladın.

Sosializm realizmi bizə nə verdi?

Sosrealizm zahiri təntənəsi və daxili fəlakəti olan bir ədəbi proses, dramatik bir dövrün estetik eybəcərliyi idi. Yaza-yaza öz yazdığından hamıdan əvvəl özün sensoru olursansa, bu, normal hal deyil. Sosrealizm çərçivəsində hər şeydən əvvəl azadlıq yox idi, daha dəqiq desək, mənən azadlıq, yazı azadlığı yox idi. Bu eybəcər durumu hərəkətə gətirən mexanizmlər isə var idi. Onlardan birini, bəlkə də ən əsasını “bütləşdirmə” mexanizmi adlandırı bilərik.

“Bütləşdirmə” təkcə tarixi şəxsləri nəzərdə tutmurdu. “Bütləşdirmə” mexanizmi ədəbi qəhrəmanlardan tutmuş (Dədə Qorqudu, Koroğlunu, Qaçaq Nəbini yada salmaq) yazı tərzinə, yazarın sintaksisinə qədər çox şeyi əhatə edirdi. Cümlə konstruksiyaları bütləşirdi. Bu o deməkdir ki, bütün cümlələr özlərinin “kanon” variantlarında peyda olurdular. Onlarda informasiya vardı, həyat isə yox idi, enerjiyə yox idi. Bu sintaktik rejimə alışanlar üçün indi də cümləni “büt” variantından çıxmış görmək cənnətdən qovulmuş şeytanı görmək kimidir. Belə hala dözə bilmirlər və gözlərinə hər yerdə dil qüsurları görünür. Bu zaman onlar qətiyyətlə dilin korlanması halının keşiyində sadıq dil polisləri kimi durmağa başlayırlar.

Məncə, ədəbi mətn “bütləşmə”nin hər hansı bir təzahüründən taundan qaçan kimi qaçmalıdır.

“Sosializm realizmi bizə nə verdi?” sualına qayıtsaq, belə deyə bilərik: bu bizə bütləşdirmədən qaçanların yeni mətn dilini, yeni estetikasını verdi.

Elə bir ədəbi-bədii dünyanın yolunu göstərdi ki, orada iki üstəgəl iki dörd eləmir.

Oktyabr

ABŞ-ın Yuta ştatının Provo şəhərində yerləşən nüfuzlu Briqam Yanq Universitetində oktyabrın 7-9-da keçirilən beynəlxalq hüquq və din simpoziumunda Azərbaycan multikulturalizmi əsas müzakirə mövzularından olub.

50 ölkədən 150-dək siyasi-ictimai və din xadiminin, elm, QHT və media nümayəndəsinin qatıldığı simpoziumda insan hüquqları, beynəlxalq dini azadlıqların qorunması və digər mövzular üzrə müzakirələr aparılıb.

Simpoziumda bir sıra tanınmış xadimlər, o cümlədən ABŞ Dövlət Departamentinin dini azadlıqlar üzrə səfiri Səm Braunbək, Avropa İttifaqının dini azadlıqlar üzrə xüsusi elçisi Yan Fiqel və Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin sabiq hakimi Ann Pauer-Ford iştirak ediblər.

*Briqam Yanq Universitetində keçirilən beynəlxalq simpozium.
Çıxış edir Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev*

Universitetin dəvəti ilə simpoziumda çıxış edən Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev Azərbaycanda mövcud olan dinlərarası harmoniya, qədim tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri haqqında ətraflı məlumat verib, əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan ölkəmizdə İslam dini ilə yanaşı, digər dinlərə mənsub insanların qarşılıqlı anlaşma, mehriban qonşuluq və əmin-amanlıq şəraitində yaşadıklarını diqqətə çatdırıb. Baş konsul Azərbaycanda tarixən mövcud olan bu ənənələrin qorunması və inkişafının, eləcə də multikultural dəyərlərin təbliğinin ölkə rəhbərliyinin daim diqqət mərkəzində olduğunu vurğulayıb. Ölkəmizin dinlərarası harmoniyaya verdiyi töhfələrdən bəhs edən N.Ağayev Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi altında Heydər Əliyev Fondunun Vatikanda tarixi katakombaların, eləcə də Fransa, Rusiya və Bolqarıstanda tarixi-dini abidələrin bərpası üçün gördüyü işlərdən söhbət açıb. Çıxışdan sonra baş konsul iştirakçıların suallarını cavablandırıb.

***

Efiopiyalı tədqiqatçı, fəlsəfə doktoru Seifu Tirfie Abebe Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi və Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Beynəlxalq İnkişaf Yardım İdarəsi (AİDA) ilə birgə həyata keçirdiyi "Qonaq Elmi İşçilərin Mübadiləsi Proqramı" çərçivəsində bu ilin sentyabr-noyabr aylarında "Azərbaycan Respublikasında dini müxtəliflik və toleranqlıq" mövzusunda dair elmi araşdırma aparır. Tədqiqatçı bu məqsədlə Azərbaycandakı dini icmaların rəhbərləri ilə görüşüb.

Efiopiyalı tədqiqatçı Seifu Tirfie Abebenin
Azərbaycandakı dini icmaların rəhbərləri ilə görüşü

BBMM-in təşkilatçılığı ilə keçirilən birinci görüş Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Xəzəryanı Yeparxiyası pravoslav dini təşkilatında baş tutub. Yepiskop Aleksandr İşeynlə görüşdə Rusiya Federasiyasının fəvqaladə və səlahiyyətli səfiri Mixail Boçarnikov və BBMM-in Analitika şöbəsinin əməkdaşı Cahangir Cahangirli də iştirak edib.

Daha sonra efioiyalı tədqiqatçı Seifu Tirfie Abebe Avropa Yəhudilərinin Bakı dini icmasında baş ravvin Şneor Seqalla görüşüb.

Görüşlərdə Azərbaycanın multikulturalizm modeli və bunun ölkə qanunvericiliyində əks olunması, Azərbaycanda dini icmaların fəaliyyəti üçün yaradılan şərait barədə fikir mübadiləsi aparılıb. Söhbət zamanı dövlət başçısı İlham Əliyevin bu sahəyə olan diqqət və dəstəyi xüsusi vurğulanıb.

***

Mədəniyyətsünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin və Gəncə Regional Mədəniyyət İdarəsinin birgə təşkilatçılığı ilə Gəncədə "Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdə sabitliyin təminatı kimi" mövzusunda elmi-praktik seminar keçirilib.

Gəncə Dövlət Universitetində keçirilən tədbirdə Milli Məclisin deputatları, Mədəniyyətsünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin, AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun təmsilçiləri, alimlər, Gəncə Regional Mədəniyyət İdarəsinə tabeli müəssisələrin rəhbərləri, eləcə də Gəncə Dövlət Universitetinin professor-müəllim heyəti və tələbələri iştirak ediblər.

Tədbir iştirakçıları əvvəlcə Gəncədə fəaliyyət göstərən Uşaq Rəssamlıq Məktəbi və Uşaq İncəsənət Məktəbi şagirdlərinin multikulturalizm və tolerantlıq mövzularında çəkdikləri rəsm sərgisi ilə tanış olublar.

Tədbiri açan Gəncə Dövlət Universitetinin elm və innovasiyalar üzrə prorektoru, Milli Məclisin deputatı Pərvin Kərimzadə bildirib ki, multikulturalizm əsrlər boyu Azərbaycanda yaşayan, müxtəlif dillərdə danışan, ayrı-ayrı etnoslara və onların adət-ənənələrinə mənsub, fərqli inanc sistemində və dinlərə malik bütün insanların dinc və mehriban şəraitdə birgəyaşayışını şərtləndirən anlayışdır:

Gəncə şəhərində elmi-praktik seminar. Çıxış edir Gəncə Dövlət Universitetinin prorektoru, Milli Məclisin deputatı Pərvin Kərimzadə

“Bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən dövrün global çağırışlarına uyğun istiqamətləndirilən, müstəqillik yollarında inamla, qətiyyətlə və ləyaqətlə irəliləyən gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi multikulturalizm və tolerantlıq bütün dünyada siyasi dəstək və şöhrət qazanıb”.

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun böyük elmi işçisi, fəlsəfə doktoru Şölət Zeynalov “Multikulturalizmin Azərbaycan modeli: sülh və həmrəyliyin paradigması” mövzusunda çıxışında Avropa, Qərbi və Şərqi ədəblərinin, filosof və siyasi xadimlərin sülh və birgəyaşayışa çağırışlarını şərh edib, həmçinin Azərbaycanın son illərdə irəliləyən multikulturalizm və tolerantlıq modelinin ölkəmizin tarixi, ictimai ənənələri və bu gün yürüdülməli uğurlu daxili və xarici siyasətlə bağlı olduğunu deyib.

Tədbirdə Mədəniyyətşünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin əməkdaşları Nurəddin Babazadə, Cavid Əliyev, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin əməkdaşları Cahangir Cahangirli, Yadiqar Məmmədli, həmçinin Gəncə Dövlət Universitetinin alimləri Asim Məmmədov və Üzeyir Babakışiyevin multikulturalizm və tolerantlığa həsr olunmuş elmi məruzələri dinlənilib.

***

Oktyabrın 8-də Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin (QMI) sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə Azərbaycanda səfərdə olan ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Şnayer ilə görüşüb.

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadənin ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Şnayer ilə görüşü

Allahşükür Paşazadə ölkəmizdəki tolerant mühitdən söhbət açıb. Şeyxülislam qeyd edib ki, Azərbaycanda multikultural dəyərlər əsrlərdən bəri son dərəcə önəmli yer tutur. Burada müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin nümayəndələri heç bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan yaşayırlar.

ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Şnayer Azərbaycandakı multikultural və tolerant mühiti yüksək qiymətləndirdiyini, Azərbaycanla ABŞ arasında ikitərəfli münasibətlərin uğurla inkişaf etdiyini bildirib. O, QMI sədri ilə Bakıda və ABŞ-da keçirdiyi görüşləri, habelə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin elan etdiyi "Multikulturalizm", "İslam Həmrəyliyi" illəri çərçivəsində keçirilmiş tədbirlərdə iştirakını məmnunluqla xatırlayıb. Azərbaycanda müxtəlif xalqların və etnik qrupların, o cümlədən yəhudi icması nümayəndələrinin dinc yanaşı və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaları üçün hər cür şəraitin yaradıldığını qeyd edən qonaq onların Azərbaycanın ictimai həyatında fəal iştirak etdiyini xüsusi vurğulayıb. Fondun prezidenti bildirib ki, multikulturalizm siyasəti vasitəsilə etnik-mədəni və dini müxtəlifliyin tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətləri dünya ictimaiyyəti yüksək dəyərləndirir. Azərbaycanın global ideyalarının dünyaya yayılmasına hər zaman dəstək olacağını bildirən Şnayer rəhbərlik etdiyi ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun bu işə öz töhfəsini əsirgəməyəcəyinə söz verib.

***

ABŞ-ın Yuta ştatının Orem şəhərində yerləşən Yuta Vadisi Universitetində Azərbaycana həsr olunmuş geniş tədbir keçirilib.

Universitetin dəvəti ilə ölkəmizin Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev tələbə və müəllim heyəti qarşısında çıxış edib.

Azərbaycanda mövcud olan yüksək tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrindən danışan N.Ağayev qədim dövrlərdən etibarən ölkəmizdə müsəlmanlar, xristianlar və yəhudilər də daxil olmaqla, müxtəlif etnik və dini icmalar arasında güclü tolerantlıq və qarşılıqlı ehtiram ənənələrinin olduğunu bildirib. Diplomat, bir çox digər müsəlman ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda şiə və sünnilər arasında da harmoniya və qarşılıqlı hörmətin mövcud olduğunu, bir çox məscidlərdə onların birgə ibadət etdiklərini diqqətə çatdırıb.

*Yuta Vadisi Universitetində Azərbaycana həsr olunmuş tədbir.
Çıxış edir Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev*

***

Oktyabrın 29-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) Himayəçilik Şurasının dörd illik fəaliyyəti ilə bağlı hesabat yığıncağı keçirilib.

Tədbirdə çıxış edən Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov fəaliyyəti müddətində Mərkəzin böyük uğurlar qazandığını vurğulayıb. O, BBMM-in həyata keçirdiyi layihələrin əhəmiyyətini vurğulayıb.

BBMM-in Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev Mərkəzin dörd il ərzində gördüyü işlərdən danışib. Bildirib ki, görülən işlər mədəni, sosial, tədris sahələrini əhatə edib. K.Abdullayev Prezident İlham Əliyevin BBMM-in qarşısına qoyduğu vəzifələrin uğurla həyata keçirildiyini vurğulayaraq bildirib ki, dövlətimizin başçısının ən vacib tövsiyələrindən biri ondan ibarət idi ki, Azərbaycan multikulturalizmi bütün dünyada tanındırmalıdır.

BBMM-in Himayəçilik Şurasının hesabat yığıncağı. Çıxış edir Şuranın sədri akademik Kamal Abdullayev

Himayəçilik Şurasının sədri Azərbaycan multikulturalizmi fənninin dünyanın 19 ölkəsinin universitetlərində tədris olunduğunu bildirib. Əlavə edib ki, bu fənn ölkəmizin 38 dövlət və özəl universitetində tədris olunur, üç universitetdə Azərbaycan multikulturalizmi kafedrası, Azərbaycan Dillər Universitetində Multikulturalizm elmi-tədqiqat laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, AMEA-da multikulturalizm şöbəsi açılıb. BBMM-in Rusiyada, İtaliyada, Almaniyada, Portuqaliyada, Moldovada, İsraildə, ABŞ-da filialları fəaliyyət göstərir. Bu günə qədər yeddi yay və qış multikulturalizm məktəbi keçirilib. Bu məktəblər gənclərin nəzəri şəkildə öyrəndiklərini multikultural və tolerant dəyərlərin qorunub saxlandığı ölkəmizdə öz gözləri ilə görüb şahid olmalarına şərait yaradır. Buraya gələn, Azərbaycanı sevən gənclərdən ibarət Azərbaycanın Gənc Dostları Klubu yaradılıb.

Akademik həmçinin BBMM-in nəşrləri haqqında məlumat verib.

Sonra çıxış edən "Ronahi" Kürd Mədəniyyət Mərkəzinin sədri Fəxrəddin Paşayev, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Gündüz İsmayılov, Memarlıq və İnşaat Universitetinin şöbə müdiri Könül Əliyeva, Azərbaycanda Rus icmasının sədri, Milli Məclisin deputatı Mixail Zabelin, AMEA Dilçilik İnstitutunun direktoru, Dövlət Dil Komissiyasının üzvü akademik Möhsün Nağısoylu, Azərbaycan Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev BBMM-in fəaliyyətini yüksək qiymətləndiriblər. Çıxışlarda bildirilib ki, Azərbaycandakı multikultural durum, tolerant əhvali-ruhiyyə, etnik-dini rəngarənglik, ölkəmizdə müxtəlif xalqların, fərqli konfessiyaların dinc yanaşı yaşaması haqqında məlumatların dünyaya nümayiş etdirilməsində Mərkəzin rolu böyükdür.

***

Oktyabrın 29-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində "Azərbaycan multikulturalizmi" dərslisinin ingilis dilində nəşrinin təqdimatı keçirilib.

Kitabın elmi redaktoru – Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfov "Azərbaycan multikulturalizmi" fənninin 19 xarici ölkədə tədris olunduğunu deyib. Əlavə edib ki, dərslinin ingilis dilində buraxılması zərurəti bununla bağlıdır. Dərslük bu yaxınlarda rus dilində də nəşr ediləcək.

BBMM-də "Azərbaycan multikulturalizmi" dərslisinin ingiliscə nəşrinin təqdimatı. Çıxış edir Mərkəzin Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev

Nəşrin digər elmi redaktoru – BBMM-in Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev bildirib ki, bu kitabda dərin və köklü məsələlər öz əksini tapıb. Bu dərslikdən bir neçə nəsil faydalanacaq. "Azərbaycan multikulturalizmi" dərsliyi bu fənnin tədrisində müəllimlər və tələbələr üçün böyük töhfədir. Prezident İlham Əliyevin dediyi

kimi, multikulturalizm Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətidir. Azərbaycanda multikultural təhlükəsizlik təmin edilib.

Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri, Xalq artisti, professor Firəngiz Əlizadə deyib ki, ölkəmizdə multikulturalizmlə bağlı məsələlərin "Azərbaycan multikulturalizmi" dərslində yer alması çox əhəmiyyətlidir. Kitabın müxtəlif dillərə tərcümə edilərək xarici universitetlərdə dərslik kimi istifadə olunması vacibdir. Hazırda ölkəmizdə multikultural mühit həyatın bütün sahələrində, o cümlədən mədəniyyət və incəsənətdə də özünü göstərir.

Daha sonra AMEA Folklor İnstitutunun direktoru akademik Muxtar İmanov, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi sədrinin müavini Fuad Nurullayev, Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşeyin, Roma Katolik Kilsəsinin Azərbaycandakı apostol prefekturasının yepiskopu Vladimir Fekete, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun rektoru Ceyhun Məmmədov, talış icmasının rəhbəri İmamverdi Həmidov, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun direktoru Ərtegin Salamzadə, tarix elmləri doktoru Solmaz Tohidi və digərləri çıxış edərək yeni nəşrin önəmindən danışılıb.

***

Naxçıvan Şəhər İcra Hakimiyyətinin iclas zalında "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının təqdimatı olub.

Tədbiri Naxçıvan Muxtar Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Agentliyinin direktoru Vüqar Babayev açaraq Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilən kitabda Prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildən bəri müsahibə və çıxışlarında multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında dəyərli fikirlərinin toplandığını vurğulayıb.

"Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının Naxçıvan şəhərində təqdimatı

V.Babayev bildirib ki, bu qiymətli nəşrdə dövlətimizin başçısının təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ölkəmizin multikulturalizmin, o cümlədən mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafı sahəsində həyata keçirdiyi layihələrdən, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda əldə olunmuş nailiyyətlərdən danışılır.

Tədbirdə çıxış edən Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev qeyd edib ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqımız qarşısındakı xidmətlərindən biri də ölkəmizdə multikulturalizmin inkişafına böyük qayğı göstərməsi idi: "Bu siyasəti bu gün Prezident İlham Əliyev əzmlə davam etdirir və multikulturalizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə çatdırıb. Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə aparılan multikulturalizm siyasəti ölkə daxilində inteqrasiya proseslərini sürətləndirir. Beynəlxalq müstəvidə isə bu siyasət mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafına

güclü təsir göstərir. Çünki Azərbaycanda multikulturalizmin çox ciddi tarixi, coğrafi, ideoloji, siyasi əsasları vardır.

Ölkə başçısının söylədiyi kimi, multikulturalizm dövlət siyasətidir. Dövlətimizin başçısının nəşrdə toplanmış hər bir fikrində bu görünür, ölkəmizə, xalqımıza, dünyadakı bütün sülhsevər insanlara məhəbbət və sevgi hiss edilir. Azərbaycan Prezidentinin multikulturalizm barədə fikirləri, göstərişləri onun 2016-cı ildə elan etdiyi "Multikulturalizm İli" başa çatdıqdan sonra da davam edir. Biz hər gün bunun şahidi oluruq".

K.Abdullayev diqqətə çatdırıb ki, bu kitabın davamı olacaq və dövlətimizin başçısının Azərbaycanın multikulturalizm modeli, dünyada multikultural əhvali-ruhiyyənin bərqərar olması üçün görüləcək işlər barədə dedikləri nəşrin növbəti cildlərində dərc ediləcək. Kitabın digər dillərə tərcüməsi də nəzərdə tutulur.

Tədbirdə çıxış edən akademik Muxtar İmanlı Azərbaycan Prezidentinin multikulturalizmlə bağlı fikirlərinin toplu halında, üç dildə dərc edilməsinin çox önəmli olduğunu vurğulayaraq bildirib ki, Azərbaycan multikulturalizmi bu gün dünyada yüksək qiymətləndirilir və nümunə kimi göstərilir: "Dövlətimizin başçısının qeyd etdiyi kimi, multikulturalizmin alternativini yoxdur. Bu, müharibə və münaqişələrlə üzlaşən dünyanı xilas edəcək yeganə yanaşmadır. Bu gün beynəlxalq aləmdə müharibələr, münaqişələr, qanlı toqquşmalar yaşandığı bir zamanda Azərbaycan sanki dünyada bir oazistir, ölkədə əmin-amanlıq, sabitlik, yüksək multikultural mühit hökm sürür. Bu isə Prezident İlham Əliyevin bu istiqamətdə apardığı siyasətin, dinindən, dilindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşımıza bərabər münasibətinin nəticəsidir".

Tədbirdə vurğulanıb ki, bütün dünyada Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq sahəsindəki təcrübəsinə artan maraq, bəzi xarici siyasətçilərin dedikləri kimi, onun neftlə, təbii qazla bərabər tolerantlığı da ixrac edən dövlət imicini qazanmasına səbəb olub. Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi tolerantlıq siyasəti ölkəmizdə yaşayan etnik və dini icmalar arasında dostluğun, qardaşlığın daha da möhkəmlənməsinə zəmin yaradır.

Qeyd edək ki, "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının Naxçıvan Dövlət Universitetində də təqdimat mərasimi keçirilib, multikulturalizmlə bağlı yeni nəşr ali təhsil ocağının kitabxanasına hədiyyə olunub.

Noyabr

Noyabrın 1-də Azərbaycan Dillər Universitetində (ADU) 25-26 oktyabr tarixlərində paytaxtımızda keçirilən "Yeni dünya və yeni insan formalaşdırmaq: yaradıcılıq və insan inkişafı" mövzusunda həsr edilən VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu müzakirə olunub.

Universitetin Multikulturalizm elmi-tədqiqat laboratoriyası (ETL) tərəfindən təşkil edilən dəyirmi masada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı nitqi təhlil edilib.

Açılış nitqi ilə çıxış edən ADU-nun Tərbiyə işləri üzrə prorektoru Sərraf Hüseynov qonaqları salamlayaraq Beynəlxalq Humanitar Forumun əhəmiyyətindən danışıb. Prorektor deyib ki, bu forum iki ildən bir keçirilir və hər dəfə də müxtəlif mövzulara həsr olunur. ADU da 25 nəfərlik nümayəndə heyəti ilə forumda iştirak edib. Universitetin rektoru, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayevin təşəbbüsü ilə məhz bu forumda böyük bir seksiya Azərbaycanın multikulturalizm modelinə həsr olunub. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda təkcə humanitar sahədə deyil, texniki sahələrdə də inkişafın mövcudluğu multikulturalizmin ölkəmizdə dövlət siyasəti olması ilə əlaqələndirilir. Prezident İlham Əliyev öz çıxışında

bildirib ki, bu siyasət daim mövcud olub, amma bunun dövlət siyasəti formasına gətirilməsi məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktor avəzi Rəvan Həsənov söyləyib ki, budəfəki forumda əsas müzakirə mövzuları sırasında ən mühüm məsələlərdən biri də multikulturalizmlə bağlı olub və Mərkəz orada xüsusi bir panellə təmsil olunub.

ADU-nun Multikulturalizm ETL-nin elmi işçisi Əli Fərhadov, BBMM-in şöbə müdiri Rəşad İlyasov forumu əlamətdar hadisə, dünya qlobal forumları sırasında seçilən bir tədbir kimi xarakterizə ediblər. Qeyd olunub ki, Prezident İlham Əliyevin tədbirdəki çıxışı Azərbaycan multikulturalizmi qarşısında bir sıra məsələlər qoyur və Azərbaycanın bütün dinləri, mədəniyyətləri özündə birləşdirən multikultural bir ruha malik ölkə olduğunu bəyan edir.

Alban-Udi Xristian icmasının sədri Robert Mobili və "Ronahi" Kürd Mədəniyyət Mərkəzinin sədri Fəxrəddin Paşayev mövzu ilə bağlı fikirlərini bölüşüblər.

Dəyirmi masa müzakirələrlə davam edib.

ADU-da VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun müzakirəsi

***

Azərbaycan Dillər Universitetində (ADU) ingilis dilində nəşr olunan "Azərbaycan multikulturalizmi" kitabının təqdimatı keçirilib.

Tədbirdə ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər və idarəetmə fakültəsinin dekanı İbrahim Kazımbəyli Azərbaycan multikulturalizminin ölkəmizlə yanaşı, bir sıra dövlətlərin ali məktəblərində, eləcə də ADU-da tədris olunduğunu bildirib. Kitabın həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində nəşrlərinin 3 bölmə və 7 fəsildən ibarət olduğunu deyən dekan ingiliscə nəşrin xarici oxucu kütləsi üçün əhəmiyyətini vurğulayıb. Əlavə edib ki, kitabda həm Azərbaycanda, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində olan multikultural mühit öz əksini tapıb.

Digər çıxışçılar bildiriblər ki, əsası Ümummillə Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş multikulturalizm siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Özünəməxsus tarixi kökləri olan Azərbaycan multikulturalizmi daim başqa xalqların diqqətini cəlb edir. Təqdimatı keçirilən kitab yerli və əcnəbi tələbələr üçün mühüm mənbə rolunu oynayacaq.

Sonda söz alan ADU-nun rektoru akademik Kamal Abdullayev ingilis dilində nəşr olunan "Azərbaycan multikulturalizmi" kitabının Beynəlxalq münasibətlər və idarəetmə fakültəsində təqdimatını yüksək qiymətləndirib. Kitabı Azərbaycan multikulturalizminin mənəvi-intellektual bayrağı adlandıran rektor onun xarici ölkələrdə müvafiq mövzunu öyrənən tələbələr üçün nəzərdə tutulduğunu qeyd edib. Akademik kitabın Azərbaycanın görkəmli alimləri, mədəniyyətsünasları və incəsənət xadimlərindən ibarət 40-dan çox

müəllifi olduğunu diqqətə çatdırıb. Qeyd edib ki, kitabın Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müzakirə olunması dərns vəsaitinin geniş ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənməsinə işarədir. Sonda Kamal Abdulla kitabın yaradıcı heyətinə təşəkkürünü bildirib.

İngiliscə nəşr olunmuş "Azərbaycan multikulturalizmi" kitabının Azərbaycan Dillər Universitetində təqdimatı

***

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi (DQİDK) və Alban-Udi Xristian dini İcmasının birgə təşkilatçılığı ilə noyabrın 13-də Qəbələ rayonunda "Qafqaz Albaniyası Azərbaycanın mədəni-tarixi irsi kimi" mövzusunda dəyirmi masa keçirilib.

Nic qəsəbəsindəki Azərbaycan Udi Ocağında keçirilən tədbirdə təşkilatçı qurumların əməkdaşları, tarixçi alimlər, ziyalılar iştirak ediblər.

İştirakçılar əvvəlcə Udi Ocağında yaradılan şəraitlə tanış olub, udi yaşayış evindəki etnoqrafik muzeyə baxıblar.

Tədbirdə çıxış edən Qəbələ Rayon İcra Hakimiyyəti başçısının müavini Ətayə Osmanova Azərbaycanın dünyada multikulturalizmin məskəni kimi tanındığını bildirib. O, qeyd edib ki, multikulturalizmin Azərbaycan modeli bu gün bütün dünyada geniş təbliğ olunur. Tarix boyu Azərbaycanda müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin, etnik qrupların nümayəndələri sülh, qardaşlıq və qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşayıblar. Minilliklərlə formalaşan bu ənənə indi də qorunub saxlanılır.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov çıxış edərək bildirib ki, Azərbaycanın hər bir vətəndaşı Qafqaz Albaniyasının tarixinə sahib çıxmalıdır. Çünki Qafqaz Albaniyası Azərbaycanın tarixi-mədəni irsidir, onun ayrılmaz tərkib hissəsidir: "Biz Qafqaz Albaniyasına, onun tarixinə laqeyd yanaşsaq, o zaman bədnam qonşularımız və digərləri tariximizə sahib çıxmağa can atacaq. Bunu yaxın tariximizdə də yaşamışıq. Torpaqlarımıza, tariximizə, mədəniyyətimizə iddialar heç vaxt bitməyib".

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Anar Əlizadə tədbirin olduqca aktual, əhəmiyyətli və ağırlı bir mövzuya həsr olunduğunu bildirib: "Belə ki, işğal olunmuş ərazilərimizdə qədim alban məbədlərinin üzərindəki əski kitabələr məhv edilib başqa yazılarla əvəz olunur. Bu məbədlərin özünəməxsus memarlıq quruluşu dəyişdirilir. Təbii ki, bütün bunların bir məqsədi var – həmin məbədləri erməniləşdirmək, qriqoryanlaşdırmaq. Qafqaz Albaniyasının irsinə sahib çıxmaq bizim borcumuzdur. Rus qafqazşünas alimlərinin də qeyd etdikləri kimi, Qafqaz Albaniyasının tarixi və taleyi ilə azərbaycanlılar hamıdan çox maraqlanmalı, məşğul olmalıdırlar".

“Qafqaz Albaniyası Azərbaycanın mədəni-tarixi irsi kimi” mövzusunda dəyirmi masa. Çıxış edir BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov

Alban-Udi Xristian dini icmasının sədri Robert Mobili çıxış edərək iştirakçılara təşəkkürünü bildirib.

Tədbirdə AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru Fəridə Məmmədovanın “Azərbaycanın mədəni-tarixi irsi olaraq Qafqaz Albaniyası: regional, siyasi (konfessional) və mədəni aspektlər”, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Ülviyyə Hacıyevanın alban tarixinə dair, memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru Rizvan Qarabağlının “Qafqaz Albaniyasında Arran memarlıq məktəbinin rolu”, tarix elmləri doktoru Məhəbbət Paşayevanın “Azərbaycanda alban tayfalarının etnik ənənələri”, tarix elmləri doktoru Anar İsgəndərlinin “Qafqaz Albaniyası Azərbaycan tarixşünaslığında”, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Natiq Alışovun “Tülü kilsəsində aparılan arxeoloji tədqiqatların nəticələri” mövzularında məruzələri dinlənilib.

***

Noyabrın 16-da Bakıda Beynəlxalq Toleranlıq Günü münasibətilə tədbir keçirilib.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi tərəfindən təşkil olunan tədbirdə Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov çıxış edərək Beynəlxalq Toleranlıq Günü ilə bağlı məlumat verib. O, Azərbaycanda multikultural dəyərlərin və tolerantlıq ənənələrinin yaşının əsrlərlə ölçüldüyünü, ölkəmizdə müxtəlif dinlərə etiqad edən insanların yüz illərlə qardaşcasına yanaşı yaşadığını vurğulayıb.

BBMM Himayəçilər Şurasının sədri, Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru akademik Kamal Abdullayev tədbirdə çıxış edərək bildirib ki, ölkəmizdəki tolerantlıq mühitinin hazırkı səviyyəyə gəlib çatması Prezident İlham Əliyevin bu istiqamətdə apardığı siyasətin, dinindən, dilindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşımıza bərabər münasibətinin nəticəsidir: “Azərbaycanda dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşımız bərabərhüquqludur və öz inancına görə azaddır. Azərbaycan öz multikultural və tolerant yaşam tərzii ilə dünyaya nümunədir. Multikulturalizm Azərbaycanda həm həyat tərzidir, həm də dövlət siyasətidir. Multikulturalizmin və tolerantlığın alternativii yoxdur. Bu siyasətdən imtina etmək antisemitizmə, ksenofobiyaya, islamofobiyaya qucaq açmaq deməkdir. Azərbaycan dövləti öz vətəndaşını qorumaq, davamlı sabitliyi təmin etmək üçün multikulturalizm siyasətinə böyük önəm verir”.

Beynəlxalq Tolerantlıq Günü münasibətilə keçirilən tədbir. Çıxış edir BBMM Himayəçilər Şurasının sədri, Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru akademik Kamal Abdullayev

Daha sonra Azərbaycanda multikulturalizmin inkişafında göstərdikləri xidmətə görə bir qrup şəxsə, eləcə də müxtəlif dini icmaların nümayəndələrinə mükafatlar təqdim edilib.

Tədbir Azərbaycan Dillər Universitetinin müxtəlif ölkələri təmsil edən mədəniyyət mərkəzlərinin təşkilatçılığı ilə hazırlanmış bədii proqramla yekunlaşıb.

***

Azərbaycanın İsveçrədəki səfirliyinin təşkilatçılığı ilə bu ölkənin yeganə ikidilli ali təhsil müəssisəsi olan Friburq Universitetinin Sosial elmlər fakültəsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfovun "Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri və dini siyasət" mövzusunda mühazirəsi dinlənilib.

Friburq Universitetinin professor-müəllim heyətinin və tələbələrinin iştirak etdiyi mühazirədə E.Nəcəfov auditoriyanı Azərbaycanın multikulturalizm ənənələri və bu fenomenin səbəbləri barədə məlumatlandırıb, ölkəmizdə mövcud olan müxtəlif dini icmalar, dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazası və bu sahədə dövlət siyasətindən danışıb.

Mühazirədə qeyd edilib ki, multikulturalizm Azərbaycanda həm dövlət siyasəti, həm də xalqımızın həyat tərzidir. Azərbaycan etnik və dini zəmində münaqişənin yaşanmadığı nadir dövlətlərdən biridir. Ölkəmizdə bütün dinlərə məxsus mədəniyyət abidələri qorunduğu halda, Ermənistanın işğal altında olan torpaqlarımızda Azərbaycanın dini-mədəni abidələrinin dağıldığı iştirakçıların diqqətinə çatdırılıb. Eyni zamanda, daxili siyasət kimi multikulturalizmin Azərbaycanın xarici siyasətinə təsirinə, bu təsirin xarici siyasətimizi əməkdaşlıq və dinlərarası dialoqu təşviq etməyə yönəltdiyinə toxunulub. Bu kontekstdə auditoriyaya "Bakı Prosesi" və bu proses çərçivəsində ölkəmizdə keçirilən mötəbər beynəlxalq tədbirlər barədə məlumat verilib.

Daha sonra auditoriyanın Azərbaycanın dünyəvi dövlət ənənələri, dini icmaların fəaliyyətinin tənzimlənməsi, ölkəmizdə dini və milli kimlik anlayışları, Azərbaycanın gələcəyə baxış strategiyası, "Bakı Prosesi" çərçivəsində Ermənistan və Azərbaycan arasında barışıq təşəbbüsləri və s. barədə suallarına aydınlıq gətirilib.

Prezidenti Administrasiyasının şöbə müdiri Etibar Nəcəfovun Friburq Universitetində "Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri və dini siyasət" mövzusunda mühazirəsi

Sonda Friburq Universitetində mühazirənin təşkilatçısı olan professor Ansqar Yödikeyə "Azərbaycan multikulturalizmi" və "Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları" kitabları hədiyyə edilib.

***

Noyabrın 27-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə "Azərbaycan multikulturalizmi modeli və dinlərarası harmoniya" mövzusunda dəyirmi masa keçirilib.

"Azərbaycan multikulturalizmi modeli və dinlərarası harmoniya" mövzusunda dəyirmi masa. Çıxış edir BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov

Tədbirdə çıxış edən BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov son vaxtlar dünyada lokal müharibələrin xeyli artdığını söyləyib: "Separatizm və terrorizm geniş yayılıb. Bunların fonunda dünyada dinlərarası, hətta məzhəblərarası münasibətlər də xeyli dərəcədə gərginləşib. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan da daxil olmaqla, bir çox sülhsevər ölkələr bəşəriyyətin qurtuluşunu dilindən, dinindən, milliyyətindən asılı olmayaraq xalqların əmin-amanlıq şəraitində birgə yaşayışında görür. VI Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılışında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev deyib: "Bu gün həm siyasətçilər, ictimai xadimlər, həm də media tərəfindən multikulturalizmlə bağlı çox

ziddiyyətli fikirlər səsləndirilir. Ona görə hesab edirəm ki, bu məsələ ilə bağlı vahid yanaşma olmalıdır və burada heç bir ziddiyyətli fikrə yer ola bilməz. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi həm təqdirəlayiqdir, həm də gözəl nümunə ola bilər. Biz multikulturalizmin bəhrəsini gündəlik həyatda görürük.

Bu gün Azərbaycanda yaşanan sabitlik, vətəndaş həmrəyliyi, milli həmrəylik bu dəyərlərə əsaslanır”.

Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev dəyirmi masa ətrafında çıxış edərək deyib ki, təkcə Los-Ancelesdə 1 milyona yaxın erməni yaşayır: “Onlar yanlış təbliğat apararaq reallıqdan uzaq məlumatlar yayırlar. Bununla əlaqədar Azərbaycan müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. Məqsədimiz Azərbaycan həqiqətlərini Los-Ancelesdə yaşayan insanlara çatdırmaqdır. Ölkəmizin həqiqətlərini yaymaq və bu istiqamətdə təbliğatı gücləndirmək ən mühüm vəzifəmizdir”.

ABŞ-ın Beynəlxalq Dini Azadlıqlar üzrə Komissiyasının üzvü Conni Mur insanların sülh şəraitində birgəyaşayışının önəmindən danışır: “Mən çətin bir vaxtda İraqda oldum. Orada insanlarla söhbət etmək imkanı əldə etdim. Onların necə çətin vəziyyətdə yaşadıklarını gördüm. Bundan sonra mən dünya ölkələrinin dinlə bağlı model axtarışlarına başladım. Məqsədim ondan ibarət idi ki, tətbiq edilən modellərlə tanış olum, belə vəziyyətlərin qarşısını almaqda hansı model daha məqsəduşundur – onu aşkar edim. Getdiyim ölkələrdə araşdırma nəticəsində bir çox məlumatlar topladım. Azərbaycanda isə öyrəndim ki, fərqli dinlərin, məzhəblərin nümayəndələri çox qədim zamanlardan bir yerdə yaşayıblar. Belə vəziyyət bu gün dünyada bir nümunədir”.

ABŞ-dakı Simon Vizental Mərkəzinin rəhbərinin müavini ravvin Abraham Kuper multikulturalizmin əhəmiyyətindən danışır. O deyib ki, multikulturalizm mədəni plüralizmin inkişafına şərait yaradır: “Multikulturalizmin müxtəlif modelləri mövcuddur. Azərbaycan multikulturalizm dəyərlərinin dünyada təbliği istiqamətində müxtəlif layihələri həyata keçirən bir ölkədir. Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti dünya ölkələri üçün bir örnəkdir”.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Anar Əlizadə əminliyini bildirib ki, bu görüş Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması işinə öz töhfəsini verəcək.

Digər çıxışçılar – Bakı şəhəri “Azərbaycan Bibliya Cəmiyyəti” xristian dini icmasının rəhbəri Rasim Xəlilov, “Yeni Həyat” Xristian incil dini icmasının sədri Lüdmila İbrahimova, Bakı şəhəri Yevangelist Məsihi Baptistlərinin “Aqape” dini icmasının üzvü Zaur Hacıyev, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin aparat rəhbəri Simran Həsənov, Bakı şəhəri Nərimanov rayonu “Yeddinci Günün Adventistləri” dini icmasının pastoru Elşən Cabbarov, “Alov” Xristian Ev Kilsələri Birliyinin rəhbəri İdris Məmmədov, “Vinyard Azərbaycan” xristian dini icmasının sədri Emil Pənahov, Bakı şəhəri Dağ yəhudiləri dini icmasının rəhbəri Milix Yevdayev, Pus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Xəzəryanı yeparxiyasının yepiskopu Aleksandr İşeyin, Katolik Kilsəsinin Azərbaycandakı yepiskopu Vladimir Fekete, Alban-Udi xristian dini icmasının rəhbəri Robert Mobili və digərləri multikulturalizmin müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biri olduğunu vurğulayıblar.

Dekabr

“Terror multikulturalizmə qarşı” layihəsi çərçivəsində Bakı şəhərində keçirilmiş hər iki beynəlxalq konfransın materialları bir yerə toplanaraq nəşr olunub. Məruzələrin ümumi ortaq mövzuya həsr edildiyini və bir-biri ilə əlaqəsini diqqətə çatdırmaq, eləcə də onların daha rahat və asan qavranılmasına nail olmaq məqsədilə nəşrin redaktorları ənənəvi “konfrans materialları” deyil, dəyirmi masa mödelinə üstünlük veriblər. Bu

dəyirmi masanın materialları yaxın vaxtlarda ingilis və rus dillərinə də tərcümə edilərək nəşr olunacaq. "Terror multikulturalizmə qarşı" layihəsinin ideya müəllifi və rəhbəri Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Himayəçilər Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev, elmi redaktorları professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidi, professor Həcər Verdiyeva, dosent Nigar Gözəlova, məsul katibi fəlsəfə doktoru Rəşad İlyasovdur.

***

Gəncə şəhərində Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondunun təşkilatçılığı və Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin dəstəyi ilə "Mənəvi dəyərlərimiz – dünən, bu gün, sabah" mövzusunda seminar-trening keçirilib.

Tədbiri açan Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi Yadigar Bədəlov mənəvi dəyərlərin təbliği ilə bağlı həyata keçirilən işlərin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayıb.

Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondunun icraçı direktorunun müavini Ceyhun Əliyev Fondun həyata keçirdiyi tədbirlər haqqında danışib. Bildirib ki, dəyərlər sistemi dünən və bu gün qorunduğu kimi, gələcək nəsillərə də çatdırılmalıdır.

Gəncədə "Mənəvi dəyərlərimiz – dünən, bu gün, sabah" mövzusunda seminar-trening. Çıxış edir Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin şöbə müdiri Yadigar Məmmədli

Seminar-treningdə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin şöbə müdiri Yadigar Məmmədli mənəvi dəyərlərin mahiyyəti və qorunması mövzusunda geniş məruzə ilə çıxış edib. O, ailə dəyərlərinin mənəvi dəyərlərin qorunmasında xüsusi rola malik olduğunu vurğulayıb.

Sonda mövzu ətrafında gənclərlə fikir mübadiləsi aparılıb.

"Multikulturalizm" təqdim edir:
GÖYÇƏ MAHALININ RƏNGİ

GÖYÇƏ GÖLÜNÜN PIÇILTILARI (<i>Qılman İman</i>).....	96
İsmixan DİDƏRGİN	
GÖYÇƏ GÖLÜ.....	98
YADA MƏN.....	98
XOŞDU.....	99
DƏRDİM.....	100
MƏNİ DƏ ÇAĞIR.....	100
Zəki İSLAM	
MƏNİM.....	102
GƏLİB.....	102
EŞİT, RƏBBİM, DOĞRUDUMU, DÜZDÜMÜ?.....	103
QALDI.....	104
ALQAYIT	
GÖYÇƏDİR.....	105
MƏNİ.....	106
QALIB YADIMDA.....	106
Məcnun GÖYÇƏLİ	
YAŞ YETMİŞİ AŞANDA.....	107
BU DÜNYA, BELƏ DÜNYA.....	108
GÖZ YAŞIMDAN GÖYÇƏ KEÇDİ.....	109
Sərraf ŞİRUYƏ	
MƏN ELSİZ YAŞAYA BİLMƏRƏM, QARDAŞ!.....	110
DÖNÜM.....	111
DAĞLAR.....	111
AĞLAMA.....	112
Rəşid GÖYÇƏ	
YERİN, GÖYÜN BİR QUŞU VAR.....	113
O ULDUZ QAPASIN GÖZLƏRİMİ.....	114
HƏR BA HAR.....	114
MƏKTUB.....	115
Aqıl İMAN	
DAĞLARA.....	116
OYNADA.....	116
DUMAN DAĞIN YAXASINI DÜYMƏLƏR.....	117

SƏR İNDİ.....	118
GƏLMƏDİ.....	118
Eldar İSMAYIL	
MƏN BURDA QƏRİBƏM, YURD ORDA QƏRİB.....	119
AY DURNA.....	120
ALLAH AMANATI!.....	121
Sərdar KƏRİMLİ	
YAXŞILIQ.....	123
KÜSMƏ.....	123
SAZ.....	124
SIX SAZI SİNƏNƏ.....	125
Səyyarə MƏMMƏDLİ	
SAĞALMAQ BİLMİR YARAMIZ.....	126
Hamının oldu.....	127
Kirpiklərimlə od götürdüm.....	127
GÖYÇƏ GÖLÜM.....	128
Füzuli SABİROĞLU	
İmdad diləsəydim, edam edərdin.....	129
Ürəyimin divarına.....	129
Düşdüm, yamanca düşdüm.....	130
Dərdim boyda söz gəzirdim.....	130
Gözündə don vurmuş.....	131
Əli MƏHƏRRƏMOV	
ABBASI QUYUDAN GÜLGƏZƏ YETİR.....	132
TƏCNİS.....	132
BİR YOX, OTUZ İKİ DİŞ CÜCƏRDİRİK.....	133
ÜRƏYİM QARANQUŞ YUVASI DEYİL.....	133
SƏN ELƏ HƏMİŞƏ GÖZÜM ÜSTƏSƏN.....	134
Qılman İMAN	
Soruşsalar səvabımı.....	135
Dünyaya ümidli olub yaşarıq.....	135
Duaya açılan əllər.....	136
Şeir yazmaq – səhrada tək.....	136
İlahi – yaşayırıq can.....	137
Rüstəm DASTANOĞLU	
TƏNHALIQ HƏSRƏTİ (<i>hekayə</i>).....	138
Şəfa VƏLİ	
BANKIN DÖRDÜNCÜ MƏRTƏBƏSİNDƏ (<i>hekayə</i>).....	148

GÖYÇƏ GÖLÜNÜN PİÇİLTİLARI

Sözləri özlərindən öndə olduğundan seçilmiş adamları həmişə sözümdən tanımışıq.

Çünki onların sözü tək KİŞİ SÖZÜ yox, həm də ŞAİR SÖZÜ olub. Tanrısal ovqatda sözə poetik libas geyindirib, sözü şeirləşdiriblər. Sonra bu şeirlər Tanrıdan gəlmiş vəhy kimi el-el, oba-oba poeziya vurğularının dilində ağ göyərçin qanadlı müjdə xəbərinə çevrilib. O müjdə xəbərlərinin çox yayıldığı sazlı-sözlü bir məkanımız varıydı – Göyçə mahalı! “Varıydı” ona görə deyirəm ki, 30 ildə bizdən ayırdı o torpaq. Burada oğuz türkləri Göyçə gölünün qırçını ləpələrinin həzin pıçılıtlarının ritmi üstündə üzü Tanrıya türkülər oxuyar, ozanların yeddi telli sazının avazında qoşmalar qoşar, nəğmələr bəstələyərtilər.

Bu nəğmələrin, qoşquların avazında sehrlənənlər elin şad günlərində ozan kimi öz xeyir-duasını verər, saziyla çalıb-çağırar, ya da şair olub görüb-götürdüklerini, eşidib-bildiklərini misra sığına gətirər, el adamına, söz adamına çevrilərdilər.

Bu tanrısal mühidə Şah İsmayıl Xətəinin vəziri böyük sufi şair Miskin Abdal doğulacaqdı. Miskin Abdalın bərəkətli poeziyası dildəndilə, eldən-elə yayılaraq öz müridlərini başına toplayacaq, sinəsi sözlə dolu hələ neçə türk oğluna ilham verəcək, mürşidlik edəcəkdi. Miskin Abdalın sözlə saldığı körpünün üstündən saziyla birgə Ağ Aşıq keçəcəkdi. O Ağ Aşıq ki, dualı ağzı ilə 40 gün, 40 gecə dastan danışarmış. Beləcə, Göyçənin sazlı-sözlü ədəbi mühiti formalaşacaq, ozan aşiq şeirinə Aşıq Alı kimi, Aşıq Ələsgər kimi qüdrətli saz-söz ustalarını, altı dil bilən cahanşümul ziyalı Mirzə Bəyləri, məşhur “Molla Nəsrəddin”çi Hacı Əliş ağanı bəxş edəcəkdi. Sonralar nəsil-dən-nəslə ötürülərək bu məktəbin görkəmli xələfləri yetişəcəkdi.

Belə bir mühidə ilham payı ilə birgə doğulanların dili qafiyəli, sözü də özünəməxsus olardı. Bu adamlara el özlərindən xəbərsiz “şair” adı verərdi. Bu şair adının papağı altında xalq sevgisi, el məhəbbəti pərvazlanır, onlara xüsusi hörmət qoyulardı.

Burada şeirləri dərc olunan, ötən əsrin 60-70-ci illərində yaradıcılığa başlamış İsmixan Didərgin, Zəki İslam, Alqayıt Xəlilov, Sərraf Şiruyə, Eldar İsmayıl, Məcnun Göyçəli, Aqil İman, Sərdar Kərimli ədəbi

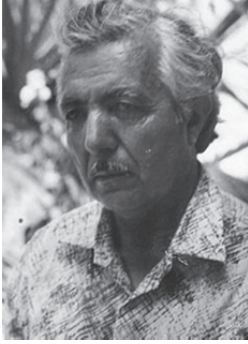
mühitdən öncə elin-obanın şair kimi dəyərləndirdiyi qüdrətli söz sənətkarları, elin daxili istəklərini öz yaradıcılıqlarında ehtiva edə bilən tanınmış el şairləridir.

Bu qələm adamları sovet mühitində tərbiyələnsələr də, sovetizmin gətirdiyi bəlaləri erkən anladığılarından bunu öz yaradıcılıqlarında açıq-aşkar yazar, xalqı ayıq olmağa səs-ləyərdilər. Bəzən onları mərkəzi mətbuatda əyalət yazarı deyib burunlayar, çapına qadağa qoyardılar. Ancaq yasaq olunduqca onların şöhrəti artar, şeirləri el yaddaşına yazı-lardı.

Burasını da deyim ki, bu şairlərin yaradıcılığının əsas leytmotvini xalq müdriqliyindən gələn didaktik rəcətlərlə hörülmüş ustadnamələr, lirik-psixoloji qoşmalar, gəraylılar, dilimizdəki sözlərin cinas imkanlarını mükəmməl göstərən təcni-slər təşkil edər-di.

Ötən əsrin 80-90-cı illərində ustadların iziylə fərqli bir manerada yaradacılığa başlayan Rəşid Göyçənin, Səyyarə Məmmədlinin, Füzuli Sabiroğlunun, Əli Məhərrəmovun poeziyasındaki modernist gedişlər, Rüstəm Dastanoğlunun, Şəfa Vəlinin hekayələrindəki axıcı təhkiyə, struktur zənginliyi Göyçə ədəbi məktəbi nümayəndələrinin daim inkişafda olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Qılman İMAN

İsmixan DİDƏRGİN
(1933-1994)
(Ağkilsə)

GÖYÇƏ GÖLÜ

Balasıdır bu dağların
Dizi üstə Göyçə gölü.
Xumarlanır narın-narın
Üzü üstə Göyçə gölü.

Gen sinəsi saf şüşədən,
Çətir tutub göy meşədən.
Vəsmə yaxıb bənövşədən
Gözü üstə Göyçə gölü.

Coşar, çağlar məlhəm suyu,
Sahillərin kəsməz toyu.
Dönməz, durar ömrü boyu
Sözü üstə Göyçə gölü.

YADA MƏN

Bəd qohuma sirr söylədim, car oldu,
Açdım ürəyimi yaxşı yada mən.
Yox, aşıq, yaxşı da var,
Pis də var, yaxşı da var.
Pis qohumdan yaxşıdı
Qapında yaxşı davar.
Qohum var ki, qazır atır yolumu,
Nədən xoş gəlirəm yaxşı yada mən?

Pisə töhmət yazdım, yaxşıya namə,
Qeyrətin yaxşısı, yaxşı yan ama.
Yox, aşıq, yaxşı yana,
Yanadın, yaxşı yana.
Yaxşı ölsə, pis yanmaz,
Pis ölə, yaxşı yana.
Sanma ərəsətdə yaxşı yanam a,
Yaxşıyam pisə də, yaxşıya da mən.

Dərdimə dərmanı səfa gətirdi,
Gəlişin cismimi safa gətirdi.
Yox aşıq, safalıdı,
Geyimin saf alıdı.
Dost qarısı mənimçin
Cənnətdən safalıdı.
Dostu-mehrbanım safa gətirdi,
Xoşbəxtəm, düşmüşəm yaxşı yada mən.

Soruşmur halımı yar adı mənim,
İsmixanam, qəlbim yaradı mənim.
Yox, aşıq, yar adımı,
Tanıyıb yar adımı.
Min bəlaya düşmüşəm,
Unudub yar adımı.
Ölürəm, dilimdə yar adı mənim,
Yetim dərdli olar, yaxşı, ya da mən?

XOŞDU

Cənnət olsa qürbət oba, yad diyar,
Könlümə öz eli, obası xoşdu.
Səfalı yer çoxdu uzaq ellərdə,
Mənə bu dağların havası xoşdu.

Elnən geyinərəm bayram libası,
Elnən keçirərəm şənliyi, yası.
İstidi hər kəsin kasıb koması,
Hər quşun tikdiyi yuvası xoşdu.

Ağrılar qəlbimi didsə də pünhan,
İsmixanam, sirrim etmərəm bəyan.
Yad elin can verən cərrahlarından
Nənəmin məlhəmi, davası xoşdu.

DƏRDİM

Gülər üzlü bir insanam,
Naşı deyər yoxdu dərdim.
Səsim çıxmaz, parçalannam,
Qaf dağından çoxdu dərdim.

Qayğı bilməz bir balaydım,
Min sevdaya mübtəlaydım.
Topdağıtmaz bir qalaydım,
Altdan-altdan yıxdı dərdim.

İsmixanam, budu varım,
Doğru sözüm, düz ilqarım.
Çin olmadı arzularım,
Axırıma çıxdı dərdim.

MƏNİ DƏ ÇAĞIR

Qış günü sovuşub gələndə bahar,
Göylər gah qımışıb, gah ağlayanda,
Dəyişib donunu tikanlı kollar,
Yağış çimdirəndə bizim yaylağı,
Dağ çayı dərədə layla çalanda,
Tovuz tamaşalı göyün qurşağı
Bu dağdan o dağa körpü salanda,
Gördün ki, üfüqdən yerə nur yağır,
Məni də harayla, məni də çağır!

Kəklik oxuyanda qaya başında,
Qartal qayalarda qıy vuran zaman;

Çadırlar ağarıb yalın qaşında,
Çoban tütək çalıb hay vuran zaman.
Həyat qaynayanda, aşıb-daşanda,
Quşlar gözəlliyə nəgmə qoşanda,
Utancaq qızların yanaqlarıtək
Gördün ki, qızarıb döşdə çiyələk,
Uşaqlar quzeydə göbələk yığır,
Məni də harayla, məni də çağır!

Lalələr torpağa boyun əyəndə
Gördün ağ çiçəkdən qar yağıb döşə.
Sünbülün saçağı yerə dəyəndə,
Hər səhər dərəndə şəhli bənövşə,
Yalın ayağını üşüdəndə şəh,
Saçını yalayıb oxşayanda meh,
Gördün kimsə yoxdu haman yerdəki
Biz çıxaran bulaq çağlayır, axır,
Bir sənsən, tənhalıq, bir də, bir də ki,
Görüş yerimizə uzanır cığır,
Hay salıb aləmə məni də çağır!

Ellər axışanda tarlaya, düzə
Birdən aranızda olmasam əgər;
Bir an iş yerində dəyməsəm gözə,
Məzarım üstünə gəlib hər səhər
Bir sənsən, tənhalıq, bir də, bir də ki,
Ötən günlərimi soraqla bir-bir,
Ömür kitabını varaqla bir-bir...
Elin şad günündə, elin yasında,
Hər kəs gün görəndə öz komasında,
Çılğın bir ah çəkib qışqırır-bağır!
Bu gözəl aləmə məni də çağır,
Məni də harayla, məni də çağır!

Zəki İSLAM
(1939-2018)
(*Cil*)

MƏNİM

Anamın anası, atam atası,
Babamın babası Göyçədi mənim.
Vətənim, diyarım, doğma yurd-yuvam,
Elimin yuvası Göyçədi mənim.

Gözümün işığı, üzümün nuru,
Dizimin taqəti, qolumun zoru.
Ürəyim atəşi, sinəmin qoru,
Ciyərim havası Göyçədi mənim.

Ayrılmır fikirdən, çıxmır yuxudan,
Ordayam, ordayam hər zaman, hər an.
Mən Zəki İslamam, ey haqqı divan,
Dərdimin davası Göyçədi mənim.

GƏLİB

Sərraf Şiruyənin Göyçəyə gəlişinə

Göyçənin sevinci həddini aşıb,
Qoynuna öz şair balası gəlib.
Uçub Qarabağdan, keçib Gəncədən,
Qıy vurub şikarın alası gəlib.

Gəlişinə qurban dedim, can dedim,
Ədəbinə sultan dedim, xan dedim,
Bədnəzərə alış dedim, yan dedim,
Şeir sənətinin lalası gəlib.

Qoşmanın ustadı, təcnisin şahı,
Şeir ocağının bir qibləgahı.
Yurduna bağlıdı, eldi pənahı,
Göyçədən ilhamın alası gəlib.

Fikri, düşüncəsi dərin, dərin,
Boylandı Daşkəndə, düşündü dərin.
Həsən Xəyallının, ləli-gövhərin
Sənətkar sazını çalası gəlib.

Saldı kotanımi xozana, xama,
Dizim yerə dəydi, yetişdim kama.
Eşitdim, öyrəndim Zəki İslama
Ürəkdən vəfalı olası gəlib.

EŞİT, RƏBBİM, DOĞRUDUMU, DÜZDÜMÜ?

Deyirlər dərd çəkmək bir imtahandı,
Eşit, Rəbbim, doğrudumu, düzdümü?
Yetmiş yaşa gəlib çatan vaxtımda
Bəxtim yatdı – nəfsdimi, gözdümü?

Kimə görə bəxtim belə qullaşdı?
Əziz balam şeytan ilə yollaşdı.
Çətin bərə keçib, ağır daş aşdı,
Qayıtmağı söhbətdimi, sözdümü?

On dörd aydı yoxdu altı-bazarım,
Cümədən-cüməyə qışdı baharım.
Dərd mənim dostumdu, qəm mənim varım,
Zal dərdində nuru itən gözdümü?

El içində hörmət aldım, nuş oldum,
Sevindikə pərvazlanan quş oldum,
Ağlagəlməz bir bəlaya tuş oldum,
Solan yanaq, saralan da üzdümü?

Ömrünün sonunu heç kəs biləmməz,
Allah güldürməsə, özü güləmməz.
Zəki İslam ölər, Zalsız öləmməz,
Soruşarlar atan dərdə dözdümü?..

QALDI

Yetişdi payızın şaxtası, qarı,
Güllərin dərimi borana qaldı.
Ellər köç eylədi, endi arana,
Yaylaqlar çiskinə, dumana qaldı.

Kilimsiz, keçəsiz çubuqlar durur,
Marallar boylanıb boynunu burur.
Təkcə öz yerində qartal qıy vurur,
Bulaqlar buzladı, tufana qaldı.

Ağaclar qırovlı, budağı qarlı,
Dərələr çovğunlu, gədiklər tarlı.
Zəki İslam, kimdi gör kimdən varlı,
Arzular arzudu, gümana qaldı.

ALQAYIT
(1940-2013)
(Daşkənd)

GÖYÇƏDİR

Dünya cənnət olsa başdan-ayağa,
Mənim qibləgahım yenə Göyçədir.
İmanım, məzhəbim, əqidəm, dinim,
Qızıl barigahım yenə Göyçədir.

Ana laylasında odur birincim,
Amalım, məsləkim, qədim, sevincim,
Alınan sərvətim, satılan incim,
Xırd olan mətahım yenə Göyçədir.

Əksilsə başımdan dumanı, çəni,
Üfüqsüz sanaram ana Vətəni.
Bir ovuc torpağı kor etsə məni,
Demərəm günahım yenə Göyçədir.

Həm gənclik qürurum, həm tale püşküm,
Ürəyi bədəndən ayırmaz heç kim.
Sivri daşlarında qalan ilk eşqim,
O ülvi siyahım yenə Göyçədir.

Nə müddətdi aranlıyam, dağlıyam,
Buz donduran nəfəsinə bağlıyam.
Mən onun övladı, onun oğluyam,
Axır səcdəgahım yenə Göyçədir.

Qürbət eldə bənzər olsam bir dağa,
Alqayıtam, istəmərəm, yox, qağa.
Bir ovuc torpağa, bir büküm ağa
Ümidim, pənahım yenə Göyçədir.

MƏNİ

Bir Leylinin vüsal dərdi
Salıb çöldən-çölə məni.
Boynumda eşqin kəməndi,
Atır göldən-gölə məni.

Sinəm üstü bir od-ocaq,
Dərdim, qəmim qucaq-qucaq.
Bu minvalla qocaldacaq
Fələk ildən-ilə məni.

Can verəndə, aşıq qardaş,
Alqayıta gəl ol sirdaş.
“Kərəmi”ni köklə birbaş,
Gəzdir teldən-telə məni.

QALIB YADIMDA

Nə müddətdir ayrılmışam Vətəndən,
Ana yurdun odu qalib yadımda.
Tütək səsi, ağ sürülər, göy çəmən –
O günlərdən budu qalib yadımda.

Vurulmuşdum qıy səsinə qartalın,
Əsiriydim hər yamacın, hər yalın.
Ağ lavaşın, kərə yağın, şan balın,
Qovurmanın dadı qalib yadımda.

Alqayıtam, dərdim, qəmim bilinib,
Bağrım başı şan-şan olub, dəlinib.
Hər nə varsa xəyalımdan silinib,
Bir o elin adı qalib yadımda.

Məcnun GÖYÇƏLİ
(*Kiçik Məzrə*)

YAŞ YETMİŞİ AŞANDA

Yaxın-uzaq çənlənir,
Güneylər quzeylənir,
Fikir çəmənliyində
Qərib quşlar dənlənin
Yaş yetmişə aşanda.

Düşündükcə elləri,
Şirin-şirin dilləri,
Ağrılarından keçir
Gəzdiyin yurd yerləri
Yaş yetmişə aşanda.

Otlar: Saraldım! – deyir,
Ocaq: Qaraldım! – deyir,
Ana keçir könlündən!
Ömür: Azaldım! – deyir
Yaş yetmişə aşanda.

Diş qıcaıyır yalquzaq,
Cana sarmaşır sazaq,
Gözlərin dediyini
Deyə bilmir dil-dodaq
Yaş yetmişə aşanda.

Vaxt çəkir diləyindən,
Yanırsan kürəyindən,
Atdığı hər addıma
Köz düşür ürəyindən
Yaş yetmişə aşanda.

Dərdindən tez durursan,
Qəmnən ximə qurursan.
Dünyanın dərd-qəmini
Tüstülədib udursan
Yaş yetmişə aşanda.

Saç darağa dolaşır,
Söz dodağa dolaşır,
Elə bil ev-eşik də
Əl-ayağa dolaşır
Yaş yetmişə aşanda.

Ümid başını qatır,
Zilin bəmində batır,
Tütün qoxulu sözün
Ürəyində pas atır
Yaş yetmişə aşanda.

Yalan özünü öyür,
Baxt gerçəkdə sürünür,
Qapın döyülməyəndə
Ürək sinəni döyür
Yaş yetmişə aşanda.

Hey özünü əyirsən,
Öz xətrinə dəyirsən,
Hərdən əcəldən küsüb
Ölümə gəl deyirsən
Yaş yetmişə aşanda.

Doğma gəlir, yad gedir,
Tale sınır, ad gedir,
Göz görəni diş yemir,
Ağız dolu dad gedir.
Yaş yetmişə aşanda.

Durnalar uçub gedər,
Göyçəni qucub gedər,
Səksən, doxsan bir yana,
Anlar: Ya qismət, – deyər
Yaş yetmişə aşanda.

BU DÜNYA, BELƏ DÜNYA

Hər gecəm umud əmdi,
Nə bildim ki, nədəndi?
Anam gözümlə baxdı,
Qundağım bulud əmdi, –
Bu dünya, belə dünya.

Dərd qovmadı öyündən,
Asıldım göynəyindən,
Yastığıma çən düşdü
Qonşunun köynəyindən, –
Bu dünya, belə dünya.

Haqdan çıraq istədim,
İsti bucaq istədim,
Atamın sağ qoluna
Hər gün barmaq istədim, –
Bu dünya, belə dünya.

Çaya baxdım – çağladı,
Günə baxdım – dağladı.
Tikan batdı səbrimə,
Güllər məni ağladı, –
Bu dünya, belə dünya.

Hərdən göylər kövrəldi,
Duman tüstümə gəldi.
Arzum sınıq qalsa da,
Quzularım kökəldi, –
Bu dünya, belə dünya.

Kürək verdim zülümə,
Döngələrə, dönümə.
Atamın buludundan
Gün düşmədi ömrümə, –
Bu dünya, belə dünya.

Canda möhnət yetirdim,
Qubar gülü bitirdim.
Anamın göz yaşında
Qardaşımı itirdim, –
Bu dünya, belə dünya.

Sahilsizəm, üzürəm,
Haqq payına dözürəm.
Öluncə yorulmaram,
Üç balamı gəzirəm, –
Bu dünya, belə dünya.

Kaman tәki quruldu,
Duyğulandım, duruldu.
Söz mənә yiyә durdu,
Ölmәdim, şair oldum, –
Bu dünya, belә dünya.

Min sehrdә mәnadır,
Göyü yerdә qaynadır,
Onun bir havası var,
Ölümü dә oynadır, –
Bu dünya, belә dünya.

Hәр çınqıda odu var,
Yandıran buludu var,
Xeyir-şər arasında
Onun da öz "kodu" var, –
Bu dünya, belә dünya.

Sirri-Xuda özüdü,
Əvvəl, son da özüdü.
Əzrailin adı var,
Can alan da özüdü, –
Bu dünya, belә dünya.

Gözәldi sevmək üçün,
Yol kәsmәz gәlmək üçün,
Hәрәyә bir iz açıb
Yaşadar ölmək üçün, –
Bu dünya, belә dünya.

GÖZ YAŞIMDAN GÖYÇƏ KEÇDİ

Zaman ötür, tarix laldı, –
Gözyaşından Göyçә keçdi.
Əllәrim göylәrdә qalıb, –
Göz yaşından Göyçә keçdi.

Aşığı sındı, saz ağladı,
Kәlmә yandı, söz ağladı,
Mәni görüb yaz ağladı, –
Göz yaşından Göyçә keçdi.

Qәribliyin sınımaz oxu,
Əlәmdi hәр gәlән yuxu.
Qocalmamış köçür çoxu, –
Göz yaşından Göyçә keçdi.

Payıza xına qatdılar,
Nәnәləri "oynatdılar!"
Bayramda papaq atdılar, –
Göz yaşından Göyçә keçdi.

Gülçü gülünnән danışır,
Dilçi dilinnән danışır,
Hamı elinnән danışır, –
Göz yaşından Göyçә keçdi.

Mәcnun, sünbülsüz zәmiyәm,
"Zarını" yam, "Dilqәmi" yәm.
Mәlәmiş quzu kimiyәm, –
Göz yaşından Göyçә keçdi.

Sərraf ŞİRUYƏ
(1942-2015)
(Daşkənd)

MƏN ELSİZ YAŞAYA BİLMƏRƏM, QARDAŞ!

Elin qayğısı var mənim boynumda,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.
Bir elin nəğməkar bülbülüyəmsə,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Şəhər gur olsa da – kənd əzəlimdi,
Süslü qoşmalarım, tər qəzəlimdi,
Yenilməz ərənim, şux gözəlimdi –
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Burda nə gen dərə, nə uca dağ var,
Düşündən əmdiyim o buz bulaq var.
Hər yanda yalançı bir oyuncaq var,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Mən bir ürəyəmsə, el mənə qandı,
Mən bir nəfəsəmsə, el mənə candı.
Pozub bu yaşımda içdiyim andı,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Hanı bu çöllərin ağ göbələyi?
Zeh çəkmir səmada durna lələyi...
Tərk edib kənddəki xəlbir-ələyi,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Hanı qartal qıyı, tərən uçuşu?
Hanı kol dibindən dovşan qaçışı?
Məxmər çəmənlerin çiçək naxışı...
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Yaşaya bilmərəm mən bloklarda,
Sandığa bənzəyən o otaqlarda.
Köhlən sürməliyəm göy yaylaqlarda,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

Ceyranı çölündən ayırmaq – ölüm,
Balığı gölündən ayırmaq – ölüm,
Şairi elindən ayırmaq – ölüm,
Mən elsiz yaşaya bilmərəm, qardaş.

DÖNÜM

İstərəm bir dəfə görüb üzünü,
A Göyçəm, dolanım, başına dönüm.
Qoynunda qazdırıb məzar yerimi,
Sənin torpağına, daşına dönüm.

Şirin öpüş alım bulaqlarından,
Sərin meh istəyim yaylaqlarından.
Tökülüm sinənə yanaqlarından,
Ağlar gözlərinin yaşına dönüm.

Şiruyə, yaram var göynəmək üçün,
Əlacım qalmayıb neynəmək üçün...
Hüsnünə tamaşa eyləmək üçün
Uca qayaların qaşına dönüm.

DAĞLAR

Əhdə xilaf çıxdım, bağışla məni,
Bilirəm ki, çoxdu günahım, dağlar.
Yadıma düşdükcə doğma yurd-yuvam
Özümü yandırır öz ahım, dağlar.

Çəmənlin lələzar, bulağın büllur,
Həya örpəyidi üzündəki nur.
Köksündən güc aldım, zirvədən qürur,
Sizsiniz dar gündə pənahım, dağlar.

Bir ovçu vurursa ahunu çöldə,
Təhlükə bürüyür sonanı göldə.
Səndən ayrılıandan bu qürbət eldə
İtibdi bir zülfi-siyahım, dağlar.

Şiruyəyəm, çoxdu dostum, düşmənim,
Əksilmir başından dumanın, çənin.
Dərin qatlarına yazılıb sənin
Dünənim, bugünüm, sabahım, dağlar.

AĞLAMA

Ağlamaz deyiblər özü yıxılan,
Özün yıxılıbsan, gülüm, ağlama!
Öz əlin gözünü kor eyləyibdi,
Mənim ki dəyməyib əlim, ağlama!

Baxışın cavabsız qalan bir sual,
Bu çətin sınaqdan tapdım dərd, məlal.
Durursa o vaxtı aldığım dəsmal,
Gətir gözlərini silim, ağlama!

Şiruyəyəm, qüssə-qəm məni yeyir,
Kirpiyin bir oxdu, sinəmə dəyir.
“Vida” kəlməsini baxışım deyir,
Niyə deyə bilmir dilim – ağlama?!

Rəşid GÖYÇƏ
(*Ardanış*)

YERİN, GÖYÜN BİR QUŞU VAR

Yerin, göyün bir quşu var, qardaşım,
Hələ qanad çalır başının üstə.
Torpağının üstə, daşının üstə
Hələ neçə illər qanad çalacaq.
Uçacaq keçdiyin yollar boyunca,
Keçdiyin yollardan doymayacaqdır.
Ayağına dəyən daşlar sayınca
Ağır günlərinə lələk salacaq.

Döydüyün qapılar açılmayanda
Yuvasız quşlara qarışmaq olmur.
İçindəki səsin ucalmayanda
Bir xoş xəbəri də danışmaq olmur.
Nə yaxşı uşaqlar yuvasız qalmış
Ətbala bir quşa yuva qurubsan,
Yazan qara baxtı qara yazanda,
Əllərini yerdən, göydən üzəndə
Başını qaldırıb başının üstə
Şahlıq quşunu yox, onu görübsən.

İnsanlar içində söyləmədiyin
Sirri də o quşdan gizləyəmməzsən –
Bir quş yuvasının nağılı olar,
Nağılın sonunu gözləyəmməzsən.

Yerin, göyün bir quşu var, qardaşım,
Yarınsan kimi, yarıquş kimi.

Böyüdər körpəcə balalarını,
Uyudar körpəcə balalarını.
Səni də, onu da yatmağa qoymaz
Yarınsan dərdi, yarıqış dərdi.

O ULDUZ QAPASIN GÖZLƏRİMİ

Gözümdə bir ulduzun
yeri boş qaldı.
Məni dumduru sevgilərə
səsləyən ulduz
görünmür daha.
Yuxusuz gözlərimdəki qızartı deyil,
axan ulduzların keçdiyi yoldu –
bütün sevdalardan ayrılıqlara.
O dumanlı yolda
qeyb oldu səsin –
Gözümdə bir ulduzun
yeri boş qaldı.
İndi o dumanlar
gözlərimə enibdi.
Gözündə yaş tapırlarmı?
Gözünün yaşıyla yu
gözlərimdəki dumanı...

HƏR BAHAR...

Hər bahar torpaq kimiyəm;
yağışı yağmayan,
seli axmayan
insafsız bahar kimi
gəlmə, gəlmə üstümə.
Sən hər bahar
alnımda qırış-qırış,
gözümdə baxış-baxış
cücərib çiçəkləyirsən.
...hər bahar torpaq kimiyəm;

heç nə,
heç nə gizləyə bilmərəm
yaz yağışından...

MƏKTUB

Bu böyük şəhərdən görürəm səni,
məni düşünürsən, qadınım!
Bağışla, qadınım dedim,
Sarı Məmmədin qızı.
Əlində yağın daşsa da,
gözündən yuxu qaçsa da,
yenə macal tapıb qısqanırsan məni
heç zaman görmədiyin şəhərə.
Bilirəm, bizim kənd arvadları
əri çıxdımı səfərə –
Allahın ən böyük bəlası sayır
dərdsiz, qəmsiz şəhər qızlarını.
Dönə-dönə tapşırımdın:
sərxoşdan, məşindən gözlə özünü.
Səndən nə gizlədim,
başqa cür anladım dediklərini, ay xalası göyçək,
şəhərli qızların
gözündən, qaşından gözlə özünü.
Mən elə sevmişdim, elə sevmişdim,
daha bundan sonra vurulmaq nədi,
qısqanmağa belə qalmayıb gücüm.
Allahın, bir də sənin önündə
ayrılıq dərdi çəkməkdi suçum.

Böyük şəhərlərin suyu donmur,
böyük şəhərlərin işığı sönmür.
Balaca kəndimizdə
ışıklar söndü, deyəsən;
yandır şamı,
uşaqların üstünü ört.
Və məni xatırlama
Bağdad xurması kimi.

Aqil İMAN
(1958-1996)
(*Daşkənd*)

DAĞLARA

Həsət oğrun baxır, qəm elçi düşüb
Gəlin dərələrə, xanım dağlara.
Orda güllələnib keşkə öləydim,
Yaxılı qalaydı qanım dağlara.

Həsət-intizardı qəlbimi üzən,
Gərək ki, fil olsun bu dərdə dözən!
Vətəndə vətənsiz dolanıb gəzən,
Qurbandı bu qərib canım dağlara.

Ayrılıq olsa da yenə qismətim,
Taledən inciyib, bəxtdən küsmədim.
Oğulluq borcunu verə bilmədim,
O adım dağlara, sanım dağlara.

Qalayıb odlara çox əhdi-andı,
İmanam, göz yaşım gözümdə yandı.
Bir para ömürdü, bir tikə candı,
Mən axı nə qədər yanım dağlara?!

OYNADA

Bəxtimizi yazan keşkə
Bir yaza, lələk oynada.
Məni sənin məhəbbətin,
Əğyarı fələk oynada.

Təbəssümün nurlu işıq,
Qoşa xalın bir yaraşığı.
Qara zülfün donqarışığı
Yel vura, külək oynada.

İmanam, istəyim doğma,
Qəm dadıram loxma-loxma.
O baxışın, elə baxma –
Qorxuram ürək oynada.

DUMAN DAĞIN YAXASINI DÜYMƏLƏR

Dərd içində dərdimdən tez böyüdüm,
Yaddan çıxdı oxşamalar, öymələr.
Keçən günün tufanına qoşulub,
Uçdu getdi qurduğumuz xeymələr.

Ağrılar bağrımın başında qaldı,
İlk sevgi gözümün yaşında qaldı.
Yaqut qayaların qaşında qaldı
“Çilik-ağac”, bir də “dirə-döymə”lər.

Qartal şah vüqarlı, zirvələr saray,
Kişnəyib köhlən at salardı haray.
Ağzı qəzəbindən köpüklənən çay
Dərələri suya basıb söymələr.

O yurddan tapılmaz, elə yer hanı?
Könül məlhəmiydi, ürək dərmanı.
Payız gəlib yel döyəndə xırmanı
Duman dağın yaxasını düymələr.

Hanı o bəxtəvər günlərim, hanı?!
Qüssələr əlində çürütdüm canı.
Qürbət eldə qərib görüb İmanı,
Bulud ağlar, şimşək çaxar, göy mələr.

SƏR İNDİ

(*tacnis*)

Mən sevdim qurtardım məhəbbət ilə,
Səni sevəcəkdir dərdi-sər indi.
Yuyub gözlərində hicran yaşıyla,
Yanağın üstünə dərdi sər indi.

Dedi – gəl ayrılmaq, Məhəbbət,* itək,
Qoyduq son görüşdə məhəbbəti tək!
Zalımın sevgisi, məhəbbət itək
Həsəti soyuqdu, dərdi sərindi.

İmanam, olubdu yar həsrəti min,
Ay təbib, yarasın yar həsrətimin!
Sinəmdə göyərən yar həsrətimin
Qoxlayıb gülünü dərdi sər indi.

GƏLMƏDİ

Tüstüm burum-burum göyə çəkildi,
Duman olub yerə külüm gəlmədi.
Yalvardım-yaxardım, bir yol insafa
Bu yolu yağrulmuş zülüm gəlmədi.

Oyan, a taleyim, a bəxtim, oyan!
Sən mənə hayansan, mən sənə hayan.
Nə vaxtdır gözümü yollarda qoyan
Görən harda qaldı, ölüm gəlmədi.

İmanam, qələmi verdilər ki, yaz:
Dünya qanlı qatil, həyat yaramaz!
İstədim bəxtimə qarğıyam bir az,
Dedim: günah olar, dilim gəlmədi.

Eldar İSMAYIL
(*Ağbulaq*)

MƏN BURDA QƏRİBƏM, YURD ORDA QƏRİB

Baş əydim bu dürlü hikmət önündə,
Sən mənə verdiyin qiymət önündə,
Qalmışam, ay ustad, töhmət önündə –
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Ömrün göylərində buludam, çənəm,
Elə alışmışam, inanma sönəm.
Məni xoşbəxt sayan kimsəm, kimsənəm,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Ay mənə zülm edən zalım insanlar,
Dönüb bir-birinə qənim olanlar.
Ay məni anlayıb məni qananlar,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Yurdun başı üstə dinsiz qoymuşam,
Döşündə min cığır, min iz qoymuşam.
Göyçə gölü kimi dəniz qoymuşam,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Bir vətən harayı, ünü beynimdə,
Həsərdən biçilən kəfən əynimdə.
Qələmim əlimdə, heybəm çiyimdə –
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Gətirdi başıma əngəli dövrən,
Məni zarınc etdi gülməli dövrən.
Eşitsin zamana, bu dəli dövrən,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Ay Tovuz dağları, Gəncə dağları,
Sinəmdə düşmənin neçə dağları...
Yadıma düşübdü Göyçə dağları,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Səs verin səsimə, ay əsən yellər,
Buludlu göylərin gözündə sellər.
Hanı Ələsgərli, Alılı ellər,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Taleyi mənimtək dolaşığıq durna,
Sən ey Kərəm durna, ay aşıq durna,
Mən səndən yazığam, a yazıq durna...
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Ruhlar bir də gəlib yoxlasın məni,
Çəkib yüz yerimdən oxlasın məni.
Anama çatdırın ağlasın məni –
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

Hər yuva Eldara yurd olmaz, Allah,
Qürbətdə şadlanan mərd olmaz, Allah,
Mənim dərdim kimi dərd olmaz, Allah,
Mən burda qəribəm, yurd orda qərib.

AY DURNA

Mən də qərib, sən də qərib,
Bu dərdimi qan, ay durna.
Göyçəmizdən keçər olsan,
Şahdağına qon, ay durna.

Ağca güllər yerindəyə,
Göycə göllər yerindəyə,
Bizim ellər yerindəyə,
Məni orda an, ay durna.

Qoy dönüm sənün başına,
Gəl yuyum gözüüm yaşına.
Dön bir Səməndər quşuna,
Sən də məntək yan, ay durna.

Qəbristanı gəz ahəstə,
Ruhlar qərib, ruhlar xəstə.
Qon anamın qəbri üstə,
Ağla, sızla, can, ay durna.

Eldar çaşqın, həyat zəhər,
Dünya yalan, ömür qəhər.
Ağbulaqdan versən xəbər,
Heç də olmaz qan, ay durna!

ALLAH AMANATI!

Hicran günü əsib getdim,
Haqsızlıqdan bezib getdim.
Bulud, səndən küsüb getdim,
Yellər, Allah amanatı!

Belə uçuş, pərən olmaz,
Bu karvanı sürən olmaz.
Sizi mənsiz dərən olmaz,
Güllər, Allah amanatı!

Dalğaları incik düşən,
Qırçınları itkin düşən,
Sonaları perik düşən
Göllər, Allah amanatı!

Dərdi qovdum dərd ölincə,
Düşdüm qürbətdə bir küncə.
Bəlkə gəldim, mən gəlincə
Çöllər Allah amanatı!

Od qılıncın sıyırdılar,
Məni sürgün buyurdular.
Ayrılmazdım, ayırdılar,
Yollar Allah amanatı!

Min illərlə mənlı olan,
Dağda-daşda cığır salan...
Soyadımla yaşa dolan
İllər Allah amanatı!

Tüstüm gedib, külüm qalıb,
Məndən ötrü zülüm qalıb.
Qəbir-qəbir elim qalıb,
Ellər Allah amanatı!

Sərdar KƏRİMLİ
(1954-2003)
(*Kəsəmən*)

YAXŞILIQ

Qaranlıq yollarda işıq yandırır,
Dumanın yolunu tutar yaxşılıq.
Soluxmuş gülləri pərvazlandırır,
Arzunu arzuya qatar yaxşılıq.

Nadanı sındırır – hünərsiz eylər,
Gödəldər dilini, kəsərsiz eylər.
Namərdə divanı xəbərsiz eylər,
Yamanın gözünə batar yaxşılıq.

Günəşdən ucadır öz baxışıyla,
Ölçülüb çəkilməz dünya varıyla.
Bir insan nəslinin cığırlarıyla
Qayıdıb özünə çatar yaxşılıq.

KÜSMƏ

Dindirəmə, qar yağar qaş-qabağından,
Sən məndən deyib küsəndə küsmə.
Bu qədər dəyişib sozalmaz, gülüm,
Ayaz dəymiş nərgiz, süsən də, küsmə.

Baxışlar daşıyar hər dərdi-səri,
Baxışlar söyləyər nəğməni, şeiri.
Gözüm kövrək-güllü qafiyələri
Qumral gözlərinə düzəndə küsmə.

Köksümdə əriyə r həsrət düyünü,
Əlim əllərinə dəysə o günü...
İntizarın, sənsizliyin kökünü
Sinəmdən qoparıb üzəndə küsmə.

Alışdırdın mənim sonsuz sevgimi,
Qığılıcım – baxışla yanar qov kimi.
Həsrət dodaqlarım cüt alov kimi
Titrəyib üzündə əsəndə küsmə.

Sərdarın həyatı gül nəfəsində,
Gəl məni söndürmə bircə əsəmdə.
Qaynar baxışının od kürəsində
Qovrulən da mənəm, dözən də, küsmə.

SAZ

Elə nalə çəkib fəryad etməyin,
Siz Allah, amandı, aman, a tellər.
Kükrəyib, hönkürüb dindirin məni,
Dağılsın fikrimdən duman, a tellər.

Elə qüdrətlidir, onun hər simi –
Min könül padşahı, min qəlb hakimi...
Gah coşub hayqıran Koroğlu kimi,
Gah da Kərəm kimi yanən a tellər.

Kərəm qəm içində qovruldu, yandı,
Dilqəmin qüssəsi ərsə dayandı.
Ustad hər halından min dərd duyandı, –
Sizdə sızıldayır zaman, a tellər.

Möhtəşəm bir dağın gur bulağısan,
Sevən köüllərin hicran dağısan.
Ələsgər qəlbini od saçağısan,
Alovdu köksündən qopan, a tellər.

SIX SAZI SİNƏNƏ

Sıx sazi sinənə, oxu, qardaşım,
Şeirlərin muğan düzündən betər...
Qüssənin şaxtasın, kədərin qışın
Gördüm – cəhənnəmin üzündən betər.

Qüssələr qəlbini oda yaxanda,
Bağrım şan-şan olur sənə baxanda.
Görüb çəkdiyini, vallah, bu anda
Bezirəm canından bezəndən betər.

Sim kimi titrərəm nəfəsdən belə,
Gəzərəm, dolannam belədən-belə...
Kədər ilan tək dolanar belə,
Çalar namərdləri özündən betər.

Zaman elə əsdi – yolları kəsdi,
İndi xeyir şərənən nəfəs-nəfədi...
Könlümdən bir duyğu yel kimi əsdi,
Yanar tonqal üstə... gözündən betər!

Həsətli gözlərdə bir damla yaşam, –
Kürəm, Araz qalib məndən pərişan.
Dərddən qaralmışam, dərddən yanmışam...
Közüm atəşgahın közündən betər!

Dözülməz sitəmi biz duyanmışıq,
Kədər qabağında düz dayanmışıq.
Alov yaman gəldi, elə yanmışıq,
Sən məndən betərsən, mən səndən betər!

Səyyarə MƏMMƏDLİ
(*Kəsəmən*)

SAĞALMAQ BİLMİR YARAMIZ

Dönük çıxdı bəxtimiz də
Dərd bizi tapandan sonra.
Silah görmədi əlimiz
Oyuncaq sapandan sonra.

Gen düşdü yayından oxlar,
Birləşib od oldu ahlar.
Qol-budaq atdı günahlar
“Baltanın sapı”ndan sonra.

Bağlayıb gözünü hamı,
Udur düz sözünü hamı.
İtirib özünü hamı
Kökündən qopandan sonra.

Torpaq dərini toz bildik,
Kədərini üzündən sildik,
Hər şeyin qədrini bildik
İtirib tapandan sonra.

Bir hava çallıq hərəməz,
Qalıb yadlara çarəməz.
Sağalmaq bilmir yaramız
Erməni qapandan sonra.

***

Hamının oldu,
hər kəsi düşündü.
Tək mənim olmadı,
tək məni düşünmədi.
Yaxının da,
yadın da
dərdinə yandı.
Yükləndikcə yükləndi,
paylandıqca paylandı.
Çəkdiyi ağrılardan
özü ağrı tapanda,
Yalnız onda
mənim oldu
ürəyim.

***

Kirpiklərimlə od götürdüm,
Çiyinlərimdə
özümdən ağır yük!
Zülümlə,
zillətlə gəldim bu yolu.
Gəldim!
Fəqət
sonuna çatanda gördüm ki,
hələ də bu yolun
əvvəlindəyəm!
Bu dəfə
kirpikləri qarsalanmış,
bir də
çiyinlərimdən ürəyimə
düşən yük!

GÖYÇƏ GÖLÜM

Dörd yanını dağlar tutub,
Yolunu yağılar tutub,
Dilini ağılar tutub
Səntək gözəl-göyçək gölün,
Göyçə gölüm!

Haqqı danır sağ-solumuz,
Çidarlıdır əl-qolumuz,
Ayrılibdı bir yolumuz
Bizim yercə-göycə, gölüm,
Göyçə gölüm!

Həsərət qaldım bal suyuna,
Bizlərə halal suyuna,
Sehr et, məni sal suyuna,
Olum səntək göyçək, gölüm,
Göyçə gölüm!

Yetişəcək əlim sənə,
Hər bir ayım, ilim sənə,
Qovuşacaq elim sənə
Düşmən gözün oycaq, gölüm,
Göyçə gölüm!
Göyçə gölüm!

Füzuli SABİROĞLU
(*Kiçik Məzrə*)

***

İmdad diləsəydim, edam edərdin,
Ölməli günümdür, aman verirsən.
Bir belə günahı daşımaq üçün
Qarışqa səbrinə güman verirsən.

Yazı əsirgədin ağac ömrümə,
Yollarda quruyan qaxac ömrümə,
Bu qədər möhnəti bu ac ömrümə,
Ümidə qiymərsən, yavan verirsən.

Kimiydi, səsinə səs verə-verə
Bir şirin nağıldan yığıldım yerə.
Tamarzı qalmışam indi göylərə,
Çəkirəm zülümü, yaman verirsən.

***

Ürəyimin divarına,
Hərə bir söz yazır, gedir.
Söz tapmayan, dil qanmayan
Elə-belə cızır gedir.

Heç kimi saxlamaq olmur,
Kiminsə xətrinə dəyər.
Qapını bağlamaq olmur,
Gözlədiyim gəlib döyər.

Nə yazandan, nə cızandan
Baş götürüb qaçammıram.
Çatlamış divarı söküb,
Bir pəncərə açammıram.

***

Düşdüm, yamanca düşdüm
bu yer üzünə,
Budağından qopan
yarpaq kimi
küləklərdən qorxa-qorxa.
Kəndiri kəsilmiş
Məlikməmməd kimi
vurnuxa-vurnuxa.
Yamanca düşdüm
bu yer üzünə.
Kiminin ürəyindən,
kiminin gözündən
düşdüm.
Tanrının bir kəlmə
sözündən düşdüm.
Düşdüm sevgilimin saçına
düşən dən kimi,
Balalarımın yanağından
qopan yaş kimi,
Özüm boyda daş kimi
yaxşıca düşdüm
bu yer üzünə.
Axır ki, ayağım
dəydi torpağa.

***

Dərdim boyda söz gəzirdim,
Sözü mənə çox gördünüz.
Dərdə layla deyən kəsi
Öz qəminə güldürdünüz.

Səs-küy tapdım söz yerinə,
Yaşamadım öz yerimə.
Xəncər çalib yüz yerimə
Yüz bir yerə böldürdünüz.

Demədiniz söz sayan var,
Göydən yerə göz qoyan var.
Ay adamlar, ay adamlar,
Məni niyə öldürdünüz?

***

Gözündə don vurmuş
“Göyçəgülü” havası,
İçində dağıdılmış
quş yuvası.
Cibindəki tənha manatla
qol boyun,
ətrafın məzhəkə, oyun,
hara tələsirsən, zalım balası?
Ayaq səslərindən torpaq diksinir,
öz səsindən özün.
Zamanın üzü daşdan imiş,
torpaqdandır sənin üzün.
Üzün üstə yeriyyə-yeriyyə,
ağlaya-ağlaya, kiriyə-kiriyə
hər gecə kirayə otağında,
nəm torpaq ətirli
daş yatağında,
ələmə günlərini, ələmə.
Dünyanın yırtılmış dərd ələyinə
daha etibar ələmə.

Əli MƏHƏRRƏMOV
(*Daşkənd*)

ABBASI QUYUDAN GÜLGƏZƏ YETİR

Biz ki sevişəndə dəli kimiydik,
Kimdən öyrənibsən ağılı belə?
Sən dəcəl qızıydın başı havalı,
İndi dolanırsan nə mağıl belə?

Yaz gəlib, dağlarda gül təzə yetir,
Dər yara bir dəstə gül, təzə yetir,
Abbasi quyudan Gülgəzə yetir,
Yarımçıq saxlama nağılı belə.

Qəm yemə, qəmindən şan-şan olarsan,
Özün taleyinlə düşman olarsan,
İtirmə, itirsən, peşman olarsan,
Tapmazsan Əlitək oğulu belə.

TƏCNİS

Kim deyir olubdu bab Alı mənə?
Babam yox, güc gəlir babalı mənə.
Sənin bostanının "babalı" mənə,
Ək-becər bir az da tərəvəz indi.

Bu dövrən başqadı, əzələ baxma,
Qırılsın, çatlasın, əz, ələ baxma,

Qoy belə bərkisin əzələ, baxma,
Əriyib qarışsın tərə vəz indi.

Düşür saçlarıma belə gəlir dən,
Saralır sünbülüm, belə gəlir dən,
Axı kim qaçar ki belə gəlirdən,
Qazancı – Qasımın, tərə – Əvəzindi.

Təbiət of deməz, budadar məni,
Ay Əli, kəs doğra, buda, dər məni.
Toxumu, gübrəsi, bu da dərmanı,
Özünə nə qalsa, tərə əvəzindi.

BİR YOX, OTUZ İKİ DİŞ CÜCƏRDİRİK

Tanrı, şər danışdıq, yum ağzımızı,
Kələfi dolaşib yumağımızın.
Qoyub papirosu damağımıza,
Fikirlər əlində baş cücərdirik.

“Bu sərvət bizimdi” deməkdən ötrü,
Dünyanı tamahla yeməkdən ötrü,
Bir az da iştahla yeməkdən ötrü
Bir yox, otuz iki diş cücərdirik.

Qalır vicdanımız günahın altda,
Sıxıldığımız boğulduq Allahın altda.
Səpib insanları torpağın altda,
Torpağın üstündə daş cücərdirik.

ÜRƏYİM QARANQUŞ YUVASI DEYİL

Gəldin, gəlişinlə dərd verdin mənə
Gedirsən, dərdimin biri də artır.
Bircə ürəyim var, vermişdim sənə,
Axı nə verəydim ürəkdən artıq?

Acılı, şirinli bir xatirəni
Qara gözlərinə yığıb gedirsən.
Əllərim göylərdən düşürdü səni,
Yenəmi göylərə çıxıb gedirsən?

Gedirsən, geriyə qayıtma bir də,
Getdiyən o yollar töyşüdər səni.
Gedirsən, getdiyən o qərüb yerdə
Xatirəm buz olar, üşüdər səni.

Könlüm bu sevdaya uyası deyil,
Səndən nə qaldı ki, nə var gələsən?
Ürəyim qaranquş yuvası deyil,
Payızda köç edib, bahar gələsən.

SƏN ELƏ HƏMİŞƏ GÖZÜM ÜSTƏSƏN

Sən məni unutma, yad elə hərdən,
Onsuz da yad edir yad elə hərdən,
Məni qurbanlıqtək ad elə hərdən,
Dolandır başında, kəs ayağında.

Hər gün xəyalımdan elə keçərsən,
Dolanıb belədən-belə keçərsən,
Gizli gəl, qorxuram ələ keçərsən,
Heç kəs eşitməsin səs ayağında.

Ömrümü verərdim əgər istəsən,
Can deyib gələrdim, məni səsləsən.
Sən elə həmişə gözüm üstəsən,
Mən niyə qalmışam bəs ayağında?

Qılman İMAN
(*Yeni Daşkənd*)

***

Soruşsalar səvabımı,
Batıb günaha deyəcəm.
Yol yox dünənə getməyə,
Nə də sabaha deyəcəm.

Düzlük görmədim düzündə,
Günlər azır gündüzündə.
Mən burdayam – yer üzündə,
Axtarma, daha deyəcəm.

Fatma nənənin qurşağı,
Sevindirmir ta uşağı;
Göy üzündən düş aşağı –
Gedib Allaha deyəcəm.

***

Dünyaya ümidli olub yaşarıq,
Maaş aldığımız iş yeri kimi.
Ömrümüz içində günlər görünər
Çəkilib atılmış diş yeri kimi.

Ay bulud, sənə də ağlamaq olmaz,
Ağlasan, göz yaşın saxlamaq olmaz,
Allahı bu qədər dağlamaq olmaz,
Göy üzünü qaralıb şiş yeri kimi.

Qoy çəksin sevincin qəm həsrətini,
Axtara-axtara öz "qismətini".
Bizsiz anaların darıxır bətni,
Qoyub gəldiyimiz köç yeri kimi.

***

Duaya açılan əllər
Ovcunda saxlar Allahı.
Mələklər mürgü tutanda
Fələklər yoxlar Allahı.

Çəkilib göyün üzünə,
Axa, ələlər düzünə...
Hamımızın əvəzinə
Bu yağış ağlar Allahı.

Ahımız ün alıb neydən,
Qolumuz asılıb heydən.
İp sallayıb yerə göydən
Kim bizə bağlar Allahı?!

***

Rüstəm Dastanoğlu

Şeir yazmaq – səhrada tək
Qumnan ev qurmaq kimidir.
Karvan-karvan sözə qədər
Yolları yormağ kimidir.

Baxıb əyrinə, düzünə,
Axşamına, gündüzünə;
Özündən çıxıb özünə –
Tanrıya varmaq kimidir.

Savaşdı – sözlə başlanan,
Quyudu – sirri daşlanan.
Ömrün üzünə tuşlanan
Qələm də barmaq kimidir.

Dərya olsun için tək,
Ləpələrdi gücündəki.
Fikir də tor içindəki
Ov udan qarmaq kimidir.

***

İlahi – yaşayırıq can
Boğaza yığılan yerdə.
Saman çöpü də tapmadıq
Ümidlər boğulan yerdə.

Əllərimiz əlcək-əlcək
Cibimizdə can verəcək.
O dünyanı kim tikəcək
Bu dünya dağılan yerdə?

Adəmdən, Həvvadan bəri
Alnımızda əcəl təri.
Dəfn elədik sevgiləri
Adamlar doğulan yerdə.

Rüstəm DASTANOĞLU
(*Daşkənd*)

TƏNHALIQ HƏSRƏTİ (*hekayə*)

*Üç qardaşın: dədəm Dastanın, əmilərim
Abdulla və Qəhrəmanın əziz xatirəsinə*

...Bu bina lap Nuh əyyamından qalma idi. Allah bilir, suvağı tökülmüş, bomboz bozarmış daşdan qalın divarları olan bina Kiyevin ən qədim rayonlarından birində nə vaxt, niyə, kim tərəfindən tikilmişdi? Və bu binanın qalın divarlarını vaxtilə kimlərin nəfəsi isitmişdi?

Bütün bunlardan onun xəbəri yox idi, bu haqda heç vaxt fikirləşməmişdi. Bina idi də. Həftədə bir dəfə o biri dərslərə geyindikləri paltarlarını dəyişib, öz varlıqları ilə adamın içinə işıq salan qızlardan ayrılıb, bu binaya gəlirdilər, dərsləri qurtaranda da dağılışıb gedirdilər.

Fikirləşmək üçün, bir şeyi çözmək üçün asudə beyin, bütöv iç, bir də asudə beyinlə bütöv için arasında əlaqə lazım idi. Bu da onun qismətinə düşməmişdi, düşmüşdüsə də, ömür yolunda o asudəliyə, bütövlüyə, onların arasındakı əlaqə xəttinə qurd düşmüşdü və qurd Allah-təalanın beyinə qoyduğu asudəliyi, içdə qurduğu bütövlüyü, onların arasında calaşdırdığı xətti dağıdıb yox eləmişdi.

...Sonralar Nuh əyyamından qalma bu binanın içində hərbi hazırlıq dərsi keçmək üçün, arakəsmələrlə balaca-balaca, kameralara oxşar siniflər düzəltmişdilər. Və bu kameraya oxşar bapbalaca siniflərin hərəsinin payına bir bapbalaca pəncərə düşmüşdü. Pəncərələrin sahəsini də şüşədən çox ikiqat çərçivənin saysız-hesabsız taxtaları tuturdu. Siniflər qaranlıq olduğundan bütün günü işıq yanırıdı. Bu balaca siniflərə iyirmi beş-otuz oğlan doluşurdu. Sinfin havası ağır və bürkülü olurdu. Mühazirə oxuyan zabitin dediklərindən bir-iki cümlə yazmamış yuxu siyirməqılınc başının üstünü kəsdirirdi. Lap belə ömrün boyu yataydın və səni təzəcə yuxudan oyadıb, gətirib həmin sinifdə oturday-

dılar, xeyri yox idi: yuxu ağır daş kimi kirpiklərindən asılıb gözlərini yumurdu. Bir də, nə gizlədəydi, hərbi dərslərinin üçün tamam maraqsız idi. Zabitlərin oxuduqları mühazirələrə qulaq asa bilmirdi. Bu, deyəsən, elə bapbalaca vaxtıdan onun qanına hopmuşdu. Nədənsə uşaq çağlarında da yaşadlarına qoşulub heç vaxt “tüfəng-tüfəng” oynamazdı. Hava bürkülü, ağır ola, danışılan söhbət də səninin üçün tamam maraqsız, həm də tərpnəmədən bir yerdə otursan. O iradə də ki, neyləyirdi, onda yox idi. Çəkirdi arxa partaya, dirsəklənib alnını alırdı əlinin içinə, başını dəftərin üstünə əyirdi, o biri əlində də qələm, guya mühazirəni yazırdı. Zabit mühazirəni yazmamağından duyuyq düşəndə Vadim (dostuydular, həmişə bir yerdə otururdular) yavaşca ona toxunurdu, o da əlini alnından götürmədən ayılıb ağ vərəqi o biri üzünə çevirirdi, guya bu səhifəni indicə doldurdu, indi də təzə səhifəyə keçdi. Başlayırdı bir-iki sətir zabitin dediklərindən qaralamağa.

Yoldaş podpolkovnik yenə mühazirə oxuyurdu; lövhədə formul-lar yazırdı, pozurdu, divardan asılmış sxemlərdə əlindəki çubuqla nə isə göstərirdi. O isə nə zabitin dediklərini eşidirdi, nə də onun yazdıqlarını, göstərdiklərini görürdü. Fikri-zikri dünən axşam baxdığı “Amadey” filminin yanında idi. Film onu tutub başqa dünyaya aparmışdı. Nədənsə insanın ayıq başla bu cür şeylər yaratmasına inana bilmirdi. Beyni bərk məşğul olduğundan yuxu da hürküb ondan uzaqlarda fırlanırdı, ona yaxın düşə bilmirdi. Qələmi də yalandan dəftərin üstündə o tərəf-bu tərəfə gəzdirirdi ki, mühazirəni yazmamağından yoldaş podpolkovnik duyuyq düşməsin. Yavaş-yavaş anlayırdı ki, filmdə bəzi şeyləri başa düşməyib. Filmə bir də baxmaq könlündən keçdi. Sol tərəfə əyildi, Vadimdən soruşmaq istədi ki, “Amadey” filmi daha hansı kinoteatrda gedir? Yoldaş podpolkovnik əyildiyini gördü. Heç nə demədən tərs-tərs ona baxdı və o, fikrindən daşındı, yalandan əyilib partanın altına baxdı, guya Vadimə söz demək üçün yox, partanın altına baxmaq üçün əyilmiş.

Bıy?! Xeyir ola, bu kimindi, Vadimin? Yox, ola bilməz, Vadimin tökülüb itən, dovşan dərisindən olan papağını tezdən bir yerdə asılıqana vermişdilər.

Qabaqda, böyürlərində oturanları gözaltı nəzərdən keçirdi: heç birinin ola bilməzdi, bir də onların olsaydı, papaqları öz partalarının altında olardı.

Onlardan əvvəl bu sinifdə dərslər keçmiş bölüyün uşaqlarından kiminsə, yaqın, yadından çıxıb qalmışdı. Papağı yavaşca partanın dərinliyinə itələdi ki, görən olmasın.

Bunlar neçəyə olur? Bu saat kim satırdı bu papaqdan?.. Hə, yadına düşdü: Saşa, qırmızı diplomlu alverçi Saşa.

Saşa doğrudan da onların institutunu qırmızı diplomla bitirmişdi, elmi tədqiqat institutunda elmi işçi işləyirdi. Əlbəttə, onun alver üzrə qırmızı yox, heç göy diplomu da yox idi, amma kişi alverin sirlərini elmin sirlərindən heç də pis bilmirdi. Niyə də bilməyəydi? Elmlə məşğul olmasına ayda 110 manat verirdilərsə, alverlə o pulu iki-üç günə çıxardı. Gərək ki, həmin Saşa bu papaqlardan birini 250-dən...

– Student Aslanov!

– Ya! – deyər tez yerindən sıçrayıb “farağat” durdu.

– Poçemu leksiya ne pişite? (Qələmi dəftərin üstündə gəzdirmək yadından çıxmışdı).

– Tovariş podpolkovnik, çernila konçilas, – deyər mızıldana-mızıldana müəllimin gözlərinin içinə yalan danışdı, tez də başını aşağı saldı ki, podpolkovnik yalan danışdığını sir-sifətindən oxuya bilməsin.

Müəllim heç nə demədi, əlinə bulaşmış təbaşir tozunu lövhənin kənarından asılmış dəsmala sildi, qol cibindən qələmini çıxarıb ona verdi:

– Na, pişi! İ ne spi, Aslanov! – dedi.

– Yes! – deyib oturdu və təzə səhifədən podpolkovnikin dediklərini yazmağa başladı.

“TZM – prednaznaçena dlya razqruzki pereqruzki raket...” Daha bir neçə cümlə yazıb dayandı. Zabitə qulaq asa bilmirdi, fikri papağın yanında idi.

“Saşa bu papağı 250-300-ə verirdi. Artığı lazım deyil, olsun elə iki yüz manat. Bu pul qış tətildə Vadimlə Lvova istirahətə getməyə bəs eləyər.

Bay, haram olsun sənin kimi oğula! Nə qədər alçaq adamam, ə, mən, heç gör deyirəmmi papağı çıxarıb göstərim ki, bu kimin papağıdır? Tutaq ki, mənim papağım yaddan çıxıb bir yerdə qalaydı, qaça-qaça qayıdıb gələydim ki, papaq yerində yoxdu, neylərdim? Söyüb batırmazdım o papağı götürəni, o alçağa qarşı məndə hansı hisslər yaranardı? Götürmək nədi, iyirmi dəqiqədən sonra zəng vurulsun, yiyəsini tapıb papağı verəcəm özünə...”

Papaq məsələsini həll edəndən sonra qələmi dəftərin üstündə gəzdirə-gəzdirə yenə Formanın filmi haqqında düşünməyə başladı. Fikirləşə-fikirləşə onu da hiss edirdi ki, bu film ürəyinin dərinliyində hamıdan gizli saxladığı rejissorluq həvəsini üzə çıxarıb. Hətta artıq “çəkdiyi” kadrların bəziləri gözlərinin qabağından keçirdi. Kino texnikasından xəbərsiz-ətərsiz əməlli-başlı film çəkirdi.

***

...Ətrafda nə qədər canlı var idisə, hamısı ömründən bir günü də geridə qoyub, üz tutmuşdu səhər ertədən hardan çıxmışdısa, ora sarı: mal-qoyun qarnını doyurub təpənin döşü ilə örüşdən qayıdırdı, qazlar, ördəklər qağıldaşa-qağıldaşa çaydan çıxıb yanını basa-basa yiyəsinin qarısına tərəf gedirdi, yerdə bör-böcək, qarışqa, göydə quş tək-tək gözə dəyirdi; hamısı yuvasına çəkilməkdəydi.

Oğlanla anası da Çınqılın dibindəki tütün şitillərini suvarıb əllərində bel, Ağdaşın altı deyilən təpənin ətəyi ilə tezdən çıxdıqları evlərinə qayıdırdılar.

Oğlana elə gəlirdi ki, tək-cə bütün gün ərzində hiss olunmadan gəlib kənddən xeyli aralı sıralanmış dağların üstünə çıxmış günəş dağların arxasında onu gözləyən qan rəngli gölün ağuşuna girməyə tələsmir; dağların üstündən asılıb, öz yuvalarına çəkilməkdə olan canlılara həsrətlə tamaşa eləyirdi, çünki günəş də bütün canlılar kimi tezdən hansı yuvadan çıxmışdısa, o tərəfə dönmək istəyir, onu qoynuna çəkən qanlı gölün qanına bələnmək istəmirdi.

...Anası beli çiyində aparırdı, oğlan isə belin sapından yapışıb arxasınca sürüyürdü. Anası bir az irəlidə, oğlan onun böyrü ilə gedirdi. Heç biri dinib-danışmırdı. Ətəyi ilə getdikləri təpənin kölgəsi uzanıb təpədən xeyli aralıda axan çayı keçmişdi, üz tutmuşdu çayın o biri üzündə cərgə ilə düzölmüş evlərin həyətinə sarı. Evlərin aynabəndinin, pəncərələrinin şüşələrində işıqlar oynayırdı. Kölgə can atırdı ki, o işıqları söndürsün və hər yeri öz altına alsın.

...Oğlan indi də gözlərini günəşdən, dağdan-dərədən yığışdırıb, anasının yol çəkən, hərdən səyriyən gözlərinə, illərin sifətində açdığı cizgilərə zilləmişdi. Anasına tamaşa eləyə-eləyə birdən öz-özünə kəşf etdi ki, insanların özləri kimi, danışmaları, oturub-durmaqları kimi, susmaqları da cürbəcür olurmuş: adam var susanda darıxırsan, ona ürəyində acıyırsan, istəyirsən ki, bir şey danışsın, desin, gülsün. Dinib-danışmayanda fikirləşirsən ki, bu nə qədər əfəl, bivec, heç nəyə yarımayan adamdı. Bir başqası susanda özün bilmirsən neyniyəsən, bilmirsən, böyürlərindən sallanan əllərini hara dürtəsən, ayaqlarını necə qoyasan, nə haqda, necə danışasan? Birində özündən zəhlən gedir, o birində susandan.

Anasının susması isə bunların heç birinə oxşamırdı. O, anasının böyrü ilə gedə-gedə nə darıxmırdı ki, anası niyə dinib-danışmır, nə də əli, ayağı özünə yer axtarmırdı. Yol çəkən, səyriyən gözlər, illərin anasının sifətində açdığı "sırımlar" oğlanın içini "burub" işə salmışdı. Oğlanın içi, beyni qurulu saat kimi işləyirdi. Təbiət öz dilsiz varlığı ilə adamı necə danışdırırdısa, anası da indi öz susmağı ilə oğlunu həmin

dildə danışdırdı. Oğlan fikirləşirdi ki, Allah bilir, anamın indi səyriyən gözlərinin qabağında dayaz çayın içi ilə ayaqyalın ağzı yuxarı, ağzı aşağı, suyu sıçrada-sıçrada arıq, çəlimsiz qız uşağını qaçır (anasının danışığından oğlanın beynində onun uşaqlığı belə qalmışdı və elə bil suyun içi ilə qaçan o qız uşağını nə vaxtsa o özü də görmüşdü), çoxdan dünyalarını dəyişmiş ata-anasını xatırlayır, uşaqlarına toymu çaldırır?

Anası danışsaydı, oğlanın fikirləşdiyi şeylərdən biri haqqında danışa bilərdi, susmağı ilə isə oğluna yüz şeyi danışdırdı.

Birdən anası addımlarının ahəngini pozmadan, sifətində dəyişiklik etmədən, gözlərini yoldan yığışdırmadan, oğluna tərəf baxmadan, beynindəki fikrin davamı kimi dilləndi ki, biz tərəfin adamlarını sənənin yanında döysələr də, söysələr də, yadında qalsın, heç vaxt onlara qah-mar çıxma, yaxşılardan hamısını bir-bir dənənilər (30-cu illərdə tutulanları deyirdi), qalif qurumsaqlar, axmaq-uxmaqlar. Onlar da elə döyüləsi, söyüləsi adamlardı. Həmişə kök tərəfinin təəssivini çək. Əmin oğlanlarına arxalan, bacardıqca onlara arxa ol. Amma bu tərəni şahid çəkib sənə bir şey tapşırıram, bircə ona əməl elə. Harda olsan, yadından çıxmasın: Xeyransa xalan öləndən sonra həmişə ona "Quran" oxutdur. Xeyransa sonsuzdu, dünyadan izsiz gedəcək.

Hələ dünyasını dəyişməmiş Xeyransa xalası haqqında deyilən bu sözlər oğlanın içini göyür-göyür göynətdi və bu göynərtini canından çıxartmaq üçün o, nədənsə başını göyə qaldırıb it kimi ulamaq istədi. Başını yuxarı qaldırdı, amma ulaya bilmədi. İçinin göynərtisi vurub bəbəyini yandıra-yandıra gözlərini yaşla doldurdu, ayağının altını görmədi, səndirlədi, gözlərini yumub açdı. Gözünün içinə yayılmış yaş yığılıb yanağına süzüldü.

Sonrakı sözləri elə bil qeybdən eşidirdi.

...Allah-təalanın işindən də baş açmaq olmur. O bədbəxt, görən, neyniyəcəkdi başdan-ayağa əclafarla dolu dünyaya, heç olmasa, özü kimi bir mayıf uşaq gətirməklə? Dünyanın gedişimi dəyişəcəkdi?.. Xeyransanın özünü belə yaradajaydısa, neynirdi yaradıf? Bizə göz dağımı vermək istəyirdi?

...Anası bayaqdan anadangəlmə topal olan, qıvrıla-qıvrıla, min bir əziyyətlə yeriyən, dünyaya qız gəlib, qız qarıyan, özündən böyük bacısı Xeyransa haqqında fikirləşirmiş. Yol çəkən, səyriyən gözlərinin qabağında nə balaca qız uşağı qaçırılmış, nə də oğluna-qızına toy çaldırılmış.

...Oğlana birdən gün kimi o da aydın oldu ki, öz susmağı ilə adama yüz şey danışdıran, darıxmağa qoymayan gözlərin, sifətin yiyəsi ancaq belə şeylər haqqında fikirləşə bilər.

...Kölgə artıq uzanıb şüşələrdə oynayan işıqları söndürmüşdü, onların varlığından əsər-əlamət qoymamışdı. Və göz işlədikcə hər tərəfi Kölgə öz kölgəsi altına almışdı: günəş kəndin kənarında sıralanmış dağların arxasındakı qan gölünə düşürdü.

...Kölgəsi hər yanı basmış təpənin ətəyi ilə oğlan anasıyla tütün suvarmaqdan qayıdırdı. Nə oğlan danışırdı, nə anası. Anası beli çiy-nində aparırdı. Yol çəkən gözləri də yuvasından dikəlib daha tez-tez səyriyirdi, elə bil onu harasa, heç kimin görmədiyini, bilmədiyini, təkcə o bir cüt gözə bəyan olan sehrli bir aləmə tərəf çəkib aparırdı. Anası yüngül addımlarla, nəfəsini belə dərmədən onu sehrli aləmə tərəf çəkib aparıb bu bir cüt gözün dalınca gedirdi...

Oğlan isə belin sapından yapışmış dalınca sürüyürdü. Və elə bil oğlan beli sürümürdü, bel onu arxadan itələyə-itələyə anasının ardınca aparırdı...

Zəng vuruldu. "Stop" – deyə filmin çəkilişini saxladı, öz-özünə gülümsədi. Fikirləşdi ki, görəsən, bu yanğıni ürəksiz, hissiz dəmir-dü-mürlə də lentə köçürüb dilləndirmək olarmı? Çiyinlərini çəkdi. İstədi ayağa dursun, dəhlizə çıxsın. Papaq yadına düşdü, əlini partanın altına salıb, papağın yumşaq tükləri üstündə gəzdirib, fikrini dəyişdi: "Yaxşısı budur, özümü elə göstərim ki, guya heç partanın altında qalmış papaq-dan xəbərim olmayıb, yəqin, papağın sahibi qapının arxasında zəngin vurulmasını gözləyir, bu saat gəlib papağını götürəcək".

Dəhlizə çıxdı. Dəhlizdə də, Allah göstərməsin, siqaretdən o qədər çəkib üfürürdülər ki, nə göz gözü görürdü, nə də nəfəs almaq müm-künüydü. Köhnə rektorun vaxtında korpuslarda siqaret çəkmək ol-mazdı. Çəkənləri müəyyən yollarla cəzalandırırdılar: töhmət verirdilər, təqaüdünü kəsirdilər, bir adam iki-üç dəfə tutulsa, institutdan qovur-dular. Bu yaxınlarda institutlarına təzə rektor təyin etmişdilər. Təzə rektorun özü, qabaqkı rektordan fərqli olaraq siqaret çəkdiyindən əmr-zad yaddan çıxmışdı, vur-çatlasınıydı.

Beş dəqiqə bu üfunətdə nəfəs aldıqdan sonra (Özü siqaret çəkən olsaydı, nə vardı!) yenə bürkülü sinfə doluşdular, hərə öz yerində otur-du. Yerində oturan kimi əlini partanın altına uzatdı. Əli papağın yum-şaq, sərin tükünə toxunanda ürəyində sevinc mehi dolaşdı və bəzi şey-ləri təzədən haqq-hesaba vurmağa başladı.

Yeganə kostyumunu, Allah bilir, neçə il idi geyinirdi. Hərdən kostyum haqqında fikirləşəndə ona elə gəlirdi ki, elə dünyaya bu boyda, bu buxunda və bu boy-buxuna biçilmiş bu kostyumda gəlib. Di gəl, belə baxanda kostyum elə bərbad da deyildi. Amma məsələ orasında idi ki, kostyumunu neçə illər ərzində belə saxlamışdı: hər yerə geyinməzdi, ge-yinəndə oturuşuna-duruşuna fikir verərdi, içəri girən kimi də soyunub

çiyinliyə keçirərdi, şkafdan asardı. Ancaq illər də kostyumun üstündən izsiz ötməmişdi, yuyulmaqdan, ütülənməkdən əvvəlki rəngindən əsər-ələmət qalmamışdı. Bir də şalvar lap süzülmüşdü, qaldırıb günə tutanda bu üzündən o biri üzünü görünürdü. Kostyum az qalırdı dilə gəlsin ki, bəsdə məni əyninə keçirib düzü-dünyanı dolaşdığın, mənim kostyumluq ömrüm çoxdan bitib, burax gedim indi də “əsgilik” ömrümü yaşayım; küncün-bucağın tozunu alım, döşəməni silim, sonra da qıvrılıb bir yerdə rahat mürgü vurum.

Neçə dəfə istəmişdi evə məktub yazsın ki, pul göndərin, üzünü gəlməmişdi. Məktubları yarımçıq cırıb atmışdı. Bir tərəfdən də yekəxana Vadimə söz verməyi ki, qış təttilində bir yerdə Lvova gedək, xizək sürməyə. Bütün bunlara nə qədər pul lazım idi. Evdəki yazıqlarda pul hardan idi. Özündən başqa evdə iki qardaşı, altı bacısı var idi.

...Anamın, tütünə gedən bacılarımın zülmə qazandıqları bu böyüklükdə ailənin qənd-çayına ancaq çatmırmı? Bilmirəm aydan-aya mənə pulu hardan göndəririlər? Tütündən onsuz da bir şey çıxmırdı, əzab-əziyyəti də ki, Allah göstərməsin, deyiləsi deyildi. Bütün il boyu dırnaqla gor eşən kimi, bacılarımla anam gör eşirdilər, tütünü becəririrdilər, pərvanə şamın başına fırlanan kimi hər şitilin başına fır-fır fırlanıb onları böyüdürdülər; yığdırlar, qurudurdular, tay basırdılar. Tayları neçə dəfə qışın saxtasında rayondakı tütünü qəbuletmə məntəqəsinə aparırdılar. İşləməkdən sual işarəsi kimi ayırım-üyrüm bacılarımla, bir dəri, bir sümük olan xəstə anamın bir ilə yaxın üstündə əsə-əsə becərib bağladıqları tayları məntəqədəki qıpqırmızı, sir-sifətindən yağ daman “əjdaha yarım” kişilər bir dəqiqənin içində dağım-dağım eləyirdilər. Hər tayın çəkisindən 5-10 kilo kəsə-kəsə, üçüncü, dördüncü sortla birtəhər qəbul eləyirdilər (adamı elə kökə salırdılar ki, hələ onların canına, arvad-uşaqlarının canına dua da eləyirdin). Bir iki yüz-üç yüz əməkünü çıxırdı, ona da bir, ya iki manatla kolxoz pul bölürdü, o pul da heç il ərzində kolxozdan aldıqları avansları ödəmirdi.

Yazıqlar yenə zülmə birtəhər mal-qoyun saxlayırlar, düşdükcə satırlar, pulundan mənə göndəririlər ki, oğlumuz qoy korluq çəkməsin, oxusun. Papağı götürsəm, yenə evdəkiləri az-maz qabağa salaram.

...Bir tərəfdən də belə papağın yiyəsi elə o “əjdaha yarımından” olar, yəqin, ya alverçidir, ya da atasımı, anasımı “levi” yollarla pul qazananlardandır. Tələbə ola-ola belə bahalı papaqda gəzirsə, onlardan olar. Papağı belədirsə, hər halda papağına da uyğun paltosu, dublyonkası, ayaqqabısı, sapojkisi, pal-paltarı, isveç, ya yapon saati olmalıdır. Necə deyərlər, belə adamların malını götürmək savabdı.

...Bir tərəfdən də, bəlkə yiyəsi bu papağı boğazından kəsib qəpik-qəpik yığmaqla alıb? Elə bu cür papağa vərdiş etmədiyindən indi yega-

nə “qiymətli” şeyini yadından çıxarıb partanın altında qoyub gedib. Gör nə qədər huşsuzdu, tənəffüs vaxtı da yadına düşməyib ki, axı mən səhər-səhər dərəcə gələndə başımda papaq var idi, indi hanı o papaq?..

...Əl çək, qağa, bu filosofluqdan əl çək! Götürürsən, ya yox?..
Yaxşı, Vadimə papaq haqqında bir şey deyim?!

Vadimə desəm, gərək şərik olaq. Qardaş malı kimi: yüzü onun, yüzü də mənim. Yüz manatı, deməli, itirirəm. Bəlkə?.. Yox! Deyirlər, artıq tamah baş yarar.

Atalar sözü ilə danışmağına gülümsədi və sifətinə təbəssüm yayılmasını Vadim o saat sezdi, başı ilə soruşdu ki, nə olub?

Əli ilə bildirdi ki, heç!

...Bir də, artıq tamah öz yerində, tək götürsəm, sinifdən necə çıxardaram? Xəbər tutarlar, özüm cəhənnəm, millətin adı batıb gedər (qrupda o, millətinin yeganə nümayəndəsi idi). Yenə iki nəfər olanda tutulsan, ikilikdə fikirləşib bir şey demək olar, bir də axı Vadimin belə şeylərdə səriştəsi var, deməli, hökmən Vadimlə məsləhətləşmək lazımdır.

Dəftərin ağ vərəqinə yoldaş podpolkovnikin qələmi ilə “Vadim, kimsə papağını yaddan çıxarıb partanın altına qoyub, əla şeydi” – yazdı və Vadimi dümsüklədi, işarə etdi ki, vərəqi oxusun. Vadim yazını oxuyan kimi sifətində bir dəyişiklik olmadan əlini partanın altına saldı, papağa əl gəzdirdi və baş barmağını dikəldib mala qiymət qoydu: “Əladı!” Sonra qaş-gözlə soruşdu ki: “Götürək?”

O, dəftərə yazdığı “xəbəri” yaxşı-yaxşı qaralaya-qaralaya başı ilə razılığını bildirdi.

Deyəsən, onların him-cimlə danışmaqlarını podpolkovnik hiss eləmişdi, ona görə Vadim əli ilə işarə elədi ki, “sonra”. O da başladı qələmi dəftərin üstündə yalandan gəzdirməyə.

***

Lvovda istirahət edəndə vaxt olmadığındanmı, günlər şən keçdiyindənmi ağlına belə gəlməmişdi ki, xərclədikləri haram pullardı.

Allah onlar üçün xoş günlər yetirmişdi. Deyirdilər, gülürdülər, rəqs edirdilər, qəşəng qızlarla tanış olurdular, axşamlar onlara qonaq gəldirdilər, gündüzlər xizəklə dağa qalxırdılar. Nə isə, çox şeylər yaddan çıxmışdı, pulların necə qazanılması da onlarla birlikdə. Pul idi, bir də onlar, lazım olduqca bala-bala xərcləyirdilər.

...İstirahətlərini başa vurub, Lvov-Kiyev qatarıyla geri qayırdılar. İkinci yarusdakı yatağına uzanıb gözlərini dirəmişdi alatoranlıq tavana. Heç cür yuxuya gedə bilmirdi. Hey özünü söyürdü ki, niyə mənə verilən bu qısa ömrü insan kimi yaşaya bilmirəm? Niyə özüm öz əlimdə

oyuncağa çevrilmişəm? Axı niyə mən bədbəxt özümlə bacara bilmirəm? Niyə?

Özünü söyürdü, yanıb-yaxılırdı, partlayırdı, amma ürəyinin lap dərinliyində ucundan-qulağından onu da hiss eləyirdi ki, bu hisslər keçicidir, sabah yuxudan duranda yenə həmin adam olacaq və beləcə, ömrünün axırına çıxacaq. Bu duyğu canından keçəndə lap dəli olurdu, hirsle ağzı üstə fırlanırdı, rahatlına bilməyib, bir də arxası üstə çevrilirdi.

***

...Yenə yuxusuna heç kimə uyuşmayan, sakit, hirsələndirəndə özündən gedən həmin o oğlan uşağı gəlib girmişdi.

Dədəsi ilə qoyun növbəsinə getmişdi, günortanın isti vaxtıydı, qoyunlar da baş-başa verib tərənin döşündə yatmışdılar. Dədəsi də yatırdı, çörək qabını başının altına qoyub arxası üstə uzanmışdı, qıçlarını dizdən yığmışdı (dədəsi gecələr də belə yatırdı). Kepkasını gözünün üstünə endirmişdi, nəfəsini də, həmişəki kimi, burnuyla alır, "puff" eliyib ağzından eşiyə buraxırdı. Oğlan isə oturub tərənin sinəsindəki saysız-hesabsız siçan dəşiklərinə, həmin dəşikləri bir-biri ilə birləşdirən qatmaqarışq, lakin aydın seçilən izlərə tamaşa eləyirdi. Hərdən dəşiklərin birindən siçan çıxırdı, çox sürətlə bir dəşikdən o birinə qaçıb yox olurdu. Bir azdan başqa dəşikdən həmin siçanımı, ya başqa birisini çıxırdı, həmin cığırqlarla o dəşiyin yanına qaçırdı, bu dəşiyin yanına qaçırdı, axırda da dəşiklərin birinə girib yoxa çıxırdı. Oğlanı bu tamaşadan dədəsinin "taxıla gedən qoyunları qaytar" deməsi ayırdı. Şallağın sapını dayaq eləyib durdu, taxıla tərəf gedən 15-20 qoyunun dalınca yüyürdü.

Oğlan qoyun növbəsinə gəlməsi ilə fəxr eləyirdi, deməli, kişiləşmişdi, o da nəyəsə yarayırdı. Yoxsa dədəsi həmişə qoyun otarmağa ondan böyük bacılarından birini aparırdı, onlar da axşam qayıdanda özlərini böyüklər kimi aparırdılar; əllərindəki şey-şüyləri ora-bura tullaırdılar, üst paltarlarını çıxarıb döşəmənün üstünəmi, taxtın bir küncünəmi atırdılar, əllərini-üzlərini yuyurdular, "off!" eləyib taxtın üstünə çıxırdılar. Anası tələsik onlara çay gətirirdi, onların adına kəsilmiş toyuğun ətindən çəkib qablara qoyurdu. Bacıları da lap böyüklər kimi başlayırdılar özlərini yorğun-argın göstərə-göstərə çaydan içməyə, toyuq ətindən yeməyə.

Oğlan isə bütün günü evdə-əşikdə olduğundan bacılarının paxıllığını çəkirdi, istəyirdi özü də onlar kimi qoyun otarmaqdan gəlsin, anası ona gülümsəyə-gülümsəyə, tələsə-tələsə çay gətirsin, yemək gətirsin. O da dədəsi kimi çayı içib stəkanı irəli itələsin, yəni birini də. Qabı qabağına çəkib iştahla toyuğun canına döşənsin. Dədəsinə hey deyirdi

ki, mənə də özünə apar, dədəsi də söz verirdi ki, aparacaq: “Şey-şüyünü, şallağını, çomağını hazırla, sabah gedərik”. O da axşamdan həvəslə hər şeyini hazırlayıb bir tərəfə yığdı, sevinçdən gözüne yuxu getməzdi. Gecənin bir vədəsi yuxu onu aparardı və bir də ayılardı ki, dədəsi qızlarından birini götürüb gedib, onu isə qaldırmayıb. Başlayardı ağlamağa, sızlamağa, cumardı anasının üstünə ki, niyə mənə oymadınız? Çox şüvəndən sonra anası onu sakitləşdirib deyirdi: “Elə şirin-şirin yatırdın ki, qıyıf qaldırmadım, heş-zad olmaz, gələn sıra gedərsən”.

Səbirsizliklə bir aydan sonra gələsi növbəni gözləyirdi.

O gün gəlib çatmışdı. Dədəsi onu birinci dəfə gətirmişdi nobata və indi dədəsinin bütün dediklərinə canla-başla əməl edirdi ki, dədəsi həmişə onu özüylə gətirsin.

Həmin o xoşbəxt, içi işıqla dolu balaca oğlan uşağı əlindəki şallağı yelləyə-yelləyə sürüdən ayrılmış qoyunların dalınca qaçırdı.

O isə hələ gələcək yaşantılardan xəbərsiz olan o xoşbəxt oğlan uşağının arxasınca baxıb hönkürə-hönkürə ağlayırdı.

...Birdən hövlnak yuxudan ayıldı, sir-sifəti göz yaşına bələnmişdi. Vadimin aşağıda şirin-şirin yatdığını görən kimi harada olduğunu dərk elədi və tez paltarını geyinməyə başladı. Bilmirdi gecənin bu vədəsində hansı dayanacaq olacaq, hara getmək istəyir? Bir onu bilirdi: neçə ki Vadim yuxudan oyanmamışdı, bu dar kupeni, qatarı tərək eləsin, içində öldürdüyü o uşağın ruhu ilə tək-tənha qalsın.

...Bir də bu gecənin gec vədəsində ona gün kimi aydın idi ki, o uşaq paklığının yanında Lvovda keçirdiyi günlər, çəkdiyi keflər, ümumiyyətlə, hər şey, hər şey yalan idi, yalan. Və o hissləri heç kimlə bölüşmək mümkün deyildi. Ona görə ayağının altında torpaq, başının üstündə sayrışan ulduzlar, canında o oğlan uşağının ruhu, bu qış gecəsinin sakitliyində tək-tənha qalmaq istəyirdi, tək-tənha!

Şəfa VƏLİ
(Dərəkənd)

BANKIN DÖRDÜNCÜ MƏRTƏBƏSİNDƏ

(hekayə)

Bank dördmərtəbəli binada yerləşirdi. Birinci mərtəbəsi ümumi kredit əməliyyatlarının aparılması üçün ayrılmışdı. Xəzinədarın otağı da burada idi. Amma həmişə xüsusi təhlükəsizlik sistemi ilə qorunurdu. İkinci mərtəbədə bankın direktorunun, müsahibin və təcrübəçilərin otağı yerləşirdi. Üçüncü mərtəbə başdan-başa direktor müavininin ixtiyarında idi. Böyük otaqdan kabinet kimi istifadə edir, kiçik otaqda isə namaz qılırdı. Özündən başqa namaz otağına girməyə yalnız xəzinədarın icazəsi vardı, çünki o da namaz qılırdı. Dördüncü mərtəbədə isə...

Ceyran məhz bunu bilmirdi. Altı aya yaxın idi anası bu bankda xadimə işləyirdi. Axşam iş vaxtı bitincə işçilər hamısı evinə gedirdi, tək-tək hallarda mühasiblə direktor axıra qalırdı. Mühasib gün ərzində bankda aparılmış əməliyyatların yekununu direktora təqdim edir, az sonra onlar da binadan çıxırdılar. Beləcə, bankda iki xadimə, bir qarovulçu qalırdı. Birinci, üçüncü mərtəbələri Ceyranın anası, ikinci, dördüncü mərtəbələri isə Olqa xala təmizləyirdi. Anası rus, atası azərbaycanlı olan bu qadın o qədər nəzakətli davranırdı ki, Ceyran cəsəratini toplayıb ona dördüncü mərtəbəyə çıxmaq istədiyini deyə bilmirdi...

Anasının təzyiqi qalxanda ona köməyə gələn Ceyran ilk vaxtlar özü yaşda olan rəsmi geyimli oğlan və qızlardan utanırdı. Amma zamanla başını aşağı əyməkdənsə vüqarla dik tutmağı öyrəndi. Axı o, bir pis iş görmürdü. Nə olsun ki, əyilib zibil yeşiklərini əlləriylə təmizləyir? Nə olsun ki, lazım gələndə kiminsə döşəməyə atıb ayaqladığı saqqızı dizini yerə qoyub dırnaqlarıyla qazıyır? Əsas odur ki, o, alabəzək şalvar geyinmir, makiyaj vurmur və yolda heç bir oğlan ona nəinki söz atmaq, heç gözünün ucuyla da baxmır.

Bu banka gəlmək axır zamanlar Ceyran üçün bir başqa məna da kəsb edirdi. Üçüncü mərtəbənin pəncərəsindən baxanda üzbəüz evin həyatının bir parçası görünürdü. Sakitlik olanda o həyətdən elə gözəl, həzin musiqilər eşidilirdi ki... O gün bir mahnı eşitmişdi, sözlərini əzbərləyib internetdə axtarmışdı. Mənsüm İbrahimov oxuyurdu:

Niyə məndən gen gəzirsən,
Dolanırsan gəndən, ay qız.
Pərişan qəlbimə dəymə,
Küsər könlüm səndən, ay qız...

Bir də hərdən o həyatın balaca küncündə bir oğlan idman paltarında güllərə su verirdi. Çox vaxt da qolsuz qırmızı köynəkdə olurdu. Ceyran ilk günlər oğlana elə də əhəmiyyət vermirdi. Ancaq günlər keçdikcə pəncərədən onu seyr etməklə xoşbəxt olduğunu sandı. Onun qara saçları, inamlı hərəkətləri, bir az tələskənliyi Ceyrana maraqlı gəlməyə başlamışdı. Bir dəfə isə onunla küçədə qarşılaşmışdı. O gün anası tək gəlmişdi banka, özünü pis hiss elədiyindən zəng vurub Ceyranı köməyə çağırmışdı...

Qız yolu qaçaraq gəldi. Bankla yan-yanı olan mağazanın önündə yerə bir tikə çörək düşmüşdü. Ceyran yüyürüb çörəyi yerdən qaldırdı, ancaq bilmədi hara qoysun. Qarşıdakı fontanın kənarına qoyacağını qət etdiyi an arxadan boynuna dəyən nəfəs onu diksindirirdi. Çevrilincə həmin oğlanla göz-gözə gəldi... Qəhvəyi rəngli gözlər nə qədər yorğun görünsə də, Ceyran bu bəbəklərin dərinliyində bir maraqlı, hardasa özünə qarşı heyranlıq da duydu. Oğlan əvvəlcə ona diqqətlə baxdı, sonra gülümsədi, ardınca da qəhqəhə çəkib elə gülə-gülə dedi:

- Pişiyin payını niyə götürmüsən?
- Kim, mən? – Ceyran ayrı söz tapa bilmədi.
- Əlindəki çörəyi deyirəm, gözəl.
- Mənim əlimdəki?

Qız elə bil yuxudaydı, bildiyi sözlər yadından çıxmışdı. Dünyanı başqa rəngdə görürdü sanki. Neçə vaxtdı gizləncə boyunu sevdiyi oğlanla üz-üzə gəlmək onu sehləmişdi. Zaman dayanmışdı. Ceyran üçün dünya bu an qəhvəyi gözlər boyda idi.

– Yaxşı, zarafat elədim, incimə. Çörəyi qoy yerinə, pişik yesin. Bir bax, sənə necə yalvarır...

Ceyran əyilib dibçəyin dibindəki balaca pişiyə baxdı. Çörəyi götürdüüyü yerə qoydu. Bayaq pişiyə fikir vermədiyinə görə özünü birtəhər hiss elədi. Utancaqlıq bir təbəssüm yanaqlarını qızartdı. Pişiyi tumarladı.

- Bax belə, gözəl. Pişik sənə “sağ ol” deyir...

Ceyran özündə cəsarət tapmadı ki, onun üzünə baxsın. Elə bil bayaq oğlanın bəbəklərində sehrlənən o deyildi. Ayağa qalxıb cəld bankın qapısından içəri girdi...

O gündən xəyalında həmin anı canlandırırdı – sehrləndiyi anı. Məmməd İlqarın şeiri dilindən düşmürdü:

Üz-üzə, göz-gözə sehrlənmişik,
Nə gözəl əl çəkir, nə göz əl çəkir.

Demək, şair də məhz o anı anlırdı. Ardınca düşünürdü, görə-sən, o oğlan da o sehri duymuşdumu? Duymuşdusa, niyə o da utanmadı? Niyə onun da nitqi kəsilmədi?..

...Bu gün də, həmişəki kimi həyətin kiçik küncünü seyr edirdi. Nədənsə oğlan görünmürdü. Birdən qız beyninə gələn fikrə sevindi: əgər dördüncü mərtəbəyə çıxsa, həyəti bütünlüklə görə bilər. Pilləkənə tərəf qaçdı: Olqa xala ikinci mərtəbənin dəhlizini silirdi. Gözləriylə anasını gəzdi: mətbəxdə qaz plitəsini təmizləyirdi. Yuxarı çıxdı: dördüncü mərtəbədə otaqlar bomboş idi, dəhlizdə stullar qalaqlanmışdı. Yeridikcə ayaq izləri tozun üstünə düzülürdü. Ağlına bir fikir gəldi: "Demək, Olqa xala buranı tez-tez təmizləmir. Heç kim yoxdu deyə ehtiyac da olmur. Amma anam hər gün gərək birincini də, üçüncünü də təmizləsin..."

Pəncərəyə çatanda hər şey yadından çıxdı. Həyət buradan tam görünürdü. Oğlan yay yelləncəyində oturmuşdu. Uzun qara saçlı bir qız başını onun dizi üstə qoyub uzanmışdı. Oğlan onun saçları ilə oynayırdı. Elə xoşbəxtcəsinə gülümsəyirdi ki...

Ceyranın gözləri doldu. İndi ona əyan oldu ki, üz-üzə, göz-gözə gəldikləri vaxt oğlan heç də onun baxışından sehrlənməyibmiş, onun bütün sirri-sehri üzünə gülümsədiyini bu qızdaymış...

– Ceyran, namaz otağını sildin?

Anasının səsi boş otaqlarda əks-səda verdi. Bayaq asta-asta yeridiyi dəhlizdə indi az qala qaçırdı. Toz havaya qalxırdı. Pilləkəni də qaçaraq endi, anası dəhlizdə dayanmışdı. Yenə üzündən peşmanlıq oxunurdu. Ceyran anasının üzündəki bu ifadəni həmişə belə yozurdu: "Neynim, qızım, işləməyə, bəs neyləyə?"

Bu dəfə o halda deyildi, xəyal sarayı xarabalığa dönmüşdü...

Döşəməsiləni götürüb namaz otağına cumdu. O qədər tez-tez işləyirdi ki, yarım saata hər iki mərtəbəni təmizləyib qurtarmışdılar. Anası onun doluxsunmasına başqa məna vermişdi:

– Ay mənim qara qızım, yaxşıyam ta...

Qızının onun sözlərinə fikir vermədiyini görüb ayrı mövzuya keçdi:

– Məqalən çıxdımı qəzetdə? Şəklini də vermişənmə?

Ceyran həvəssiz dilləndi:

– Elə həminki şəkildi...

Qapıdan çıxanda anası onun üzünə yenə həmin peşman nəzərlərlə baxdı:

– Evə get...

– Yox, zibilləri mən atacam, – deyib zibil torbalarını götürdü.

Tini tələsik burulub zibil yeşiyinə tərəf getdi. Ağır torbaları yerə qoyub nəfəsini dərdi, hələ on-on beş addım da getməliydi bu yüklə.

– Ooo, gözəl, küçə pişiklərinə pay gətirmisən?

Ceyran həyəcədən titrədi. Yox, bu dəfə nə arxaya dönəcək, nə də sehrlənəcək.

– Yaxşı, qoy mən də savaba batım sayəndə, – oğlan torbaları götürüb zibil yeşiyinə tərəf apardı.

Ceyran tərpənmirdi. Oğlan zibilləri atıb geri döndü:

– Gözəl, get, anan gözləyir. Sən yaxşı qızsan, ağır yükün olanda xəbər elə, savaba batım. Yaxşımı?

Yanına çatanda yerindəcə qurumuş Ceyranın saçını azca dartıb gülümsündü:

– Ya çox yaşlanmışsan, ya da hələ böyüməmişən. Hansı dünyanın adamısan?.. Yaxşı, gəl gedək.

Ceyran onun yanına düşüb dinməzcə addımladı. Tində oğlan sağa döndü. Qız ixtiyarsız onun ardınca səsləndi:

– Adınız nədi?

Oğlan geri döndü:

– Xəyalı, canım-gözüm, bax bu evdə oluruq. Xanımımın adı Pərvazdı. Balaca qıvrımsaç bir qızımız da var, haçan istəsən, gəl oyna onunla. Onsuz da dayə axtarıyıq...

Anası bankın qapısı ağzında onu gözləyirdi. Ceyran onun qabarlı əllərini əlinə alıb üzünə sürtdü, saçlarında gəzdirdi. Sonra anasına bir ana şəfqətiylə uzun-uzadı baxıb dedi:

– Bankın dördüncü mərtəbəsində heç nə yoxdur. Heç nə...

Baş redaktordan:

*Təqdim etdiyimiz ədəbi nümunələrin bəyənilməsinə ümid edirik.
“Region” əlavəsinin növbəti səfəri isə Azərbaycanın Gəncə bölgəsinə
olacaq. Mətnlərinizi gözləyirik.*

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 11.03.2019. Ofset çap. Ofset kağızı.
Format: 70x100 1/16. Həcmi 9,5 ş.ç.v. Tiraj: 1000 nüsxə.
Qiyməti razılaşma yolu ilə.

"RS Poliqraf" MMC
Bakı şəh., A.Məmmədov küç., 113
Tel./faks (+994 12) 437 08 20